

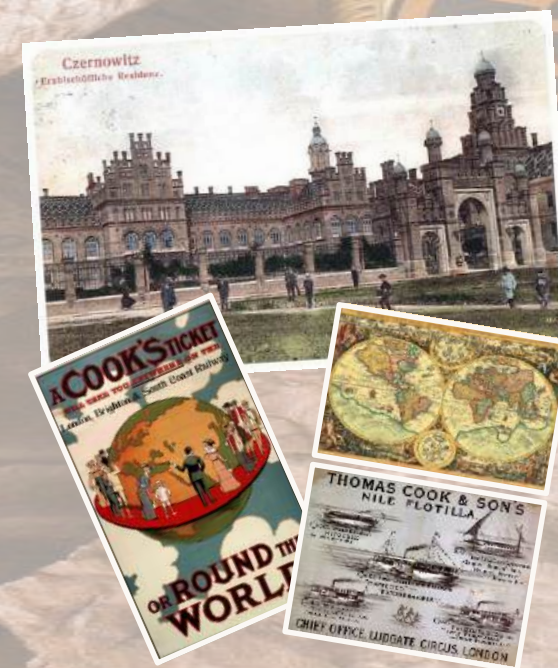
Оксана ЗЯЧУК
Степан БРИК

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

Оксана ЗЯЧУК
Степан БРИК

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Оксана Заячук

Степан Брик

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

Навчальний посібник

Чернівці

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
2022

УДК 338.48+910.4(091)(075.8)

I-907

Друкується за ухвалою Вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 7 від 30 червня 2022 року)

Рецензенти:

Кузишин А. В., доктор географічних наук, декан географічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;

Мельник А. В., кандидат географічних наук, доцент Інституту природничих наук і туризму Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Заячук О., Брик С.

I-907 Історія туризму : навч. посіб. Чернівці : Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 200 с.

ISBN 978-966-423-733-5

У запропонованому навчальному посібнику розглянуті основні віхи історії туризму з найдавніших часів до наших днів. Проаналізовано передумови розвитку туризму, особливості становлення сфери гостинності у різні періоди та на різних історичних етапах. Значна увага приділена появі туризму та розбудові туристичної інфраструктури в Україні. Виявлені сучасні проблеми та перспективи світового туризму в XXI столітті через призму інтеграційних процесів та зростаючого впливу глобалізації.

Для студентів вищих навчальних закладів спеціальності «Туризм».

УДК 338.48+910.4(091)(075.8)

ISBN 978-966-423-733-5

© О. Заячук, С. Брик 2022

© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, 2022

Зміст

Передмова	6
ТЕМА I. Історія туризму як наукова дисципліна. Історичні передумови мандрівництва і туризму в суспільстві	8
1.1. Мета і завдання історії туризму	8
1.2. Основні терміни та поняття «Історії туризму»	10
1.3. Основні чинники виникнення подорожей і туризму	12
1.4. Історичні етапи розвитку туризму	14
1.5. Значення туризму для історії людства	20
ТЕМА II. Історичні передумови виникнення та розвитку подорожей у Стародавньому світі	23
2.1. Подорож як одна з форм пізнання світу	23
2.2. Мандрівництво в стародавньому Єгипті	24
2.3. Мандрівки жителів Месопотамії	27
2.4. Морські подорожі фінікійців	29
2.5. Розвиток подорожей у Стародавній Греції	32
2.6. Подорожі стародавніх римлян	42
2.7. Мандрівництво на території стародавнього Сходу	47
ТЕМА III. Подорожі в епоху Середньовіччя	52
3.1. Основні чинники та види подорожей в епоху Середньовіччя	52
3.2. Паломництво, як один з основних видів подорожей Середньовіччя	54
3.3. Найвідоміші мандрівники та подорожі епохи Середньовіччя	61
3.4. Розвиток інфраструктури для подорожуючих в епоху Середньовіччя	63
3.5. Зародження та розвиток освітнього туризму в Європі	68
3.6. Поширення інших видів подорожей у середньовічній Європі	70

ТЕМА IV/ Подорожі в епоху Відродження. Великі географічні відкриття	73
4.1. Основні чинники розвитку подорожей в епоху Відродження	73
4.2. Великі географічні відкриття та їх роль у розвитку туризму	74
4.3. Нові складові у сфері гостинності у XV-XVI століттях. Основні види та значення подорожей в XV-XVI століттях	82
	87
ТЕМА V. Подорожі в епоху Просвітництва	
5.1. Основні чинники появи туризму в епоху Просвітництва	90
5.2. Подорожі та географічні відкриття епохи Просвітництва	92
5.3. Зародження туризму в XVII—XVIII століттях	97
5.4. Розвиток системи закладів гостинності в XVII—XVIII століттях	96
5.5. Основні види та значення подорожей в епоху Просвітництва	102
	105
ТЕМА VI. Розвиток туризму у XIX – першій половині XX століття	
6.1. Основні чинники розвитку туризму XIX – початку XX століття	105
6.2. Вплив транспортної революції на розвиток туризму	106
6.3. Зародження організованого туризму	111
6.4. Розвиток системи закладів гостинності	121
	131
ТЕМА VII. Історичні передумови розвитку мандрівництва та зародження організованого туризму в Україні	
7.1. Перші згадки про українські землі у творах іноземних мандрівників	131
7.2. Подорожі українських мандрівників та дослідників	136

7.3. Зародження та розвиток готельної справи в Україні в другій половині XIX – початку XX ст.	138
7.4. Рекреаційне освоєння причорноморської частини України	144
7.5. Активізація екскурсійної діяльності на території України період 1917 - 1920 років	149
7.6. Розвиток туризму на теренах УРСР	152
	156
ТЕМА VIII. Туристично-екскурсійна галузь на західноукраїнських землях	
8.1. Формування системи закладів гостинності на території західноукраїнських земель	156
8.2. Український національно-культурний рух та виникнення в Україні перших туристських організацій в XIX– на поч. XX століття	161
8.3. Діяльність основних туристично-краєзнавчих та туристично-спортивних товариств	165
	170
ТЕМА IX. Розвиток туризму в світі у другій половині XX - на початку XXI століття	
9.1. Основні чинники розвитку туризму в світі в другій половині XX століття	170
9.2. Основні види туризму в світі у другій половині XX – початку XXI століття	173
9.3. Створення та основні напрямки діяльності провідних міжнародних інтеграційних об'єднань у туризмі	180
	188
Перелік тем для підготовки презентацій	
	190
Тестові завдання	

ПЕРЕДМОВА

У витоках сучасного туризму знаходиться звичайна мандрівка. Людина з найдавніших часів до сьогодні подорожувала й продовжить це робити у майбутньому. Однак передумови та причини цих подорожей кардинально різняться між собою. У ранні періоди людської цивілізації до мандрівок людину спонукали елементарні потреби пошуку їжі, житла, сприятливих умов для ведення господарства. В епоху Великих переселень, знедолені й часто зневірені, а іноді не по своїй волі й під натиском ворожих орд цілі народи вимушено залишали обжиті місця в пошуках кращої долі. Через кілька століть основними подорожуючими стають торговці зі своїми караванами, завойовують нові землі римські воїни, бредуть сиротливі подорожні і цілеспрямовані пілігрими. В епоху Великих географічних відкриттів пошвавились морські подорожі. Фактично з усіх розвинутих європейських країн у незвідані краї з дослідницькими, загарбницькими, торговими цілями вирушали цілі експедиції. Практично кожна з існуючих держав за своїми плечима має великий перелік подорожей, які вплинули на економічне становлення та культурні особливості її розвитку. Історія цього періоду наповнена фактами і свідченнями дослідників, які побували на території нових земель.

Історія туризму тісно пов'язана з історією розвитку людства загалом, окремих регіонів та країн. Прослідковується тісний зв'язок історії туризму з історією культури. Упродовж різних історичних епох прослідковуючи траєкторію розвитку подорожей можемо зрозуміти, як змінювалися цілі і маршрути, як формувалися традиції гостинності та відповідно який відбиток це наклало на особливості самої культури, що визначає стиль життя людини, її ідеали, уподобання і цілі, у тому числі й туристичні.

Навчальний посібник для студентів спеціальності «Туризм», ОП «Міжнародний туризм» та «Готельно-ресторанний сервіс і туropolерейтинг» включає теми, в яких детально розглядаються особливості подорожей, традиції гостинності в різних регіонах світу та на різних етапах розвитку людської цивілізації, а також основні передумови виникнення і специфіка становлення туризму. Висвітлено основні тенденції розвитку туризму провідних туристичних країнах світу. Розкрито основні віхи зародження й розвитку туризму в Україні.

Після кожної теми наведені питання для повторення та перелік рекомендованих літературних джерел.

ТЕМА І. ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ ЯК НАУКОВА ДИСЦИПЛІНА. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ МАНДРІВНИЦТВА І ТУРИЗМУ В СУСПІЛЬСТВІ

Основні питання

- 1.1. Мета і завдання історії туризму
 - 1.2. Основні терміни та поняття «Історії туризму»
 - 1.3. Основні чинники виникнення подорожей і туризму
 - 1.4. Історичні етапи розвитку туризму
 - 1.5. Значення туризму для історії людства
-

1.1. Предмет мета і завдання “Історії туризму”

Історія туризму як наукова дисципліна почала формуватись з другої половини ХХ століття. Основоположником «Історії туризму» вважають автора праці «Історія туристсько-екскурсійної справи» 1989 Л. Логінова. На сучасному етапі цей науковий напрям розробляють як українські так і іноземні науковці. Серед найбільш відомих є доробки В. Федорченка та Т. Дьорової «Історія туризму в Україні», Л. Устименка та І. Афанасьєва «Історія туризму», В. Квартальнова, В. Федорченка «Туризм соціальний: історія і сучасність», В. Сапунової, І. Зоріна, Л. Воронкової, М. Соколова та інших.

У центрі уваги історії туризму знаходиться питання вивчення ролі подорожей. Розглядаючи процес появи та розвитку мандрівництва з найдавніших часів до наших днів ми краще розуміємо мотивацію людей та їх ментальні особливості.

На сьогодні можемо говорити про наявність у літературних джерелах низки визначень щодо історії туризму. Одні з них базуються на історичному принципі, інші – на етнокультурному чи територіальному. Розглянемо найбільш поширені з-поміж них.

Автори підручника «Історія туризму» Л. Устименко та І. Афанасьєв зазначають, що *історія туризму* – це наука, яка вивчає подорожі та туризм, чинники їх появи та розвитку в суспільстві з найдавніших часів до наших днів.

Білоруський науковець Г.Ф. Шаповал у своїх дослідженнях зауважує, що *історія туризму* як наукова дисципліна, вивчає

подорожі починаючи з самих простих, елементарних, які здійснювались в глибоку давнину і до наших днів .

Воронкова Л.П. визначає історію туризму як науку, що вивчає різні типи культур з метою виявлення характерних для неї моделей "людини мандрівної". Авторка зауважує на тому, що під час подорожей людина «переносить» особливості своєї культури з одного місця на інше.

Німецький етнограф Лео Фробеніус ще на початку ХХ століття у своїх дослідженнях стверджував, що культури є живими, мають «душу», яка переживає стадії народження, дорослішання, старіння і смерті. Тому кожна з культур унікальна і самобутня. Л. Фробеніус підкреслював, що культура зростає сама по собі, без людини, але поширюється лише завдяки людині яка подорожує і яка є носієм тієї ж культури. Процес поширення може відбуватися як через контакти окремих людей, так і в результаті масштабних переміщень народів, воїн, торгівлі тощо.

Історія туризму в своїх дослідженнях спирається на допоміжні історичні дисципліни: археологію, нумізматику, етнографію, палеогеографію.

Вивчаючи історію туризму, передусім необхідно з'ясувати, чим подорож відрізняється від туризму, на якому історичному етапі відбулося становлення туризму та який подальший його розвиток і перспективи. Отже, *мета вивчення історії туризму* полягає у формуванні цілісного уявлення про розвиток туризму. Виходячи із загальної мети, можна сформулювати наступні *завдання*:

- розкрити витоки мандрівництва та туризму;
- прослідкувати динаміку розвитку подорожей, їх мотиви, завдання та наслідки;
- розглянути історію подорожей і туризму відповідно до певного типу культури;
- прослідкувати зміни в географії подорожей і туризму в різні історичні періоди;
- на основі опису традицій гостинності народів світу показати напрями формування системи гостинності;
- з'ясувати об'єктивні передумови становлення організованого туризму, зрозуміти тенденції розвитку і національну специфіку;

- розкрити особливості розвитку туризму в Україні на різних етапах становлення;
- проаналізувати сучасний стан вітчизняного туризму

1.2. Основні терміни та поняття «Історії туризму»

Історія туризму насичена значною кількістю термінів та понять, тому можемо говорити про сформований понятійний апарат. Можливі різночитання в тлумаченні окремих термінів пов'язані з тим, що наука про туризм постійно та досить інтенсивно розвивається. Так у науковій літературі можна зустріти різні пояснення щодо розмежування таких понять, як «подорож» і «туризм». Плутанина у використанні понять, їх різне тлумачення, в тому числі і відомче, призводять до ускладнення туристської діяльності. Тому зосередимо свою увагу на таких поняттях: подорож, туризм, турист, прочанство, пілігрим, гостинність, екскурсант та інші.

Досить часто поняття «подорож» та поняття «туризм» ототожнюють, однак їх схожість лише у тому, що вони описують певний спосіб життєдіяльності пов'язаний з перетином кордонів та переміщенням на іншу територію. *Подорож* – це переміщення людей по території (суходолу чи водному просторі) незалежно від мети. Подорожі можуть мати характер військових походів, масових міграцій, наукових експедицій, туристичних мандрівок та інших типів переміщень людей по території. Є народи для яких подорож – це спосіб життя встановлений віками. Наприклад, для кочових племен белуджі, бедуїнів та циган. Відповідно до цілей і особливостей подорожей, люди, які їх здійснюють, можуть бути дослідниками, моряками, прочанами і т. д.

Термін *«туризм»* походить від латинського слова *tornus* (рух по колу; вертіти, обертати). У широкому розумінні воно означає пересування з одночасною зміною побуту людей. Найбільш деталізоване пояснення терміну «туризм» у французькій мові: *tour* означає подорож з поверненням назад до місця виїзду. У другій половині XIX ст. це слово увійшло в мови багатьох народів світу. Одне з перших визначень туризму запропонував австрійський економіст Герман фон Шуллерд ще у 1910 р. Він зазначав: «Туризм – загальна сума дій, в основному економічної

сутності, що мають безпосереднє відношення до в'їзду, проживання та пересування іноземців всередині і за межами певної держави, міста чи регіону.

Одне з перших та найбільш точних визначень *туризму* було сформульоване професорами Бернського університету Хунзикером та Крапфом у 1942 р. і пізніше, прийняте Міжнародною асоціацією наукових експертів з туризму. Ці науковці визначили *туризм* як ряд явищ та взаємовідношень, які виникають в результаті подорожування людей до тих пір, поки це не призводить до постійного перебування і отримання будь-якої вигоди.

Туризм як вид подорожі має три основних критерії:

- 1) зміна місця – виїзд за межі *звичного середовища*;
- 2) термін перебування в місці туристської *дестинації*. Він може бути від 24 годин до 1 року;
- 3) турист не може здійснювати будь-яку трудову діяльність у місцях дестинації.

Всесвітня туристична організація (UNWTO) розглядає *туризм* як діяльність людей, які подорожують і зупиняються в місцях поза їх звичним середовищем на період не більше календарного року для дозвілля, бізнесу або з іншими цілями, що не супроводжується діяльністю, що підлягає винагороді в місці перебування. Це визначення, прийняте Всесвітньою туристичною організацією, використовується в усіх країнах-членах UNWTO, в тому числі й Україні.

У законі України «Про туризм» зазначено: «Туризм – тимчасовий виїзд людини з місця постійного проживання з оздоровчою, пізнавальною або професійно-діловою метою без заняття оплачуваною діяльністю».

Поняття «*турист*» було введено в літературний вжиток значно раніше терміну «туризм» та датується близько 1800 р. У цей час вийшла в світ книга Пейджа «Anecdotes of English language», в якій мандрівник був названий туристом. Приблизно в той же час у Франції публікується словник французької мови, що включає визначення туриста як людини, що подорожує з цікавості, або з метою «вбити час». Пізніше, в 1838 р, опублікований твір «Спогади туриста» за авторством

Ф. Стендаля, що дає підставу саме його вважати автором слова «турист».

У 1963 р. на Конференції ООН з міжнародних подорожей та туризму відокремили поняття «турист» та «екскурсант». Відповідно до матеріалів конференції *турист* – це особа, що тимчасово перебуває на тій чи іншій території понад 24 години з метою проведення дозвілля, або з діловою метою чи за сімейними обставинами. Екскурсантом вважається тимчасовий відвідувач, що перебуває на території туристичної дестинації менше 24 годин, включаючи пасажирів круїзних суден.

Важливе місце в історії подорожей та туризму відводиться терміну *гостинність*. Гостинність походить від давньофранцузького слова «*hospise*», що означає: “будинок для подорожуючих». У побутовому сенсі *гостинність* – це властивість характеру людини, що відрізняється привітністю і хлібосольством, а також традиції зустрічі гостей в різних культурах. В наш час під гостинністю розуміють сукупність засобів розміщення, харчування і розваг для туристів, а також традиції прийому гостей в різних культурах.

1.3. Основні чинники виникнення подорожей і туризму

Неможливо визначити, з якого часу люди почали подорожувати. Вірогідніше всього їх початок сягає часів першого виокремлення людини з тваринного світу. У всякому разі, немає сумніву в тому, що початок подорожам було покладено тоді, коли заклалися основи людської цивілізації.

Як ми вже з'ясували, у стародавні часи не йдеться про *туристичні мандрівки*, а лише про мандрівництво, яке було зумовлене низкою *природно-географічних чинників*: кліматичних (повені й паводки, виверження вулканів, землетруси тощо), біологічних (втеча від хижих звірів, пошук їжі), соціальних (міжплеменні суперечки та зіткнення, війни тощо).

З виникненням скотарства первісна людина почала здійснювати тривалі переходи долаючи значні відстані у пошуках пасовиськ з соковитою травою, прокладаючи стежки і запам'ятовуючи їх. Нерідко пастухи для позначення свого шляху на місцевості використовували спеціальні знаки.

З розвитком землеробства значно підвищився інтерес людини до агрокліматичних умов що дозволяло отримувати більші врожаї тих чи інших сільськогосподарських культур. Людина переміщується в пошуках кращих і родючих земель і навіть намагалась змінити ландшафт.

Розвиток ремесла і торгівлі сприяли прокладанню нових маршрутів, де орієнтирами могли бути різноманітні природні об'єкти (гора, скеля, високе дерево і т.п.). Революційним етапом у переміщені людей стало створення й використання морських та річкових суден. Розвиток транспорту і засобів комунікацій виявились найважливішими стимулами розвитку туризму і викликали зростання мобільності суспільства.

Уже у XIX-XX ст. з'являються нові чинники, які були маловідомими до цього часу:

- 1) зростання суспільного багатства і доходів населення;
- 2) скорочення робочого часу і зростання вільного часу;
- 3) успіхи в розвитку автомобільного транспорту а згодом і авіабудування, засобів комунікації та інформаційних технологій;
- 4) урбанізація;
- 5) трансформація суспільної свідомості.

Отже, основними групами чинників виникнення спершу подорожей, а згодом і туризму в суспільстві були такі :

- географічні (фізико-географічні – кліматичні та ландшафтні; суспільно-географічні – особливості розташування країн та регіонів, необхідність налагодження зв'язків між ними, розвиток інфраструктури тощо);
- соціальні (демографічні та міграційні процеси, розвиток суспільних відносин);
 - економічні (розвиток економіки);
 - політичні (освоєння або завоювання нових територій, перерозподіл сфер політичного впливу, стабільність політичної ситуації, політична культура населення, ставлення до іноземних туристів);
 - мотиваційні (особливості свідомості людей, ментальність; мотиви, цінності, стереотипи та інші психологічні чинники, які впливали на вибір мети подорожі в ті чи інші періоди в певних регіонах);

- науково-технічний прогрес;
- екологічні (збереження навколишнього середовища, придатного для проживання та відпочинку людей).

1.4. Історичні етапи розвитку туризму

На сьогодні існує низка підходів до періодизації розвитку туризму. Кожен із них базується на певних базових критеріях. До прикладу, американський вчений Д. Уокер у запропонованій ним періодизації спирається на розвиток транспортних засобів, які використовували подорожуючі. Він вважає, що історію туризму можна умовно розділити на п'ять періодів (або епох). Першим періодом він вважав передіндустріальний – використання вкрай примітивних засобів пересування. Наступні чотири епохи пов'язані з транспортною революцією та зокрема з винаходом нових транспортних засобів. Століття залізниць змінюється століттям автомобілів, далі реактивних авіалайнерів і, нарешті, часом круїзних та морських лайнерів.

Більшість сучасних дослідників історії туризму вирізняють 4 етапи його розвитку та пов'язують їх з соціально-економічним розвитком світу. Межі етапів дещо не співпадають у періодизації різних авторів, однак, не різняться суттєво. Так, англійські науковці Ю Лікфіш та К Дженкінс першим етапом вважають найтриваліший період з найдавніших часів до XVIII ст., а Афанасьєв та Устименко верхньою межею цього ж етапу вважають 1841 р, що на нашу думку є об'єктивним.

Отож, розглянемо періодизацію розвитку туризму – 4 етапи:

- перший – з найдавніших часів до 1841 р. – це початковий етап розвитку туризму;
- другий – з 1841 р. до 1914 р. – етап становлення організованого туризму;
- третій – з 1914 р. до 1945 р. – формування індустрії туризму;
- четвертий – з 1945 р. до наших днів – етап масового туризму та глобалізації туристичної індустрії.

Перший етап. Цілком очевидно, що попередницею сучасної туристичної (в нинішньому розумінні цього слова) подорожі була будь-яка мандрівка, яку здійснювали наші предки. До основних

чинників, що спонукали людей стародавнього світу до подорожей були наступні:

- необхідність освоєння нових територій, зручних для проживання та різних видів діяльності;
- звичайна людська цікавість та бажання дізнатись більше про оточуючий світ.

Найдавнішим видом транспорту можна вважати човен. Первісні люди засновували свої поселення поблизу водойм: річок, озер воду яких використовували для повсякденних потреб. Це давало їй можливість не тільки мати продукти харчування, яких багато у водоймах, але й, завдяки пересуванню з одного місця до іншого (особливо коли поселення розташовувалось біля великих водойм – морів, крупних рік та океанів), освоювати оточуючий світ, знаходити місцевості з більш комфортними умовами життя тощо. Первісні люди створювали перші комунікації, засоби пересування, прокладали шляхи, вчилися краще орієнтуватися на місцевості. Усе це заклало підвалини майбутніх близьких та далеких подорожей. Однак єдиної системи в організації мандрівок в Стародавньому світі ще не існувало. Подорожі у стародавньому світі мали, здебільшого, стихійний і примусовий характер. Як правило, люди мігрували до більш сприятливого та зручнішого місця проживання.

У результаті розвитку суспільства, виникнення товарно-грошових відносин, розподілу праці та виокремлення осіб, що не були зайняті в суспільному виробництві та управлінні, з'явилися категорії людей, які постійно подорожували. Умілими торговцями того часу були фінікійці. Вони розвідали багато морських шляхів, детально вивчили акваторію Середземного моря, відкрили невідомі території.

Першим, хто описав країни Близького Сходу і скіфські степи Причорномор'я, був *Геродот* (485-425 рр. до н.е.). *Піфей* у 330 р. до н.е. об'їхав береги Західної та Північної Європи та вперше назвав Англію Альбіоном (Білим Островом).

Ще однією визначальною подією цього часу можемо вважати початок проведення Олімпійських ігор (776 р. до н.е.). Ця подія приваблювала велику кількість шанувальників спорту та мистецтва не лише з Еллади а й з інших країн Європи, та сприяла

створенню одних із перших закладів розміщення спершу для атлетів, а згодом і для глядачів.

Багато купців були водночас і мореплавцями, і вченими-дослідниками (зрозуміло, в тогочасному розумінні цього слова). З-поміж них відомий венеційський купець та мореплавець XIII ст. Марко Поло, який залишив нащадкам книгу спогадів, де досить детально описано культуру та побут народів Сходу. Ця книга впродовж тривалого часу слугувала керівництвом для складання географічних карт.

Також розвитку подорожей в різні епохи, особливо в епоху Середньовіччя, сприяла релігія. Для прочан створювалися необхідні місця для проживання, харчування, транспортування та ознайомлення зі святинями (своєрідне екскурсійне обслуговування). Тобто це були ті ж самі послуги, які пропонували згодом для туристів-паломників. Прикладом такого місця цього може бути Києво-Печерська лавра, де для обслуговування прочан у XVII ст. аптеку, бібліотеку церковних книг, їдальню (трапезну) та гостинні будинки (приміщення для ночівлі). Прочани були однією з найбільш захищених категорій подорожуючих, цьому сприяли сам статус та різні заходи, до яких вдавалися організатори прочанства (релігійні ордени та місії).

З'явилася певна категорія подорожуючих, що мала на меті ознайомитися зі звичаями, культурою та визначними пам'ятками мистецтва, а також дещо інша категорія мандрівників: ті, що прагнули отримати освіту в інших країнах, вивчити або удосконалити іноземні мови.

Пізнання людиною оточуючого світу, нових територій та природи призводить до освоєння нових земель, місць з унікальним кліматом та іншими видами ресурсів у тому числі й рекреаційних. Людині відкриваються нові місця для оздоровлення й відпочинку, вивчення нових культур та традицій, торгівлі тощо.

Отже, для першого етапу розвитку подорожей і туризму були характерні такі риси:

- здебільшого стихійний і вимушений характер подорожей;
- розвиток торгівлі, що, в свою чергу, сприяє соціально економічному розвитку суспільства і задоволенню потреб людини

в пізнанні оточуючого світу, інших народів, налагодженню економічних, культурних та політичних відносин між ними;

- розвиток світових релігій та їх популяризація серед населення різного соціального достатку;
- розвиток культури і мистецтва;
- розширення кругозору людей (епоха Великих географічних відкриттів);
- збільшення частки вільного часу в суспільстві.

Види подорожей на цьому етапі можна класифікувати за засобами пересування: пішохідні мандрівки; з використанням водних транспортних засобів; з використанням тварин.

Основними мотивами подорожі на першому етапі розвитку туризму були: пізнавальні, розважальні, оздоровчі, торгові, дослідницькі, релігійні та завойовницькі.

Незважаючи на розвиток окремих напрямків туризму, розширення спектру цілей подорожей, появи оздоровчих закладів та інших інфраструктурних туристичних об'єктів туризм на початковому етапі не був організованим, масовим явищем, а також не мав комерційної спрямованості. Системною організацією туристичних мандрівок на першому етапі ніхто не займався. Така ситуація у розвитку туризму спостерігалася майже в усіх розвинених країнах до другої половини XIX століття. Однак туризм у ті часи виконував властиві йому суспільні функції, а саме: пізнавальну, економічну, соціокультурну, оздоровчу, політичну та виховну.

Другий етап пов'язується з першим вибухом великого попиту на подорожі та їх впливом на економіку країн і часткову зміну стереотипів. Неоціненним є факт появи залізничного транспорту. Першу пасажирську залізницю відкрили в Англії (1830 р.). Розвиток туризму на цьому етапі характеризується появою перших туристичних організацій. Одним з перших, хто здійснив організовану подорож для великої кількості людей, був англієць Томас Кук. У 1841 р. він організував подорож з Лейстера в Лафборо надаючи їх цілий комплекс послуг (транспортування, харчування та екскурсію). Впродовж наступних 20-ти років в Англії та інших європейських країнах почали виникати туристичні фірми. Ось чому

1841 рік можна вважати початком другого етапу розвитку туризму, важливими ознаками якого були:

- розвиток науково-технічного прогресу;
- туризм і надалі залишався окремим елітним видом відпочинку (основними категоріями подорожуючих були аристократія, службовці, вищі та середні військові чини, інтелігенція, буржуазія);
- створювались заклади туристичної інфраструктури (туристичні фірми, готелі, заклади харчування та розваг для подорожуючих, транспортні агенції),
- поява високоякісної рекламної продукції (буклети, путівники, тощо);
- створювались нові туристичні центри, курорти, розвивались й вже відомі;
- поява першої міжнародної туристичної організації (1898 р. – Міжнародна ліга туристичних асоціацій).

Третій етап порівняно короткий та уражений війнами й світовими кризами, однак, його можна вважати початком ери комунікацій і мобільності.

Після Першої Світової війни туризм швидко реанімувався, але у 1930-х рр., на його розвитку негативно позначилась світова рецесія, про що свідчить зменшення подорожуючих зокрема з Англії до Австралії (з 1,8 млн. осіб до 0,9 млн. осіб).

Загалом, подорожі здійснювались здебільшого з використанням державного транспорту – потяги, літаки, автобуси. Так, у 1938 р. у Великій Британії зафіксовано 220 тис. пасажирів, з них 95 тис. спрямовані на материкову Європу.

Розвиток туризму підтримується на загальнодержавному рівні: зароджується соціальний туризм. Кількість подорожуючих з середнім рівнем доходів збільшується як у Європі, так і в Америці.

Для третього етапу розвитку туризму характерні такі риси:

- становлення туризму як галузі економіки;
- поява великої кількості державних та міжнародних туристичних організацій, що свідчить про вихід туризму на державний та міжнародний рівні;

- офіційне встановлення відпусток для працюючих, що дозволяє здійснювати подорожі людям, зайнятим на виробництві;

- розширюється географія туристичних подорожей;
- зародження соціального туризму.

Четвертий етап розвитку туризму характеризується масовістю. Збільшення подорожей спершу стосувалось розвинутих країн, що пов'язано як з рівнем достатку населення, так і з швидким поширенням інформації про туристичні ресурси інших країн. Спостерігається ситуація у деяких країнах, де закордонні поїздки переважають над вітчизняними.

Розвитку туризму сприяє значне зростання добробуту населення, збільшення частки вільного часу внаслідок механізації виробництва, поява обов'язкових оплачуваних відпусток та доступність інформації завдяки різноманітним видам рекламної діяльності. Загалом на четвертому етапі спостерігається стрімкий ріст туристичних потоків, які безумовно залежать від коливань світової економіки.

Основними рисами четвертого етапу є:

- активний розвиток туристичної індустрії;
- туризм стає головною галуззю економіки багатьох країн;
- активна діяльність міжнародних туристичних організацій;
- масовість та доступність для населення більшості розвинених країн та країн, що розвиваються;
- туризм стає одним із чинників глобалізаційних процесів у світі.

Простеживши закономірності розвитку туризму, можна помітити, що чим вищий рівень добробуту і культури суспільства, тим більше його членів віддають перевагу туризму як засобу використання свого вільного часу.

1.5. Значення туризму для історії людства

Суспільне та економічне значення туризму зростає впродовж усієї історії людства. Його роль для різних країн світу на сьогодні полягає у безпосередньому впливі на економіку, добробут населення, розвиток міжнародного співробітництва в галузі туризму тощо.

Суспільне значення туризму полягає у тому, що:

- туризм надає можливість людині краще пізнавати оточуючий світ;
- туризм впливає на ціннісні орієнтації людини відносно відпочинку, що, в свою чергу, впливає на формування світогляду людини;
- туризм виявляє рівень культури та добробуту суспільства;
- туризм сприяє створенню оптимальної стратегії і тактики мирного співіснування націй в гуманному співтоваристві на екологічно чистій планеті.

Вплив туризму на економічний розвиток держав проявляється у зростанні ділової активності населення та розширенні виробництва туристичних послуг і товарів, що сприяє зростанню попиту на внутрішньому та іноземному ринку. З економічної точки зору привабливість туризму як галузі, що надає послуги, полягає у більш швидкій окупності вкладених коштів та отриманні доходу у національній чи вільно конвертованій валюті. У багатьох країнах туризм є однією з провідних галузей економіки та розвивається швидкими темпами й не потребує значних капіталовкладень. Економічне значення туризму полягає у тому, що туризм:

- збільшує доходи місцевих бюджетів;
- створює нові робочі місця;
- розвиває всі галузі, пов'язані з виробництвом туристичних послуг;
- розвиває соціальну та виробничу інфраструктури у місцях туристичної дестинації;
- активізує діяльність народних промислів і розвиток культури та сприяє їм;
- забезпечує зростання рівня життя місцевого населення;
- збільшує валютні надходження.

Питання для самоконтролю

1. Які мета та основні завдання історії туризму?
 2. На які дисципліни історія туризму спирається в своїх дослідженнях?
 3. Дайте визначення «Історії туризму» за різними авторами.
 4. У чому схожість та відмінність поняття «подорож» і «туризм»?
 5. Який зміст вкладається в поняття "гостинність".
 6. Охарактеризуйте основні історичні етапи розвитку туризму.
 7. Яке значення туризму в історії людства?
-

Література

1. Закон України «Про туризм». [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Законодавство України про туризм і готельну справу [текст] : зб. офіційних текстів законів станом на 5 лютого 2013 року. :Київ, 2013.
3. Кузишин А.В. Історія туризму : Навч. посібн. : Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ Тернопільського пед. університету ім. В. Гнатюка, 2007. 196 с.
4. Уокер Дж. Р. Введення в гостинність : пер. з англ. В.Н. Єгоров. 4-е вид., Перероб. і доп. : Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 1999. 235 с.
5. Устименко Л.М., Афанасьєв І.Ю. Історія туризму : Київ Альтер-прес, 2005. 320 с.
6. Федорченко В. К., Дьорова Т. А. Історія туризму в Україні: Навч. посіб. Київ. : 2002.
7. Федорченко В. К., Мініч І. М. Туристичний словник-довідник. Київ. : 2000.
8. Халовой Дж.К., Тейлор Н. Туристичний бізнес: Пер. 7-го англ. вид. Київ : Знання, 2007. С.18-22.

9. Шаповал Г.Ф. История туризма. Минск, 1999. С. 3-23.

10. Загальна резолюція Конференції ООН з міжнародного туризму і подорожей. [Електронний ресурс]. URL: <https://docs.cntd.ru/document/90181369>

ТЕМА II. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОДОРОЖЕЙ У СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ

Основні питання

- 2.1. Подорож як одна з форм пізнання світу
 - 2.2. Мандрівництво в стародавньому Єгипті
 - 2.3. Мандрівки жителів Месопотамії
 - 2.4. Морські подорожі фінікійців
 - 2.5. Розвиток подорожей у Стародавній Греції
 - 2.6. Подорожі стародавніх римлян
 - 2.7. Мандрівництво на території стародавнього Сходу.
-

2.1. Подорож як одна з форм пізнання світу

Переважна більшість подорожей у Стародавньому світі були короткотривалими, доступними для абсолютної меншості населення та незначними за відстанню. Розвитку подорожей в стародавньому світі сприяли:

- суспільне розшарування населення;
- поява товарно-грошових відносин (розвиток торгівлі);
- розвиток культури та мистецтв (в античних цивілізаціях створено видатні пам'ятки скульптури та архітектури, що стали об'єктами пізнавальних подорожей);
- розвиток світових релігій;
- розвиток науки та дослідження оточуючого світу (усвідомлення позитивного впливу на організм людини мінеральних вод, клімату. Наприклад: відомі Етрусські мінеральні джерела на півночі Апеннінського півострова були місцем відпочинку та лікування римської знаті);
- розвиток спорту (Олімпійські, Піфейські ігри в стародавній Греції, гладіаторські бої у Римі);
- удосконалення транспортних засобів та будівництво доріг;
- створення інфраструктури гостинності для подорожуючих.

Стародавній світ – термін, що описує всесвітню історію людства з початку писаної історії до Середньовіччя. Датою закінчення європейської стародавньої історії зазвичай вважають рік падіння Західної Римської імперії – 476 рік н. е. Як бачимо, це досить довготривалий період, тому мотиви подорожей були дуже різними.

Основним транспортним засобом Стародавнього світу був човен. Водний транспорт постійно удосконалювали і вже в античні часи він став найбільш надійним, досить швидким та відносно безпечним видом транспорту для далеких подорожей по річці чи по морю. Найбільш потужні держави даної історичної доби були розташовані на узбережжі Середземного моря чи в долинах великих рік – Нілу, Тигру і Євфрату, Інду та Гангу та інших. Так, у IV – III тис. до н.е. у долині Нілу утворилася Єгипетська держава; у Межиріччі Євфрату й Тигру в IV – III тис. до н.е. з'явилися міста-держави шумерів, в XXIV – XXIII ст. до н.е. – Акадська держава; до початку III тис. до н.е. відноситься й утворення в долині Інду й Гангу давньоіндійської цивілізації Хараппі; а до середини II тис. до н.е. – зародження в басейні річки Хуанхе цивілізації Давнього Китаю; у першій половині III тис. до н.е. було засновано місто-державу Губла (Гебал, Бібл) – найбільш ранній центр фінікійської цивілізації в Східному Середземномор'ї; також у III тис. до н.е. на островах Егейського моря, на острові Крит і в материковій Греції була створена багато в чому єдина культура – егейська, або крито-мікенська.

Географія подорожей Стародавнього світу була пов'язана з крупними культурними і релігійними центрами. Такими центрами були міста з їх розкішними палацами та храмами, галасливими базарами і багатьма іншими визначними пам'ятками, інформація про які хоч і повільно, але поширювалась у Стародавньому світі та привертала увагу не лише купців та торговців, а й простих мандрівників і допитливих чужоземців.

2.2. Мандрівництво в Стародавньому Єгипті

Розвитку міжкультурних комунікацій і розширенню географії подорожей сприяла культура *Стародавнього Єгипту*. Розквіт Єгипту припадає на 3100 р до н.е. Річка Ніл у жителів Стародавнього Єгипту відігравала визначальну роль у господарському освоєнні та розвитку. Єгиптяни навчилися скеровувати щорічні повені, розподіляти води Нілу на більші території за допомогою каналів. Єгиптянами збудований канал, що з'єднував Ніл з Червоним морем. Також вони Ніл був та є головною транспортною артерією Єгипту. Ймовірніше всього

кораблями по Нілу перевозили величезні кам'яні брили, необхідні для будівництва пірамід та заупокійних храмів давньоєгипетських фараонів.

У Стародавньому Єгипті судна будувалися з папірусу, який ріс у дельті та на берегах Нілу. Єгиптяни плавали Нілом та його притоками, досягаючи самих віддалених своїх поселень. Вони склали карту освоєної ними частини Нілу, дослідивши його течію більш ніж на 2000 км. Один з фараонів XII династії навіть поставив у верхів'ях Нілу прикордонний кам'яний стовп з написом, що застерігав чужі кораблі, так само як і піших іноземців, перетинати південну межу країни, не маючи на те дозволу або наміру вести торгівлю.

У історії можна зустріти низку суперечних фактів щодо вправності стародавніх єгиптян на морських просторах. Деякі дослідники вважають, що вони не були вправними мореплавцями у зв'язку з особливостями географічного положення країни та відсутності міцної придатної для суднобудування деревини. Ніл завжди був широкою, спокійною річкою дельта якої часто замулювалась тому зручних гаваней там фактично не було. Через ці природні особливості Нілу єгиптяни не могли вдосконалюватися в мистецтві судноплавства. Тому для тривалих плавань східним Середземномор'ям єгиптяни використовували судна, побудовані в порту Бібл, що належав фінікійцям.

Інша група дослідників вважає, що єгипетські судна з папірусу мали бездоганну конструкцію і саме на них єгиптяни змогли навіть перетнути Атлантичний океан. Зокрема, норвезький науковець-єгиптолог у 70-х рр. XX ст. використовуючи збережені креслення єгиптян сконструював судно із папірусу, перетнув океан і тим самим довів правильність думки.

Стародавні єгиптяни на орендованих судах інтенсивно освоювали навколишні морські простори. Їх метою були зв'язки з портовими містами Передньої Азії, в яких вони купувати різноманітні товари, у тому числі і ліванський кедр, що був дуже якісним будівельним матеріалом. За свідченням істориків, перше плавання по Середземному морю датується початком 2500-2600 рр. до н.е. За вказівкою фараона Снофру до Єгипту прийшли сорок суден, завантажених кедровим деревом.

Єгиптяни першими здійснили подорож вздовж берегів Африки в країну Пунт (це сучасні Сомалі або Ємен). Звідки єгиптяни вивозили рабів, золото, чорне дерево, слонову кістку, а також приручених мавп-павіанів. З цієї екзотичної країни до Єгипту на кораблях доставляли дорогоцінні ароматичні смоли тропічних дерев (мірра), що росли на півострові Сомалі.

Перше історично доведене плавання єгиптян у Пунт відбулося ймовірно ще у 2000 р. до н.е. Стародавні манускрипти свідчать, що ця подорож здійснена за наказом цариці Хатшепсут в XVI ст. до н.е. Декілька кораблів на веслах відправилися в країну Пунт за пагінцями дерев, які виділяли ароматичну смолу. Цариця хотіла прикрасити ними тераси свого храму Дейр-Ель-Бахрі (збудований за 8 років у скелі). Щоб виконати волю цариці, стародавнім мандрівникам довелося пройти 2000 км Червоним морем. Маршрут цієї експедиції показаний на декількох барельєфах з написами, що збереглися на стіні храму у Фінах (нині м. Луксор). За часів Хатшепсут були побудовані величезні транспортні судна для перевезення в священне місто Фіви обелісків (деякі з них мали вагу близько 750 тонн).

Географія подорожей стародавніх єгиптян розповсюджувалася також на острови Егейського моря, головним чином на острів *Крит*, що підтверджується археологічними знахідками єгипетської старовини, які датуються III тисячоліттям до н.е. Тоді на Криті ще не існувало держави, і знахідки швидше за все завезені сюди самими єгиптянами, хоча підтверджений доказів цьому немає.

Поряд з водними маршрутами в Стародавньому Єгипті активно освоювалися й сухопутні: маршрути торговельних караванів рухались до Червоного моря, з портів якого єгиптяни здійснювали плавання до країн Аравійського півострова, Індію та країни на Сході Африки. Короткі сухопутні подорожі мали можливість здійснювати лише багаті єгиптяни, представники знаті які обходячись при цьому ношами, які несли раби. Переважна більшість єгиптян могли пересуватися тільки пішки. Існували в Єгипті й сакральні дороги (священі), наприклад, відома алея сфінксів у Карнаці (Верхній Єгипет) – це обставлена

скульптурами сфінксів дорога між двома храмами довжиною в 3 км., її фрагменти збережені й донині.

У Стародавньому Єгипті вздовж стратегічних шляхів були побудовані невеликі форти, в яких розташовувалися постійні гарнізони, а також був необхідний запас продуктів і питної води; розміри цих будівель дозволяли укривати цілі каравани.

Мешканці Стародавнього Єгипту залишили по собі найдавніші історико-архітектурні пам'ятки – піраміди та заупокійні храми. Єгипетські піраміди були метою відвідин багатьох мандрівників. Піраміди донесли до сьогодні відомості про давніх туристів, які залишали на їх стінах багато коротких записів - "графіті". Заупокійні храми царів зосереджені на західному березі річки Ніл. Кожний правитель Стародавнього Єгипту у кам'яній пустелі за свого життя будував собі шедевр тогочасної архітектури. До сьогодні у гарному стані збережені храми Хатшепсут (XV ст. до н.е), Ментухотепа II (XXI ст. до н.е.), Тутмоса III (III ст. до н.е).

2.3. Мандрівки жителів Месопотамії

Інформації щодо стародавніх цивілізацій сьогодні у літературних джерела небагато. Основним чином з біблійних текстів відомо про заселеність межиріччя Тигру і Євфрату – *Месопотамії*. Саме тут виникли і процвітали великі міста Стародавнього Світу – Вавилон, Ніневія (столиця), Ур та інші. Опис цих місць зустрічається і у давньогрецького історика Геродота. Він захоплювався виглядом стін Вавилону які були такої ширини, що на них могли роз'їхатися дві бойові колісниці. Саме Геродот дорахував до чудес світу *висячі сади Семіраміди*. Досі достеменно незрозуміло куди могла зникнути велика цивілізація шумерів. В долинах Тигру і Євфрату були розкопані найбільші міста Месопотамії. Зусиллями цілої плеяди чудових вчених розшифрована писемність, що дозволило підтвердити історичну основу біблійних розповідей і пересвідчитися в достовірності оповідань Геродота. Саме в Межиріччі вперше було знайдено прообраз сучасного колеса (IV тис. до н.е.), що було революційним винаходом в історії людства. Конструкція колеса з спицями датується 2700 р. до н.е.

Першими поселенцями цієї території були шумери (X-IX тис. до н.е). Лише в IV тис. до н.е. вони почали будувати міста спираючись на досить ґрунтовні знання з астрономії, математики та інших наук. Шумерські мандрівники привезли в свої храми таблички з відмітками відстаней та часу, проведеного в дорозі. Так вони накопичували матеріал для карт, що зображали Месопотамію як відому на той час ойкумену. Одна з перших таких карт зображала все вавилонське царство з відмітками допливів Євфрату і горами на заході та сході; ця карта датується 3800 р. до н.е.). міста на цій карті відмічені колами. Географічні уявлення шумерів були сконцентровані навколо Євфрату. Вони вважали, що вся Земля концентрується в міжморському просторі від Середземного моря до Перської затоки.

Найзнаменитішим з міст Месопотамії та і всього Стародавнього Сходу, безумовно, був легендарний Вавилон, розташований на річці Євфрат. Назва міста походить від словосполучення "Баб-Ілу" – "Брами Бога". Місто, що стояло на перехресті доріг, досягло справді величезних на ті часи розмірів. До VII ст. до н.е. чисельність його населення наближалася до 1 млн. Пізніші розкопки показали, що місто створювалося за єдиним архітектурним задумом і було в плані прямокутником площею близько 10 км²; з чітким плануванням і величними спорудами та розташовувалось на обох берегах Євфрату. Навколо міста були зведені могутні восьмиметрові фортечні мури з воротами, названі іменами головних богів шумерійців. Найвеличнішими були подвійні ворота богині Іштар, зубчаті башти яких з арочними проходами прикрашали сині кахлі з яскравими зображеннями білих і жовтих грифонів. У наш час реконструйовані фрагменти стіни і воріт у натуральну величину можна побачити в берлінському музеї Пергамон.

Вавилоном захоплювались як пересічні мандрівники, так і великі полководці такі як Олександр Македонський.

Найбільшого розквіту Стародавній Вавилон досяг у період Нововавилонського царства (626 – 538 до н.е.). Навуходоносор II (604 – 561 до н.е.) прикрасив Вавилон розкішними будівлями і потужними оборонними спорудами. У 538 році до н.е. Вавилон захопили війська перського царя Кіра, в 331 році до н.е. ним

заволодів Олександр Македонський, в 312 році до н.е. Вавилон був захоплений одним з полководців Олександра Македонського Селевком, який переселив більшу частину його жителів в засноване ним поблизу місто Селевкію. До 2 ст. н.е. на місці Стародавнього Вавилону залишилися лише руїни.

У Месопотамії намагались створити заклади розміщення для подорожуючих – *пришляхові станції*. Їх діяльність регулювали на державному рівні. Одним із 282 законів вавилонського царя Хаммурапі власникам *таверн* пропонувалося звертати особливу увагу на розмови відвідувачів для того, щоб виявляти змовників та осіб, що планували злочини, і доносити про це владі.

Велике значення для розвитку подорожей у стародавньому світі мало будівництво так званих царських доріг. Царські дороги – це шляхи, що зазвичай вели зі столиці держави до однієї чи декількох резиденцій правителя. Нерідко поїздки правителів такими дорогами носили характер урочистої ходи або процесії, що завжди приваблювало юрби спостерігачів, які долали для цього десятки кілометрів. Одна з найдавніших царських доріг була побудована асирійським царем Сінахерібом у 700 р. до н.е. у Вавилоні. Це була практично міська вулиця, прикрашена скульптурними зображеннями та рельєфами, що вела до Воріт Садів. Ще більше значення для розвитку локальних подорожей у стародавньому світі мали сакральні вулиці, які влаштовувалися для організації різного роду релігійних церемоній і ритуальних подій. Звичайно такі дороги вели до храмів, святилищ та місць поховань. Одна з найвідоміших – Дорога процесій з'єднувала в Стародавньому Вавилоні храм Есагілу та ворота богині Іштар, уздовж неї знаходилась спеціально збудована прикрашена декоративними малюнками стіна. Дорога процесій призначалася винятково для святкування Нового року: цар у супроводі світи прямував нею до храму верховного бога Мардука.

2.4. Морські подорожі фінікійських мореплавців

Однією з країн, які зробили вагомий внесок у розвиток подорожей та мореплавства, була *Фінікія*. Країна розташовувалась у приморській смузі Східного Середземномор'я. У Старому Завіті територію, що включала

землі Фінікії, Палестини, Йорданії та Сирії називали Біблійним світом. Саме тут проживали фінікійці. Назва «фінікійці», під якою цей народ відомий і в давнину, і в наш час, не була самоназвою. Так цей народ називали греки та вперше про них у своїх розповідях згадав Гомер. Самі фінікійці іменували себе *ханаанеями*, а свою країну Ханааном. Фінікійці були частиною ханаанейського етносу, який поширювався на великі території Східного Середземномор'я у III-II тисячоліттях до н. е.

Частину ханаанів єгиптяни називали *fenkhu*, звідки і греки запозичили назву «фінікійці». Спочатку греки застосовували цю назву тільки до населення північної частини Фінікії. Південну частину називали *Сидоном* і греки, і азійські сусіди фінікійців. Вважається, що фінікійці не були автохтонними та сучасні дослідження це підтверджують.

З появою фінікійців на узбережжі Середземного моря розпочинається історія міської цивілізації. Два досить великих міста – *Тір* та *Арвад* фінікійці заснували на невеликих острівцях поблизу материкової частини держави. Це було стратегічним рішенням і давало їм значні переваги у разі нападу. Більшість фінікійських міст збудовано на самому материках. 3-поміж них – *Бібл* (Гебал, Губла) місто розташовувалось на добре захищеному пагорбі поблизу моря, де були дві бухти, придатні для гаваней. Землі навколо міста були досить родючими, а зі сходу міста неподалік простягались невисокі гірські масиви вкриті густим лісом. Майже відразу після заселення нові мешканці оточили місто стіною – з боку суходолу і з боку моря та укріпили двома вежами, на яких охороняли два входи в місто. Від центру променями розходились вулиці, забудовані будинками на кам'яних фундаментах. Бібл стає потужним торговим центром Фінікії та найважливішим центром контактів з Єгиптом. На жаль місто Бібл проіснувало зовсім недовго. Археологічні розкопки на його місці показують, що ранньоміська епоха історії міста закінчується страшним руйнуванням. Припускають, що пожежа ймовірно все ще знищила вщент місто. Але таке зручне місце не могло довго пустувати. Досить скоро місто не тільки відновлюється, а й повертає собі в ще більшому масштабі значення найважливішого центру зв'язку Єгипту з Передньою Азією.

Відомим фінікійським містом вважається й *Сідон*. У II тисячолітті до н. е. Сідон підтримував активні торговельні зв'язки з *Угарітом* і Месопотамією, де його головним партнером був *Емар*. Археологічні розкопки виявили товсті шари пурпураносних раковин, що безсумнівно свідчить про значне виробництво фарби.

Фінікійське місто *Тір* було основним ремісничим містом з потужними торговими зв'язками з державами на заході Середземного моря. Ймовірно, Тір був проміжним портом на шляху з Угаріта в південному напрямку. Північним портом Фінікії було місто *Арвад*, що розташовувалось на одному з невеликих островів.

Фінікійців у стародавньому світі вважали відважними мореплавцями. Їм належать і важливі технічні удосконалення суден. У середині II тис. до н.е. фінікійські кораблі панували у Середземному морі: вони вели активну торгівлю з Єгиптом, жителями островів Егейського моря та Греції. У XII ст. до н.е. фінікійці досягли західного узбережжя Середземного моря. Діставшись території Піренейського півострова фінікійці назвали країну яка там розташовувалась “країною мороку”. Намагаючись обігнути Іспанію фінікійці виявили, що вона відокремлена від Африки вузькою протокою з обох боків якої височіють гострі скелі. Пов'язавши ці скелі з Богом променистого Сонця Мелькартом фінікійці дали їм назву – Стовпи Мелькарта (у греків – стовпи Геракла). Фінікійці також були першовідкривачами *Балеарських островів*.

Будучи славнозвісними шукачами нових територій, фінікійці у своїх подорожах не обмежувалися тільки Середземним морем. Вони першими вийшли у відкритий океан (Атлантичний) через Гібралтарську протоку, яку вони, власне, і відкрили. Вздовж узбережжя Іспанії та Африки фінікійці заснували міста-колонії – *Гадір* (Іспанія) та *Утіка* (Туніс), Тріполі, Сірт, Гібон та Карфаген. Це забезпечило їм можливість контролювати торгівлю на Середземному морі з країнами Європи та Африки. Свої західні колонії фінікійці використовували, як бази для здійснення далеких плавань. У VIII ст. до н.е. фінікійці проклали морський шлях на північ до *Британських островів*, назвавши їх

Олов'яними. Також вони, швидше за все, дістались і узбережжя *Балтійського моря*, адже фінікійські купці активно торгували бурштином з півночі. Користуючись своїм домінуванням у Середземномор'ї, фінікійці обкладали митом усіх інших мореплавців, коли це було можливим. Насамперед це стосувалося проходу через морські протоки, зокрема Гібралтар. Довгий час фінікійці були монополістами в торгівлі оловом, бурштином та дорогим хутром, що доставлялись із північної Європи та Британських островів. Перевезення деяких товарів, наприклад олово, були під забороною для всіх крім фінікійців.

Фінікійці вперше в історії людства здійснили подорож навколо Африки – від Червоного моря до Гібралтарської протоки, за дорученням єгипетського фараона Нехо II у 609-594 рр. до н. е. Подорож тривала 3 роки. Це сталося ще задовго до подорожі Васко да Гама. У V ст. до н. е. карфагенянин Ганон дослідив західне узбережжя Африки і відкрив *Канарські острови*, де була заснована колонія - Керна. Тепер точно відомо, що фінікійці доходили в Атлантичному океані до *Азорських островів*.

Історики називали фінікійців "морськими їздовими" за те, що вони здавали свій флот в оренду. Саме фінікійський флот обслуговував легендарного царя Соломона, перських царів та єгипетських фараонів. Також фінікійці дали назви двом материкам Старого Світу – Європі та Азії.

2.5. Розвиток туризму у Стародавній Греції

Півострівне місце розташування Греції обумовило морські подорожі тут з незапам'ятних часів, що знайшло своє віддзеркалення в міфології Стародавнього світу. До найбільш відомих міфів відноситься міф про подорожі-подвиги Геракла, "Одіссея" та "Гіада".

Навколо великих загальнонаціональних святилищ, яким, наприклад, був Олімп, будували цілу мережу "священних" доріг. На подібних дорогах навіть будували спеціальні колії для коліс екіпажів. Мостів на території Стародавньої Греції було мало, оскільки більшість річок влітку, коли, в основному і здійснювались подорожі пересихали. Подорожували і пішки, і верхи на коні, використовували також вози двох видів:

одноколки, на осі яких закріплювався закритий з трьох сторін кузов, чи великі чотириколісні, де міг окрім пасажирів розміститися і їх багаж.

Одним з перших учених-мандрівників був *Геродот* (484 – бл. 430 рр. до н.е.), Він об'їхав Грецію, Південну Італію, Малу Азію, Вавилонію, Єгипет, Персію, побував на більшості островів Середземного моря, а також в Криму і в країні скіфів. В своїй відомій праці "Історія", за яку він удостоївся почесного титулу "батька історії", описав не тільки історію багатьох народів Старого Світу, але також зберіг для нащадків безцінні етнографічні приклади. Загалом книга поєднує власні враження Геродота з переказами, що були дуже популярні в той час.

Геродот походив з багатой сім'ї, що мала обширні торговельні зв'язки. Його маршрут пролягав Єгиптом, де він відвідував Мемфіс, Геліополіс, Фіви, вгору по течії Нілу. Потім він відправився на схід і досяг Вавилону, північною межею його подорожей були грецькі колонії Північного Причорномор'я. Він підіймався Борисфеном (Дніпром), Відомими є вислови Геродота при нинішні південноукраїнські землі та Дніпро. У своїх нотатках Геродот писав наступне : *„Поміж інших річок, Борисфен, поза сумнівом, є найбагатшим: по його берегах простягаються прекрасні та життєдайні пасовища для худоби, тут же водиться у великій кількості найкраща риба. Вода для пиття пріємна на смак і прозора (порівняно з водою інших каламутних річок Скіфії). Посіви вздовж берегів Борисфена чудові, а там, де земля не засіяна, буває висока трава. У гирлі природним шляхом осідає величезна кількість солі. У річці водяться величезні безкості риби”*. На заході він відвідав Південну Італію також Геродот пройшов усю територію Балканського півострова. Він вперше описав Каспійське море та довів, що воно є замкненим водним простором.

У Єгипті Геродот просив перекладати йому написи на скелях та в печерах, розпитуючи жителів про історію цієї держави. Цікавився не тільки життям фараонів, але відвідував і майстерні бальзамувальників. Він кроками вимірював довжину периметра основи пірамід, привівши конкретні математичні обрахунки і виклав їх при описі знаменитого Лабіринту. Отже, Геродот при

здійсненні своїх подорожей керувався суто пізнавальною метою.

Багато подорожував і інший видатний учений античності – **Страбон** (64 -23 рр. до н.е.). Виходець з розташованого в Малій Азії на шляху з Середземного моря до Чорного містечка Амасія, у двадцятирічному віці вперше дістався до Риму. Страбон подорожував все своє життя. Він об'їхав Малу Азію, побував на горах Тавру (Криму) і біля півніжжя Кавказьких гір, відвідав Канарські острови і обігнув Балканський півострів, ґрунтовно вивчив всі відомі пам'ятні місця на Апеннінському півострові, а також Єгипет. Під час своїх подорожей він багато роздумував і записував побачене. Високий рівень освіченості, вміння не тільки збирати факти, але і аналізувати їх, яскравий талант письменника привели до створення праці "Географія", яка дійшла до нас, в 17 книгах ("Історичні записки" Страбона в 43 книгах не збереглися). У своїй праці Страбон дав повний країнознавчий опис відомої в той час частини світу.

Саме Стародавня Греція стала батьківщиною країнознавчих та природничо-географічних творів В I ст. н.е. грецький історик **Арріан** склав "Опис мандрівок Понтом Евксинським", де було описано країни, що розташовувались на узбережжі Понту Евквінського (сучасного Чорного моря).

Створенням першого картографічного твору також завдячуємо грекам. Вважається, що перша карта була створена **Анаксимандром** із Мілету (610 – 546 рр. до н. е.). В V ст. до н.е. була створена карта Еллади **Арістагором** з Мілету. В III ст. до н.е. **Ератосфен** для кращої орієнтації на картах почав використовувати паралелі. З появою вчення про кулястість Землі картографічні твори постійно вдосконалювали. Користуючись не складними інструментами, александрійський вчений **Ератосфен** на межі III—II ст. до н.е. на основі власних розрахунків зумів встановити розміри земної кулі з мінімальною похибкою (радіус Землі та довжину екватора). Ератосфена називають батьком географії. Ератосфену належить видатне відкриття – вимір розмірів земної кулі.

Клавдій Птолемей в III ст. н.е. склав карту відомої в той час ойкумени (заселеної та освоєної частини Землі). Водночас, він першим з наукових позицій розробив основи картографування.

Клавдій Птолемей написав "Географію в восьми книгах", де критикував географічні підходи вчених, зроблених раніше і пропонував картографічні проєкції для зображення відомої в той час землі або окремих її частин, щоправда, сьогодні є низка тверджень, що такої книги не було і вона була компілятивною працею (можливий автор – візантійський монах: Максим Плануд (1260 – 1310 рр.), що був колекціонером географічних робіт і міг зібрати окремі роботи Птолемея в єдину працю).

До особливого виду подорожей зараховують і *велику грецьку колонізацію*. Причини цього явища були найрізноманітнішими: пристрасть греків до пригод і схильність до змін, велика концентрація населення на відносно невеликій території, зосередження земель в руках аристократії, суспільні чвари, іноземне завоювання, необхідність відшукувати зовнішні ринки. Грецька колонізація носила організований характер. За рахунок колонізації нових земель греки в перш за все хотіли розширити свій власний еллінський ринок. Колонії розташовувались на узбережжі та охоплювали торговельно-економічними контактами значні простори, однак та не заходили далеко вглиб. Колонія не підкоряється метрополії і не була зобов'язана надавати їй яку-небудь підтримку. Не було і переваги в торгівлі у метрополії.

Подорож у ті часи коштувала зовсім мало, а особливо морським транспортом. У IV ст. до н.е. дорога з Егини в Пірей (близько 30 км) коштувала два оболі, а з Єгипту "з дружиною, дітьми і багажем" (1000 км) – близько двох драхм. Для порівняння – порося коштувало близько 3 драхми у той час, а шматок маринованої скумбрії – від 2 до 3 оболів.

Говорячи про Стародавню Грецію, не можна обійти увагою і таку видатну постать, як *Александр Македонський* (356 р. до н.е. – 323 р. до н.е.). У свої військові походи він завжди брав учених та діячів мистецтв (архітекторів, художників). Вони в своїх творах детально описували все ними побачене, почуте і вивчене під час цього походу. Найвідомішим походом Александра був похід до Індії, що тривав 10 років (з 334 по 324 р. до н.е.). Саме в цей період була завойована Персія, а греки і македонці познайомилися з маловідомими до цього часу народами, їх культурою, побутом і традиціями. Окрім завойовницьких цілей

А. Македонський керувався й пізнавальними та був зацікавлений у цілковитому вивченні Азії. Вирішальну перемогу одержав у битві при Гавгамелах біля р. Тігр. Зрештою, Александр досяг р. Инд. Готуючись до нових походів, зупинився у Вавилоні, де захворів і швидко помер, не залишивши заповіту.

Відомо, що А. Македонський дослухався до свого вчителя *Аристотеля* (384–322 до н.е.) та на його прохання надсилав цікаві експонати з завойованих територій – рослини, шкури, опудала незвичайних тварин. Александр Македонський після перемоги над персами відправив своєму вчителю Аристотелю в дар 30 таланів золота. Аристотель на ці гроші заснував перший у світі *природничий музей*.

Нові горизонти відкрилися і у галузі мореплавства. Необхідно було модифікувати грецькі кораблі, адаптувати їх до плавання у відкритих південних морях. Видатною подорожжю тієї епохи було плавання *Неарха*. Він відкрив морський шлях до *Індії* вздовж берегів Аравійського моря. Військові судна флоту Александра Македонського, мали неглибоке осідання тому були у більшій мірі придатними для плавання по річках. У міру зростання імперії А. Македонському знадобився потужний морський флот. Його будівництво було доручене Неарху (народився у сім'ї мореплавця, тому море, знання про судна для нього були відомими з дитинства). Спочатку Неарх мав зібрати і оглянути всі кораблі річкового флоту та, відремонтувати їх, якщо в цьому була необхідність. У 326 р. до н.е. Неарха призначають командувати флотом.

Експедиція Неарха тривала близько шести місяців. За цей час він подолав шлях від гирла Інду до Суецького перешийка, дослідивши узбережжя Перської затоки та Аравійського моря. Під час плавання Неарх не тільки складав карту узбережжя, але і здійснював вивчення природних явищ, зокрема мусонних вітрів, спостереження за рослинним покривом та тваринним світом. Неарх знайомився з багатьма племенами і народами, їх звичаями і законами. Відомо, що Неарх під час свого плавання вів судовий щоденник. Отже, Неарх був людиною освіченою та набув знань шляхом практичної діяльності, зокрема під час плавання йому, необхідно було вирішувати питання з припливами і відпливами.

Морська торгівля, що була в основі економіки греків і стала причиною подорожі *Піфея*. Загострення конкурентної боротьби між грецькими полісами, з одного боку, і Фінікією і Карфагеном, з іншою, за домінування в торгівлі в басейні Західного Середземномор'я, яке вело до локальних військових конфліктів змусило Піфея відправитися на самостійні пошуки нових західноєвропейських ринків.

Піфей був уродженцем грецької колонії Массилія (Марсель). Йому вдалося в 320 р. до н. е., вийшовши з Кадіса, пройти через Гібралтарську протоку і, обігнувши Піренейський півострів, вийти в Біскайську затоку. Далі його шлях лежав на північний захід, до берегів Британії. Він обстежив частину побережжя, потім перетнув Ла-Манш і досягнув Корнуолле, де були родовища олова. Піфей обійшов весь Британський острів, причому дуже правильно визначив його пропорції, хоч і дещо перебільшив розміри. Жителі північної частини острова розповіли, що на відстані шести днів шляху по морю на північ від них знаходиться острів Тулі, з жителями якого вони іноді торгують. Піфей не наважився відправитися до цього загадкового острова, під яким стародавні британці мали на увазі або жителів Ісландії, або скандинавів. Ніхто до Піфея з цивілізованих народів стародавнього світу не заходив так далеко на північ. Зворотний шлях Піфея пролягав вздовж вже відомих йому берегів Західної Європи і через Гібралтар в Середземне море.

У Стародавній Греції формується *туристична інфраструктура*. Уже тоді існували аналогічні готелям заклади розміщення, але в них не завжди можна було поїсти, тому мандрівники провізію возили з собою. Найчастіше зупинялися у друзів і знайомих. Греки вирізнялись своєю гостинністю. У всіх будинках заможних людей були спеціальні приміщення для гостей.

У грецьких містах (полісах) створювали *"Союзи гостинності"*. Кожен член такого Союзу (*ксен*) брав на себе захист інтересів подорожуючих жителів іншого поліса. З часом у Стародавній Греції навіть сформували інститут *проксенів* і *еввергетів* (добродійників), тоді чужоземець укладав договір про отримання послуг гостинності вже не з окремою людиною, а з уповноваженим міста. При цьому обидві сторони повинні були

дотримуватись наступних умов:

- проксен зобов'язаний був захищати в своєму місті інтереси подорожніх, що дала йому звання проксена, подібне сучасному званню консула;

- держава зобов'язувалася, з свого боку, надати проксену у випадку, якщо він захоче прибути або поселитися в полісі, всі цивільні права, крім політичних. Проксен міг придбати землю або іншу нерухомість, судитися в загальному порядку, займати найбільш почесні місця в театрі або на спортивних змаганнях. Іноді права проксенів давалися всім громадянам дружньої держави. Як правило, звання ксенів і проксенів були спадковими.

У давньогрецьких містах функціонувала велика кількість загальнодоступних приватних заїжджих дворів – *катагорій*. Одночасно із ними існували державні заїжджі двори — *пандокеї* та безкоштовні притулки для подорожніх – *хоспітеліуми* при великих і знаменитих храмах (таких, наприклад, як храм Афродіти), що утримувались на державні кошти. З іншого боку, поява готельних закладів була викликана громадським характером життя людей у Стародавньому Світі. Так, у Греції місцями публічних зібрань і філософських бесід були *лесхі*, які водночас служили притулками для подорожніх. В Афінах у період розквіту існувало близько 360 *лесх*. Як у Давній Греції, так і в Давньому Римі існували гостьові будинки у центрах, де проводились державні урочистості та свята, храмові свята, торговельні ярмарки, кінні та гімнастичні змагання (Дельфи, Ефес, Сіракузи, Афіни, Олімпія, Коринф, Рим). Руїни найдавнішого “спортивного готелю” – *леонідіона* (IV ст. до н. е.) були знайдені у грецькій Олімпії – тут зупинялись учасники Олімпійських ігор під час змагань. Він знаходився неподалік від території проведення ігор.

Треба відзначити, що пересічні жителі Афін та Спарти фактично не їздили за межі держави без особливих на те потреб. Це пояснювалося тим, що для подібної подорожі необхідний був «закордонний паспорт» - *сфрагіс*.

У Стародавній Греції зародились основи *курортології та відповідно оздоровчого туризму*. В давньогрецьких книгах є описи використання та цілющого впливу на організм людини

мінеральних вод, купання в морській воді з лікувальною метою. В свою чергу з'являються “курортні готелі”. У давньогрецькому місті Епідаврї при храмі Асклепїя існувало ціле “курортне містечко”, що включало “готель” на 160 кімнат, джерела мінеральних вод, театр, стадіон та галерею скульптур.

Перші *Храми Асклепїя* (Бога лікування) виникли ще в V-IVст. до н.е., їх було не менше 60 на території Стародавньої Греції. Їх зводили за містами на підвищеннях, в місцях із сприятливим кліматом та гарними пейзажами. Жрецькими в цих храмах були люди, які займались медициною. Найвідоміші храми знаходились у місті *Епідаврї* (пам'ятка ЮНЕСКО зараз) на півострові *Пелопоннес*. На острові *Кос* храм Асклепїя був ні чим іншим, як лікарнею. Вона складалася з трьох рівнів: на першому розташовувалися музей медицини і школа анатомії, на другому термальні джерела, а на третьому рівні височів храм бога цілителя Асклепї. Саме тут Гіппократ відкрив лікарську школу ще у Vст. до н.е.

Подорожуючі у цілях оздоровлення, перш ніж бути допущеними в храмї до спілкування з жрецькими, мали пройти деякі попередні приготування-церемонії. Це був піст, омивання та банні процедури. Крім того, були й церемонії, що носили чисто релігійний характер. Після цих приготувань хворого допускали на ночівлю до храму. Це називалося інкубацією. Вранці жреці слухали розповідь про те, що хворий бачив і чув вночі в храмї, відповідно цьому і призначалось лікування, начебто визначене Богом. Про численні зцілення розповідають вирізані на колонах храму імена, іноді там зустрічаються і цілі розповіді присвячені зціленням.

Греки дуже цінували термальні води (*теплі цілющі води*). На території Стародавньої Греції були сірчані, солено-сірчані та залізисті мінеральні води, але у них не було кислих вод (їх називали *гераклеїський*). Найбільш відомими місцями оздоровлення були курорти у *Фермопілах* і *Елідє*. Розвитку лікувального туризму сприяла також наявність розгалуженої мережі доріг і якісних суден. Багато курортів було на узбережжі оз. *Балатон* і біля Неаполя. Морські узбережжя також славились як курортні місцевості. Таким був курорт *Бая* біля Неаполя,

курорт на о. *Евбея* (зараз з'єднаний з Грецією 14 км мостом через протоку Евкіпа).

Ще однією розвагою греків були *терми* —лазні, де відпочивали, спілкувались та лікувались. В лазнях за певну вхідну плату клієнт міг користуватись приміщенням для переодягання, приймати холодні та гарячі ванни, відвідувати парні кімнати. Часто тут проходило публічне життя греків.

Поряд з термами, греки багато уваги приділяли плаванню в річках та повноводних джерельних потоках. Такі місця також традиційно ставали привабливими для мандрівників.

Подорожі з метою торгівлі активізувалися з VIII ст. до н.е. одночасно з колонізаційними процесами. Греки стали домінувати в Східному Середземномор'ї. Грецькі кораблі могли плавали від Азовського моря до берегів Апеннінського півострова. Торговці купували продовольство, заповнювали брак корисних копалини в метрополіях, реалізуючи, здебільшого, товари ремісничого виробництва. Численні грецькі джерела показують, що Греція торгувала з Кримом і Єгиптом, Сицилією і Родосом, Фінікією і Критом та ін. Особливо вирізнялись в торгівлі Афіни – найбільший з V ст. до н.е. торговий центр Греції.

Мешканці Стародавньої Греції завжди прагнули видовищ та свят. Тому саме їм належить першість у створенні масштабного видовища – *Олімпійських ігор*. Вперше їх провели у місті Олімпія на березі річки Алфей на Пелопоннесі у 776 р. до н.е. з подальшою повторюваністю кожні чотири роки. За міфами, засновником Олімпійських ігор був Геракл, що присвятив їх Зевсові. Фактично, можемо говорити про те, що греки започаткували такий вид туризму як розважальний.

Про початок Олімпійських ігор греків сповіщали спеціальні послі – *феори*, їх відправляли у всі грецькі поліси, колонії та сусідні держави. Досягнувши найвіддаленіших, розташованих в Північній Африці і на узбережжі Чорного і Азовського морів місць, феори на час ігор проголошували священний мир: з того дня, як було оголошено священний місяць проведення ігор, бойові дії припинялись по території всієї Греції.

Олімпія (місце проведення ігор) було недоторканим для всіх народів, що брали участь в святкуваннях. Будь-які чужоземні

воїни повинні були скласти зброю, вступивши на землю греків. Ті, хто порушив перемир'я сплачували штраф у 2 міни. Туристів була велика кількість. Стадіон вміщував до 40 тис. осіб, причому це були тільки чоловіки. Заміжні жінки не допускалися на самі змагання під страхом смертної страти. Але на ігри приїжджали дуже часто сім'ями. Одні приходили пішки, як свого часу Сократ. Заможні люди, як правило, приїжджали екіпажами. Багато хто плив морем до гирла Алфея, а потім підіймалися вгору річкою до самої Олімпії.

З нагоди Олімпійських та й інших ігор, що проводились у Греції, завжди влаштовувався великий ярмарок. Спеціально зводилися для цього торгові ряди. Традиційно до ігор реконструювали терми, розширювали мережу закладів харчування.

У вільний від змагань час туристи оглядали стародавні храми, охочі за певну плату могли послухати гіда, що розповідає різні легенди. Великою популярністю користувався зал Відлуння, стіни якого сім разів повторювали вимовлені слова. Перед головним вівтарем майже завжди товпився народ, щоб подивитися на жертвопринесення або простежити за процесією жерців.

Олімпійські ігри сприяли популяризації культури, мистецтва та філософії. На Олімпіаді можна було побачити багатьох відомих людей. Філософи Анаксагор, Сократ, Діоген – збирали навколо себе натовпи народу, проповідуючи або шокуючи своєю поведінкою. Піфагор і Платон навіть перемагали на іграх. Виступали тут і відомі оратори та митці: Демосфен, Піндар, Симонід.

Усі іноземці, тобто не жителі Еллади, повинні були платити особливий податок. І крім того, кожний з туристів приносив яку-небудь жертву або приношення.

Олімпіада тривала п'ять днів. Власне спортивним змаганням були присвячені другий, третій і четвертий дні. Олімпіонікам (переможцям) за життя на Батьківщині ставили пам'ятники. Вони ставали національними героями, хоча далеко не завжди багатими людьми. Кожному переможцю вручали пальмову гілку, спочатку (в VII ст. до н.е.) дарували дорогоцінні речі та цінний одяг, згодом, на голову почали покладати вінки з гілок оливкового дерева, яке росло перед храмом Зевса і, за переказами, посаджене

Гераклом. У цих вінках і з пальмовими гілками олімпіоніки у супроводі жерців в урочистій процесії спускалися до натовпу. Ігри завершувалися пишним святкуванням з частуваннями. Відомо, що Алкивіад запросив на свій бенкет всіх "туристів". В 394 році н. е. Олімпійські ігри заборонені як язичницьке свято.

Ще одне з міст Стародавньої Греції – Дельфи знамените ще й **Піфійськими іграми**, що проводилися при храмі Аполлона Піфійського раз на 8 років, з VI ст. до н.е. – один раз на 4 роки. Такі змагання (музичні і спортивні) носили загальногрецький характер і були другими за значенням після Олімпійських ігор. Крім Піфійських ігор, загальногрецький характер також мали **Немейські ігри**, що проходили в Немейській долині в Арголіді (Південна Греція) при храмі Зевса, один раз на 2 роки, та **Істмійські ігри**, що включали гімнастичні, кінні, поетичні та музичні змагання на честь бога Посейдона і проводилися на Істмі один раз на 2 роки.

Розвивався в Стародавній Греції **пізнавальний туризм**. Саме греки сформуvalи поняття найдостойніших пам'яток культури – "*Чудеса світу*" які ми досі використовуємо . Це висячі сади Семіраміди в Вавилоні, храм Артеміди в Ефесі, статуя Зевса в Олімпії, гробниця (мовзолей) Мавсола в Галікарнасі, Фароський (Александрійський) маяк, Єгипетські піраміди і Колос Родоський.

2.6. Розвиток мандрівництва у стародавніх римлян

Розвитку Риму сприяли природні умови: Апеннінський півострів більший за Балканський і тут родючіші землі. Є й річки. Саме на березі р. Тібр і заснований Рим. Датою його заснування вважається 753 до н.е., засновником був Ромул. Отже, Риму близько 3 тис. років і він вдвічі старший за Київ. Рим ще називають вічним містом, або містом на семи пагорбах (Палатін, Капітолій та ін.).

У 264 р. до н.е. між Римом і Карфагеном розпочалася так звана перша Пунічна війна, яка закінчилася перемогою Риму і встановленням ним влади над усіма розташованими поблизу великими островами: Сицилією, Корсикою та Сардинією. Завдяки численним війнам розміри Римської імперії постійно

зростали. Зокрема до неї входила територія сучасної Іспанії, Франції, Великої Британії (за винятком Шотландії). У межах сучасної України Риму належало узбережжя Чорного моря до Одеси. Сучасне місто Білгород-Дністровський було римською колонією під назвою *Альба-Юлія*.

Культура Стародавнього Риму – другий етап античної культури. Вплив культури Стародавньої Греції на Рим не підлягає сумніву. Давньогрецький історик Полібій підкреслив одну з особливостей давньоримської культури: "*Римляни, виявляється, можуть краще за всякий інший народ змінити свої звички і запозичити корисне*". Але в той же час римська культура не копіювала грецьку, вона розвивала, поглиблювала досягнуте, а також привносила власні національні риси – практицизм, дисциплінованість, дотримання суворої системи. Найбільші завойовники старовини – римляни, підкорюючи різні народи, запозичували їх культурні досягнення, але при цьому зберігали й свої звичаї. Динамізм римської культури – така ж істотна її особливість, як і традиціоналізм.

В основі цивілізації Стародавнього Риму лежить подорож. Римляни розвивали дорожню систему, виходячи з військових потреб. Значення римських доріг для розвитку не тільки Римської, але і в цілому європейської цивілізації така велика, що можна погодитися з істориком Прокопієм, який назвав тільки першу дорогу, що вела з Риму в Капую, так звану *Аппієву Дорогу*, одним з Чудес Світу.

Римські дороги будувалися за всіма правилами інженерного мистецтва. Початок їх будівництва датується 312 р., – період правління імператора Костянтина, що заклав і нову столицю імперії. Для кожної дороги заздалегідь складали план, потім рили траншею, яку заповнювали камінням. Для стоку води, щоб вона не застоювалася на самій дорозі уздовж дорожнього полотна, проривали спеціальні водостічні канали. В усіх населених пунктах вздовж доріг будувались тротуари. На узбіччях доріг встановлювали дорожні стовпи – *герми*, на яких вказували рік встановлення, ім'я правлячого імператора та відстань до найближчого міста. Про майстерність будівельників говорить той факт, що римські дороги практично у всіх європейських

країнах стали основою для автомобільних шляхів і залізничних колій. Римляни вибирали найкоротший і зручний шлях між двома початковими населеними пунктами і мало уваги звертали на рельєф місцевості, у гірських районах будували тунелі. Ширина сучасної європейської залізниці – 143 см. Саме така відстань між колесами вважалася стандартною у римських возів. Для подолання водних перешкод будувалися мости – *віадуки*. Ці споруди подекуди не тільки збереглися до наших днів, але й використовуються дотепер та вражають своїм виглядом.

На дорогах почали розміщувати *мильні стовпи*, біля яких встановлювали лавки для відпочинку. Загальна протяжність римських доріг становить майже 100 тис. км. Центром всіх доріг, від якого вівся відлік відстаней був Рим. Головним орієнтиром служив поставлений під час правління Октавіана Августа золотий мильний камінь.

Існували *спеціальні карти доріг* з позначенням станцій, де можна було зупинитися на ночівлю. На картах вказувалась відстань між станціями, тому можна було планувати подорож та розрахувати затрати часу. Карти були досить вживаними їх, як сувенірні картинки, зображали на різних предметах, наприклад – кубках. На одному з таких кубків зображений маршрут з Кадікса до Риму з позначенням всіх: заїжджих дворів і відстаней між ними. Іноді географічні карти виконувалися у вигляді стінного розпису в палацах. Загалом у римлян була велика кількість добротних карт. Розвинута сітка доріг, практика топографічної зйомки і висококваліфіковані землеміри.

У Стародавньому Римі поширеними серед подорожуючих категорій населення були *путівники*. У них вказувався той або інший маршрут, та були описані визначні пам'ятки, що зустрічались в дорозі, вказували готелі і зазначали ціни в них. Відомий подібний путівник для паломників, що здійснювали подорож з Бордо до Єрусалиму датується IV ст. н. е. Ще у I ст, до н. е. з'являються примітивні туристичні бюро які забезпечували бажаючих путівниками і довідниками.

У Римській Імперії існувала мережа державних готелів під назвою – *мансіони*. Їх будували через кожні 15 миль. У деяких з них могли розміститися одночасно декілька десятків чоловік, але

вони вирізнялись малокомфортабельними умовами. Також була ціла мережа приватних станцій, де міняли коней, а подорожні могли відпочити, однак тут також мало піклувалися про зручності подорожніх. Подушки і матраци без постільної білизни, набиті замість пір'я і пуху сіном і очеретом, кишіли комахами. Часто власники готелів недодавали вівса коням, а в тавернах розбавляли вино. В таких закладах зупинялись люди невисокого соціального положення. Для найвимогливішої публіки існували готелі під назвою *стабулярії*, що відповідали зовсім іншому класу.

Державні чиновники користувалися послугами імператорської пошти. На головних дорогах *поштові станції* знаходились одна від одної на відстані від 6 до 15 миль і були складовою частиною господарської поштової служби. Звичайно, чиновники їздили швидше звичних мандрівників. Відомо, що добратися від Риму до Рони можна було всього за 8 днів, долаючи в день до 150 км. За час мандрівки доводилося міняти коней на кожній станції. Обов'язковим атрибутом кожної станції також була *таверна*. Як правило, на вивісці таверни зображали яку-небудь тварину: орла, півня, журавля, рідше – побутові предмети.

У перших століттях нашої ери з'являються розкішні *заїжджі двори* в курортних місцевостях Римської імперії (Стабія поблизу Риму, Канобус поблизу Александрії). Такі заїжджі двори різного характеру та місткості були знайдені археологами в руїнах міста Помпеї. Деякі з них мали вирізнялись багатим оздобленням. У II-III ст. н. е. у римському суспільстві все більше популяризують християнську віру. Християни багато подорожують з культурною та місіонерською метою. У приватних заїжджих дворах, тавернах з огляду на їх погану репутацію християни не могли зупинятись, тому церковні собори (в Нікеї – 325 р. та у Карфагені – 398 р.) видають розпорядження щодо будівництва у кожному місті при єпархіальних церквах, а також у “святих місцях” заїжджі двори для служителів культу та прочан. Як наслідок з'являються заїжджі двори для християн – “*ксендохії*”. З розпадом і остаточним падінням Римської імперії (IV-V ст.) готельна справа занепадає і починає поступово відроджуватися в Європі у середні віки в дещо інших формах.

У багатьох містах були *об'єднання власників різних екіпажів*. Відомо, що поїздки екіпажів містом, зокрема Римом, суворо регламентувалися правилами дорожнього руху. Тому можна говорити, що в основному в екіпажах їздили туристи, що здійснювали далекі поїздки. У містах, як правило, використовувалися двоколісні вози – *керпенти*, і більш легкі – *цизії*. А в таких великих, як *карука*, можна було навіть спати. Подібні приватні транспортні служби розташовувалися, як правило, біля міських воріт.

З'являються перші туристичні товари – спеціальні маски, для захисту шкіри мандрівника від вітру і сонця; книги маленького формату, призначені саме для дорожнього читання. У каретах іноді робилися навіть пристосовані сидіння, що поверталися, щоб можна було постійно ухилятися від прямого сонячного проміння і знаходитися в тіні. У екіпажах знаті та імператорів були спеціальні полиці, до яких прикріплювали настільні ігри, а деякі з екіпажів були настільки зручні, що в них можна було навіть писати.

Можна говорити про значний розвиток *освітніх мандрівок*. У Стародавньому Римі вважалося престижним відправити свого сина здобувати освіту до Афін або на острів Родос. Тим самим римляни визнавали перевагу грецької освіти, однак греки довго сприймали римлян, як завойовників та не охоче ділились з ними своїми здобутками.

Медициною у римлян досить довгий час займалися греки. Великими знаннями в медицині володіли, поза всяким сумнівом, жреці храмів Асклепія (в Стародавньому Римі цього бога називали Ескулап). Так само як і в Греції, в храмах Асклепія збиралась велика кількість хворих. Храми завжди розташовувалися в місцях з прекрасним мікрокліматом, при них, як правило, існували лазні і купальні з цілющою водою. Але за традицією, яку вони перейняли у греків, лікування вироблялося згідно з тлумаченням жрецькими сновидінь, які снилися хворим в храмі. Очевидно, що психотерапія займала тут одне з провідних місць.

Римляни ще більше, ніж греки, цінували цілющі мінеральні джерела. Найфешенебельнішим курортом вже стали *Байські джерела* на узбережжі Неаполітанської затоки. Пліній

повідомляв, що в цій воді містилися сірка, натрій, селітра і багато що інше. Сірчана вода цих джерел була каламутно-білого кольору. Великою популярністю у римлян користувалися парові сірчані лазні, які облаштовувались безпосередньо в печерах.

Курорти існували також в Габіях недалеко від Риму. Римляни їздили на відпочинок та оздоровлення до курортів в Африці біля підніжжя гори Атланта та курортів у Трансильванії.

На околиці німецького міста Шварцвальда розташовуються термальні радонові джерела, що стали основою для виникнення великого курорту *Цивітас Аврелія Аквензис*, що сьогодні відомий як *Баден-Баден*. Однією з найпопулярніших громадських будівель в римлян як і у греків були *терми* – *лазні*. У Римі їх нараховували близько тисячі. Найбільш відомі з них звели у 211-216 рр. н.е. – це *терми Каракалли*. Також популярними для римлян були курорти в районі Будапешта. З I ст. до н. е. на цій території існувало римське поселення Аквінкум, де функціонувало 5 військових і 6 публічних терм.

Важливим здобутком для подорожей античного часу були карти, хоч і доволі примітивні але допомагали орієнтуватись подорожнім. Римляни вміли вимірювати морські глибини, визначати місце розташування міст, островів, чітко визначати за зорями пройдену відстань, використовувати силу вітру, морських течій, будувати транспортні засоби (особливо кораблі), дороги.

2.7. Мандрівництво на території стародавнього Сходу

Відомостей про подорожі жителів азійських держав у Стародавньому світі значно менше, однак зрозумілим є те, що Індія та Китай як цивілізаційні осередки були попереду інших.

Індія була батьківщиною однієї з трьох світових релігій – буддизму, який виник в VI ст. до н.е. Саме з релігією й пов'язані найдавніші подорожі жителів Стародавньої Індії. Тисячі послідовників Будди разом із ним подорожували по північній Індії, проповідуючи вчення буддизму. Після смерті Будди його тіло було креміровано і порошок розділений між послідовниками. Ці останки стали першими реліквіями. Їх поміщали в ступах до священних веж, в деяких районах Азії. Їх називали *пагодами*. До

цих святинь почали стікатися численні паломники, і вони стають одними з перших об'єктів паломництва на Сході.

Буддизм у ті часи був вченням, опозиційним до офіційної релігії Індії (брахманізму та індуїзму) та виступав за загальну рівність, проти існуючого кастового ладу. Таким чином буддизм вступив у суперечність з державною ідеологічною доктриною. На буддійських ченців почалися гоніння з боку офіційної влади, монастирі руйнувалися. Почалася масова буддійська еміграція.

Кумай. Про те, що морські подорожі були складовою частиною життя Стародавнього Китаю, свідчить той факт, що правитель царства Ци в VI ст. до н.е., здійснюючи розважальну прогулянку по морю не повертався до столиці шість місяців. З цього повідомлення можна зробити висновок і про масштабність морських подорожей китайців.

Великий китайський філософ Конфуцій (551 - 479 рр. до н.е.) у трактаті «Лунь юй» зазначав, що йому дуже б хотілося поплавати по морю в дерев'яній шаланді. Ймовірно цей вид морських суден був найбільш комфортним у той час.

В епоху Чжаньго можна шукати і витoki паломницького та наукового туризму. Жерці різних культур, маги і чародії вірили, що в затоці Бохайвань (Жовте море) знаходяться острови Пенлай, Фанчжан, Інчжоу, на яких проживають старці-самітники, які володіють багатьма особливостями, і, зокрема, секретом безсмертя. І саме з цієї епохи починають готуватися численні морські експедиції, спрямовані на пошуки цих островів.

Будівництво Великої китайської стіни, яка сьогодні визнана одним із Чудес світу, розпочате в XV ст. до н.е. Стіна проходила чітко по межі, що відділяла степові райони, де жили кочівники (які часто нападали на Китай) від землеробських, де, власне, і проживало населення країни. При будівництві стіни китайці використовували свої знання з географії, будівництва та інші технології. Такі знання можна було на той час отримати лише шляхом узагальнення результатів численних подорожей жителів Стародавнього Китаю за його межами. Протяжність стіни 500 км з 2000-кілометровими бічними відгалуженнями. Передували кам'яній стіні земляні насипи, які створювалися правителями північних царств починаючи з V ст. до н.е., щоб захистити себе

від центральноазіатських кочівників. При імператорі Цинь Шихуанді (221-210 рр. до н.е.) будується прообраз стіни з каменю довжиною в 500 км, щоб з'єднати окремі ділянки і створити з часом єдиний ланцюг загороджень в 1500 км. Аж у XV ст. за правління династії Мін Велика китайська стіна набуває сучасного вигляду.

Інтенсивність подорожей у Китаї значно зросла з III ст. до н.е. за правління династії Хань. Цьому сприяли два чинники: наявність прекрасних шляхів сполучення в країні і лібералізація політичного життя. Таким чином, певні передумови для подорожей у зв'язку з розвитком комунікацій були закладені. З приходом до влади династії Хань почалася «відлига» у внутрішньополітичному житті. Це сприятливо позначилося і на розвитку подорожей.

Період правління Цинь Шихуанді в Китаї вирізнявся процвітанням *державно-чиновницьких подорожей*. Сам імператор з великою кількістю супроводжуючих періодично по країні здійснював інспекційні поїздки. Не нехтував він і морськими подорожами. Стали регулярними за його правління торговельні зв'язки з островом Тайвань а також продовжені пошуки островів, на яких проживали відлюдники, що знали секрет безсмертя. Цинь Шихуанді у 219 р. до н.е. організував експедицію під керівництвом даоських філософів і придворних магів Хань Чжуна і Сюй Ши, а також алхіміка Сюй Фу, в якій взяло участь кілька тисяч чоловік. Пошуки островів не увінчались успіхом і згодом вони заснували поселення на Корейському півострові.

У період правління династії Хань помітно активізувалися морські подорожі. У цей період налагоджувалися зовнішньоторговельні та дипломатичні зв'язки з рядом країн і народів південних морів та Індійського океану, а також Японією. У період Західного Хань (перші століття нашої ери) китайські купці плавали на Суматру, Цейлон, досягали південно-західної частини Малайського півострова а також регіону Мадрас в Індії, звідки привозили перли і білюли (різновид дорогоцінних каменів). Китай був монополістом на ринку експорту шовку.

Швидкими темпами розвивалась картографія в Китаї. У III ст. н.е. в Китаї вже існували офіційні стандарти на виготовлення карт. Були навіть тривимірні карти. Так у палаці імператора Цинь Шихуанді зберігались дивовижна карта, на якій річки і «велике море» (Тихий океан) були зроблені з ртуті і приводилися в рух прихованими помпами. Це перша механічна рельєфна карта.

Китайцям приписують також винахід *керма* (приблизно в III ст. до н.е.), так як знаходять багато глиняних зображень суден з рулями в похованнях, що відносяться до II - I ст. до н.е. Китайцям, ймовірно, також належить винахід першого компаса ще на межі ер. З шматка магнетиту (природний магнітний залізняк) вирізували ківш, який розміщували на гладкій кам'яній поверхні. Ручка цього ковша показувала на південь. Ковшеподібна форма, мабуть, імітувала Велику Ведмедицю. Це пристосування назвали *сінан* і вперше згаданий даний пристрій в книзі, що відноситься до 80 р. н.е.

Ще до нашої ери китайцям були добре відомі всі території від Амура на півночі до Індокитаю на півдні, від Східноазійських островів до Середньої Азії. Проникнення в райони Середньої Азії і створення караванного торгового шляху з Індією і через посередників з Європою стало можливо у II ст. до н.е., коли китайці розгромили кочові племена сюнну (гунів). Каравани йшли з тодішньої столиці Китаю Сіаня до Бухари і Фергани, була і дорога до Пенджабу в Індію

З-поміж закладів розміщення на найбільш відомих торговельних шляхах функціонували *караван-сараї*. На той час вони містили цілий комплекс споруд: загін для верблюдів чи коней, приміщення для ночівлі людей і були загороджені кріпосною стіною. Ніяких обмежень щодо категорій подорожуючих при зупинці не було.

Отже, історичне значення подорожей в античні часи полягає у наступному:

- розвивалась науки про оточуючий світ, культуру та мистецтво;
- здійснювали географічні відкриття та освоювали нові землі;
- встановлювались торговельні та культурні відносини між народами різних регіонів.

Питання для самоконтролю

1. Яка була географія подорожей древніх єгиптян?
2. Чому далекі морські експедиції були практично неможливі для древніх єгиптян?
3. З якою метою стародавні єгиптяни відвідували країну Пунт?
4. Чим приваблював древніх мандрівників Вавилон? Якого його значення в історії?
5. У чому полягає заслуга фінікійців як мореплавців?
6. Які історико-архітектурні надбання Стародавнього світу збережені досі?
7. Які найпопулярніші курорти функціонували на території Стародавньої Греції та Римської імперії?
8. Які види подорожей були найбільш поширеними у стародавньому Китаї та Індії?

Література

1. Кузишин А.В. Історія туризму : Навч. посібн. Тернопіль : Вектор, 2013. 316 с.
2. Устименко Л.М., Афанасьєв І.Ю. Історія туризму : Навч. посібн. Київ : Альтер-прес, 2005. 320 с.
3. Федорченко В. К., Мініч І. М. Туристичний словник-довідник. Київ : 2000.

ТЕМА III. ПОДОРОЖІ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Основні питання

3.1. Основні чинники та види подорожей в епоху Середньовіччя

3.2. Паломництво, як один з основних видів подорожей Середньовіччя

3.3. Найвідоміші мандрівники та подорожі епохи Середньовіччя

3.4. Розвиток інфраструктури для подорожуючих в епоху Середньовіччя

3.5. Зародження та розвиток освітнього туризму в Європі

3.6. Поширення інших видів подорожей у середньовічній Європі

3.1. Основні чинники та види подорожей в епоху Середньовіччя

З падінням Римської імперії закінчилась ціла епоха, яка дала світові багато досягнень майже в усіх сферах життя. Подорожі в античні часи зумовили формування цілої системи географічних знань – починаючи від елементарних описів природних явищ, етнографічних характеристик народів до ґрунтовних вчень про те, що Земля – куля. Завоювання Римської імперії в V ст. варварами призвело до поступового занепаду науки та міської античної культури. Варвари руйнували міста, знищили пам'ятки античного мистецтва й бібліотеки, стали причиною розірвання торговельних й політичних зв'язків. Відбулося фактично повернення до натурального господарства. Християнство, яке впродовж трьох століть переслідувалося релігією, стало у 313 р. державною релігією.

Занепад стародавнього Риму ознаменував початок нової культурної епохи – Середньовіччя. Ця назва була дана пізніше гуманістами, які визначили таким чином період між античною культурою та часом відродження античних традицій у Європі. Хронологічними межами європейського Середньовіччя вважають здебільшого, ключові дати в історії європейської

цивілізації: *падіння Римської Імперії та Початок епохи Великих географічних відкриттів.*

До основних чинників, що вплинули на розвиток подорожей в Середні віки та на розвиток туризму в майбутньому, належать:

- розвиток економіки (збільшення кількості міст та населення в них, розвиток торгівлі, поглиблення процесу спеціалізації праці);
- міграції (початок епохи Середньовіччя характеризується як епоха «Великого переселення народів»);
- політичні чинники (перерозподіл сфер впливу);
- релігійні чинники (становлення світових релігій, формування релігійних центрів, утворення релігійних орденів, розвиток прочанства);
- розвиток науки та мистецтва (відкриття перших європейських університетів, організація та проведення карнавалів, подорожі до визначних історичних місць, формування центрів культури та мистецтва).

Основними видами подорожей у Середньовіччі були:

- пізнавальні мандрівки з метою дослідження оточуючого світу (хоча наука в Середні віки розвивалась повільно, все ж здійснювались наукові відкриття, особливо географічні);
- релігійні подорожі (прочанство);
- завойовницькі походи (у тому числі хрестові походи);
- мандрівки з метою торгівлі;
- розважальні мандрівки (на свята, ярмарки, карнавали) ;
- подорожі з метою оздоровлення.
-

Характер подорожей в середньовічний період був в основному стихійним. Здійснювались за самостійно спланованим маршрутом і носили неорганізований характер, але деякі подорожі мали організований характер – наприклад, прочанство. Недоліком майже всіх подорожей було те, що в них піддавалися великій небезпеці життя та здоров'я мандрівників. В Середні віки людське життя «коштувало» дуже мало. Світогляд середньовічної людини був одностороннім, що відобразилось у творах мистецтва. Скрізь панувала релігійна тематика, починаючи з архітектури та живопису і закінчуючи народними виставами. Певний релігійний фаталізм

викликав пасивність середньовічної людини, адже вона в усьому покладалася на волю небес.

3.2. Паломництво як основний вид подорожей в епоху Середньовіччя

Епоха Середньовіччя стала періодом виникнення значної кількості релігійних феноменів. Практика паломництва почалась ще з I ст. н.е., однак зазнавала постійних переслідувань та перешкод. Починаючи з II ст. н.е., стає популярним поклоніння нетлінним мощам святих. Спочатку культ мощей засуджувався християнською церквою як язичницький, але під тиском віри простих людей їй довелося змінити своє ставлення і визнати, що в останках святих прихована сила, яка здатна зцілювати хворих. Розпочинаються рухи пустельників, які почали формувати культ особливих людей та ставали святими ще за життя. Спосіб життя цих аскетів, та їх образ викликав величезне захоплення у населення.

Мотиви паломництва були дуже різноманітні. Одним з найважливіших було прагнення заслужити спасіння душі. Часто під виглядом паломництва ховалися купецькі і просто ділові поїздки, подорожі допитливих мандрівників. Паломниками ставали і люди, які ухилялися від сплати боргів або суду, оскільки статус паломника (що отримав офіційне благословення церкви) робив їх неосудними для світської влади. Якщо в період античності мандрівниками були, головним чином, чиновники і заможні люди, які мали офіційні можливості або особисті кошти для подорожей, то у прощах брали участь люди всіх станів і різного достатку.

У раннє середньовіччя об'єкти паломництва виникали найчастіше стихійно. Основною метою таких паломництва було відвідання святих місць – цілющих джерел, місць проживання чи поховання святих, прославлених храмів або монастирів. Відповідно такими місцями була Палестина, Рим та Єгипет.

Основні напрямки паломництва та місця поклоніння Середньовіччя. Подорожі пілігримів у Палестину почались вже в III-IV століттях. В IV столітті в Єрусалимі збудований храм Гробу Господнього, який є й у наш час основною святиною та центром прочанства християн всього світу.

З часом та масовістю руху людей практика паломництва почала розділятися на *велику* (*peregrinationes prima*) та *малу* площу (*peregrinationes secundariae*). *Велике* паломництво передбачало подорож до святинь Святої землі або до місць в Європі де зберігалися реліквії пов'язані з постаттю Христа, Богородиці чи апостолів. Тоді як *мале* паломництво передбачало поклоніння невеликим святиням місцевого значення, що знаходяться в різних місцях Європи.

Уже з цього часу намітилися основні шляхи, по яких рухалися паломники. Зокрема велика проща мала три дороги – «*східна дорога*», «*західна*» та «*південна*».

Східна дорога проходила від Балтійського моря через Ладугу і Новгород, далі по Дніпру до Чорного моря. Потім вздовж західного узбережжя Чорного моря шлях пролягав до Константинополя, потім через Кіпр до Акри. Цей шлях мав ще один варіант, який передбачав сплав по Волзі та Каспійському морю в обхід Константинополя.

Західна дорога пролягала від берегів Скандинавії навколо Франції, Іспанії, через Гібралтар по Середземному морю аж до Палестини. Цей шлях займав більше року і був пов'язаний з великими небезпеками для мандрівників. Загроза з боку піратів примушувала паломників об'єднуватися у групи і вирушати в дорогу в складі великого флоту і під посиленою охороною.

Південна дорога – прокладена по суходолу. Її відправним пунктом був Рим, сюди пілігрими з північних країн Європи добиралися різними шляхами. Більшість потрапляли до Італії долаючи гірські масиви Альп. Деякі з них, минаючи Рим, по дорозі, що пролягала долиною р. По, через Турін, Павію, Мілан, Бергамо, Верону, Нижню Паннонію через весь Балканський півострів прямували до Константинополя, а звідти – в Малу Азію і Сирію.

До інших місць паломництва можна зарахувати сам *Рим* – місто, де прийняли мученицьку смерть Петро і Павло в I ст. За наказом імператора Костянтина над гробницями кожного з апостолів звели базиліки, що стали місцями перебування їх святих мощей – базиліка Святого Петра на Ватиканському пагорбі та базиліка Святого Павла на Остійській дорозі. А також

після того, як в Рим була доставлена значна частина евангельських реліквій, виявлених царицею Єленою при розкопках в Єрусалимі та розміщених в цілому ряді його храмів, – насамперед, в Лютеранській базиліці Святого Іоанна і базиліці Святого Єрусалимського Хреста.

Найпопулярнішою святинею Західної Європи в Середньовіччі стає *могила святого Якова*, що перевищувала за кількістю прочан, тих хто прямував до Риму. За переказами, після того, як апостол Яків був схоплений під час проповіді в Єрусалимі та вбитий за наказом Ірода Агріппи, його мощі були покладені учнями в човен і пущені по хвилях Середземного моря. Човен ж пристав до берега Іспанії, де саркофаг Якова, обліплений мушлями знайшли християни. Ковчег перевезли до міста Іріан-Флавія та на якийсь період про нього забули і лише в 813 р. відшукав його місцевий відлюдник Пелайо. Він побачив зірку, що вказувала на місце знаходження саркофагу. Згодом це місце почали називати – *Компостела* (*Campus stella*), або “Поле зірки”. Перший храм над гробницею апостола Якова зведений у кінці IX ст., за наказом короля Альфонса II Скромного. Мощі апостола поклали в срібний ковчег під головним вівтарем собору. Вівтар сьогодні прикрашає золота мушля – символ Якова, а над гробницею знаходиться статуя святого, усипана коштовностями.

За часів Середньовіччя місто святого Якова з колись непомітної іспанської провінції стало одним з центрів християнського паломництва, поряд із самим Єрусалимом та Римом. До нього були прокладені два основних паломницьких маршрути: Дорога Святого Якова (*Camino de Santiago*), що проходила по Північній Іспанії, через Піренеї; і Французька дорога (*Camino Frances*), її ще називали – Серединний шлях. Паломництво в Компостела отримало неймовірну популярність і серед європейської знаті: свого часу по «Шляху Святого Якова» пройшли і Едуард I, англійський король XIV ст. Іоанн де Брієнні, а також Франциск Ассизький (католицький святий XIII ст.).

В епоху Середньовіччя існував ще паломницький маршрут між трьома країнами, що пов'язував імена чотирьох святих апостолів. Починався цей шлях у найстарішому німецькому місті *Трірі* – місті яке було столицею Римської імперії при Діоклетіані

та Костянтині Великому. До Трієру в IV ст. царицею Єленою були привезені євангельські святині: хітон Ісуса Христа, цвях Хреста Господнього, сандаля і цвях з хреста апостола Андрія Первозванного, а також мощі святого апостола Матвія. З Трієра цей шлях вів до Риму і до Компостели. Згодом у Трірському кафедральному соборі Петра був знайдений Хрест паломників, на якому були покажчики відповідних напрямів та відстаней: від мощей апостола Матвія – до мощей апостолів Петра і Павла і далі – до мощей апостола Якова.

Відомим у Середньовіччі центром паломництва було місто *Ахен* – столиця імперії Карла Великого. Ахенський кафедральний собор був головним храмом столиці, зведеним Карлом Великим на початку IX ст., де протягом шести століть проводили коронації всіх німецьких імператорів. У кафедральному соборі Ахена з часу його заснування зберігалось кілька християнських реліквій, які були передані Карлу Великому папою Львом III. До чотирьох великих Ахенських святинь належать: вбрання (туніка) Діви Марії, тканина в яку пеленали народженого Христа, пов'язка з поясниці Ісуса Христа, тканина, на яку була покладена голова Іоанна Хрестителя. Три малі Ахенські святині – тканий пояс Богородиці, шкіряний пояс Ісуса Христа і шматок мотузки, якою Христос був прив'язаний до стовпа бичування. Спочатку, з 800 по 1238 рр., «чотири великі Ахенські святині» не виставлялися для поклоніння прочанам – перед ними молилися лише імператори в день їх коронації. Але з 1239 р., після того, як імператор Фрідріх II подарував храму новий релікварій для їх зберігання, ці святині почали виставлятися для народного поклоніння. У 1349 р., імператор Карл IV під час власної коронації, встановив семирічний цикл «Ахенського паломництва». І з тих пір раз на сім років всі святині Ахенського собору виставлялися для всенародного поклоніння.

Також палігристи вирушали і до менш відомих місць християнських святинь, таких як: Ефеська гробниця апостола Іоанна, реліквії апостола Марка у Венеції, мощі Святого Миколая у Барі.

Об'єктами паломництва не завжди були святі місця, іноді виникали і «політичні культи» – поклоніння правителям і

церковним діячам, померлим насильницькою смертю, наприклад, англійським королям Едуарду II і Генріху VI, Симону де Монфором, архієпископу Томасу Бекету, культ якого був дуже популярний в Англії XII-XV ст..

Усі великі релігії світу мали й мають свої "головні" святині, подорож до яких є метою паломництва. Є відомості про буддійські прощі у ранньому Середньовіччі. Буддійські паломники долали величезні відстані і значні небезпеки подорожей ів малоосвоєних місцях. У зв'язку з цим буддійські паломницькі подорожі тривали довго і охоплювали величезні території: по півострову Індостан, островах Цейлон (сучасна Шрі-Ланка) та Ява. Завдяки буддійським паломникам були встановлені зв'язки між давнім Китаєм та Індією, освоєна територія Тибету, де будували буддійські монастирі.

На Близькому Сході знаходяться центри прочанства двох світових релігій – християнства та ісламу. Перші зафіксовані паломницькі подорожі до Мекки були у 631 р. З тих пір кожен мусульманин хоча б раз за своє життя зобов'язаний зробити хадж до Мекки. Найшанованішими святинями мусульман в Єрусалимі були і є знамениті мечеті Омара (або мечеть Скелі) і Аль-Акса, в північному крилі якої знаходиться місце Маком Азіз - місце, де, згідно переказам, пророк Мухаммед вознісся на небо. Головними центрами прочанства мусульман стали Мекка, (місто, де знаходиться Каабі, і кожен прочанин повинен обійти її сім разів і торкнутися чорного каменя) та Медина (місто Пророка, де знаходиться гробниця пророка Мухаммеда).

Для здійснення паломницької подорожі в епоху Середньовіччя потрібно було отримати попередній дозвіл духовної влади. У ньому церковна парафія рекомендувала духовній та світській владі, а також усім християнам надати в дорозі допомогу паломнику і прийняти його як гостя, щоб він повернувся живим і здоровим у свій дім. Такий документ слугував своєрідною охоронною грамотою.

Прочани відпускали бороду і одягалися в паломницький одяг – каліг, коричневий або сірий плащ, капелюх з дуже широкими полами, споряджались сумкою і пляшкою (видовбаний гарбуз). До плащу паломники прикріплювали червоний хрест. У Венеції,

звідки щомісяця організовувалися такі подорожі, паломник укладав контракт з судновласником, який зобов'язувався здійснити перевезення паломників туди і назад, супроводжувати їх в подорожі, охороняти, організовувати харчування та нічліг, сплачувати всі податки. Це все забезпечувало безпеку подорожі і виключало необхідність кожному паломнику нести з собою великі суми грошей. При відвідинах святих місць західні паломники робили на горі Сіон процесії та здійснювали молебні.

Важливим та необхідним атрибутом паломників Середньовіччя були *путівники*. До нас дійшли примітивні путівники з IV ст. де описано паломництво на Святу землю, зокрема – це «Бордоський подорожній» 333 року, що описує подорож невідомого паломника з Бордо по Єрусалиму; «Ходіння Сільвії» – опис подорожі іспанської монахині чи настоятельниці монастиря по Палестині. Крім зазначених, можна згадати «Путівник» Антоніна П'яченського, складений в кінці VII ст., а також «Путівник для паломників» початку XII ст.

Путівники склали не тільки для прочан, але й для усіх мандрівників (купців, чиновників). Перший з них був складений ще у VI ст., надрукований латинською мовою і носив назву «Град Константинополь – Новий Рим». На рубежі X-XI ст. вийшов більш детальний путівник – „Батьківщина Константинополя”, який складався з трьох частин. В першій було вміщено історію міста, в другій – топографію Константинополя, а в третій надавалась інформація про визначні місця, церкви, монастирі, шпиталі, лазні і т. ін. У Візантії перші путівники для прочан грецькою мовою відносять до другої половини VIII століття. Самий ранній з них «Повість Єпіфанія Агіополіта про Сирію і Святий Град», який був написаний автором завдяки власному досвіду подорожей по святих місцях. У XII ст. візантійський прочанин Іоан Фока склав ще один путівник, під назвою: «Коротка розповідь про міста і країни від Антіохії до Єрусалима, а також до Сирії, Фінікії та святих місць Палестини». У ньому автор описує християнські святині в долині річки Йордан і поблизу Мертвого моря. Іоан Фока під час свого паломництва відвідав також Віфлеєм та побував на Криті.

Починаючи з IX ст., прочанство стало різновидом публічного покарання та засобом зняття вини. У XI ст. католицька церква замінила прочанством церковне покаяння. Грішники повинні були залишити свою батьківщину і були приречені поневірятися подібно Каїну. Прочан приймали скрізь, і, замість плати за проживання та їжу, господарі просили молитися за них. Часто прочани не мали ніякого іншого захисту в дорозі, крім хреста, а пугівкою зіркою вважали свого ангела-охоронця.

Особливу «сервісну службу» для прочан виконував лицарський *Орден госпітальєрів* (іонітів). Він взяв свій початок від шпиталю при монастирі Діви Марії в Єрусалимі, де приймали та лікували прочан. Але після того, як головою цього закладу став Герард, створюється братство, формується його статут, який затвердив римський первосвященик у XII столітті. Спочатку основним завданням братства була допомога хворим, а також захист прочан від розбою невірних, що піднімало бойовий дух лицарів цього Ордену. Поступово госпітальєрами була створена ціла мережа готелів в містах не тільки Святої землі, але і по сьому Близькому Сходу. Лицарі називали прочан «господарями», а себе їх «слугами». Часто вони допомагали прочанам грошима. Але поступово в діяльності Ордену провідне місце посіли політичні цілі, і лише частина лицарів Ордену залишились вірними своїй початковій меті.

Уже до XIV ст. релігійні паломництва значною мірою втрачають свій високий духовний почин. Високий відсоток серед пілігримів складали особи знатного походження і високого соціального і майнового статусу, які свою паломницьку подорож здійснювали з великим комфортом і без праведної мети. Щорічне або регулярне паломництво до гробниці святого розглядалося як ознака аристократичного благочестя. Були категорії людей (знатні дами і кавалери) які перетворювали паломництво в звичайні розваги з гулянками і та безліччю різних забав. Під виглядом паломників на дорогах зустрічається все більше бродяг.

Розбіжність істинних релігійних мотивів і ідеалів, відсутність дійсного благочестя серед людей, що об'єднувалися під виглядом паломництва в групи, дозвольна втрата часу і непристойна поведінка в дорозі і у місцях поклоніння, викликали осуд церкви,

та самих насправді віруючих людей. З XIII в. дозвіл здійснити паломництво у Святу землю могли давати тільки єпископи або римська курія.

Основні причини Великого переселення народів.

Одним із чинників, що призвів до значних міграцій великої кількості населення, були хрестові походи. Основні причини хрестових походів:

- протистояння християнського і мусульманського світів, тобто релігійні;
- економічні, тобто бажання європейців володіти багатствами Сходу;
- політичні (перерозподіл сфер впливу та загарбання нових територій).

Хрестові походи розпочалися з кінця XI ст. і тривали наступних 200 років. Безумовно, хрестові походи з гуманістичної точки зору мали негативний характер, але, незважаючи на це, були і позитивні наслідки:

- поживалась торгівля на Середземному морі, першість у цій торгівлі перейшла до міст Північної Італії (Венеція, Генуя, Флоренція);
- європейці познайомились з новими культурами землеробства (почали вирощувати рис, гречку, цитрусові), навчилися виготовляти шовкові тканини, дзеркала, краще обробляти метали;
- відбулися позитивні зміни в побуті та санітарії (на заході почали мити руки перед споживанням їжі, купатись у лазнях, частіше змінювати нижню білизну).

Про все це свідчить зокрема книга Марко Поло «Про різноманітність світу», яка правдиво відображає культуру та побут того часу і довго слугувала керівництвом для складання географічних карт. (Марко Поло – відомий венеціанський купець і мореплавець).

3.3. Найвідоміші мандрівники та подорожі епохи Середньовіччя

На території азійських держав в епоху Середньовіччя подорожі переважно носили релігійний, економічний та

пізнавальний характер. Найбільш відомою постаттю Сходу був **Ібн Баттута**. У 1325 він вирушив з Танжера в Північній Африці в хадж до Мекки і Медини. Побував у Тріполі, Олександрії, Каїрі та зник. Повернувся Ібн Баттута до рідного Танжера через 25 років. Він став відомий завдяки захоплюючим розповідям про свої поневіряння при дворі марокканського султана. Зачарований незвичайними історіями султан навіть призначив Ібн Батутті спеціальну платню. Його розповіді були настільки захоплюючі, що султан Марокко наказав їх записати в 1355 році як "Подарунок созерцающим про дивина міст і чудеса подорожей". У ХІХ ст. книга про подорож Ібн Батутти стала відома у Франції та увійшла в європейську культуру як середньовічний пам'ятник літератури подорожей.

Ібн Батута описував нові землі і незвичайні звичаї людей в інших країнах. У своїх нотатках автор зібрав інформацію майже про весь відомий тоді нехристиянський світ (Персію, Афганістан, Перську затоку і Східне узбережжя Африки). Десять років подорожей зайняли Причорноморські степи, береги Волги з володіннями Золотої Орди. Він побував у Криму, у торговельній Кафі (Феодосії), дістався до Астрахані, Бухари і Самарканда, з караваном хутр прибув в "країну чудес" Індію, де прожив майже дев'ять років і навіть очолив індійське посольство в Китай.

Арабський світ славився і *торговими подорожжями*. Арабські купці вже в Х ст. добиралися до Північної Африки і Середземномор'я, їхні кораблі плавали по Червоному морю і Індійського океану. Подорожі були настільки поширені серед східних народів, що знаменитий лікар з Бухари Абу Алі ібн Сіна присвятив кілька глав своєї книги про лікарське мистецтво порадам мандрівникові щодо способів надання допомоги в дорозі. Зокрема, зауважував на обережності до споживання незнайомої їжі, правил вживання води в жаркому кліматі, настанови для визначення якості води та першої допомоги під час морських подорожей.

Великий мандрівник **Марко Поло** походив з купецької сім'ї Венеції, знаменитого центру середньовічної міжнародної торгівлі. Брати Ніколо і Маттео Поло 1260 р вирушили в подорож на Схід, через Константинополь в прикаспійські міста. Через

кілька років брати Поло повернулися в Рим як посланці імперії монголів, якій тоді правив онук знаменитого Чингісхана. Після невдалих переговорів у Римі брати знову вирушили в дорогу по тому ж маршруту, взявши з собою Марко Поло. Зовсім юний Марко вже тоді почав занотовувати свої враження від нових територій, людей та небачених досі подій. Згодом все це він описав у творі "Книга про різноманітність світу". Протягом 17 років Марко Поло подорожував по різних країнах Сходу як посланець монгольського хана Хубілая. У його книзі описуються більшість країн і народів того часу: Бірма, Вірменія, Корея, Сибір, Індія, Тибет. Мандрівник описує клімат, природу, зовнішній вигляд населення, звичаї та культуру народів. Книга була написана дуже цікаво і користувалась популярністю кілька століть у європейського читача. Також інформацію з книги черпали й науковці. Нотатки Марко Поло для європейців послужили джерелом складання перших карт азійської території.

Не менш відомим за попередніх мандрівником Середньовіччя був Афанасій Нікітін. Він здійснив у 1468-1474 роках подорож до Персії, Індії та Османської імперії та написав книгу "Подорож за три моря". У книзі автор описав політичний устрій, економіку та культуру цих далеких країн про Індію.

3.4. Розвиток інфраструктури для подорожуючих в епоху Середньовіччя

У середньовічній Європі паломництво християнськими святинами дуже швидко стало масовим явищем, що призвело до виникнення закладів паломницької інфраструктури. Поступово всі основні паломницькі шляхи почали забудовуватися необхідними закладами – заїжджими дворами, притулками для прочан, будинками, харчевнями, колодязями і лікарнями.

Разом з пілігримами рухалися купці зі своїм товаром. У ході подорожей встановлювалися торговельні зв'язки. Вирушаючи в дорогу, заможні і багаті паломники запасалися грошима. Біднякам нічого було продавати і закладати, тому вирушали у далекі краї погано споряджені і без грошей, вони масами гинули в дорозі. Головні дороги дісталися Європі в спадщину від Римської імперії, але в епоху Середньовіччя стан доріг

погіршувався. Більшу увагу їм приділяла Каролінгська влада, але традиції римського дорожнього будівництва були втрачені, так що середньовічна Європа мало що могла додати до римської мережі доріг. Французький історик Жак ле Гофф стверджував, що в епоху Середньовіччя населення Франції на півдні країни не користувалося добрими дорогами, побудованими римлянами, ці дороги заростали травною, а люди ходили стежками, нікуди не поспішаючи. Прочанам особливо важко давався перехід через Альпи. Альпійські перевали лежали на висоті 2,5 км., і багато подорожніх або замерзали в горах, або, здолавши перевали, вмирали від виснаження.

У 960 р. святий Бернар на найвищій точці проходу Альп заснував *будинок прочан*, що дав назву перевалу. Монахи-августинці надавали допомогу тим, хто намагався перейти Альпи. У темні ночі, під час сильного снігопаду, урагану вони запалювали вогні, дзвонили в дзвони і виходили з дзвіночками назустріч подорожнім які збилися зі шляху і заблукали та відігрівали замерзлих. Якщо подорожній все ж загинув вони відспівували його і хоронили на кладовищі в горах.

Зі зростанням впливу монастирів Європа виявилася пов'язаною єдиною мережею притулків для паломників, в яких отримували нічліг не тільки паломники, а й звичайні подорожні. З початком хрестових походів благодійні організації, що оберігали мандрівників, стали створювати притулки і братерства провідників, перекладачів, лікарів в тих місцях, де скупчувалися паломники. Наприклад, будинок для прочан в Ронсевалі (Наварра) мав відділення (госпітально Ронсевальської Божої Матері) в різних європейських містах, які крім прямого свого призначення, давали притулок паломникам та торгували християнськими реліквіями.

Найбільш сприятливі умови для прочан з Європи склалися під час правління халіфа Гаруна аль-Рашида у VIII-IX століттях. Халіф навіть надіслав у дар Карлу Великому ключі від храму Гроба Господнього і самого священного міста. Тоді ж в Єрусалимі був побудований за наказом Карла Великого спеціальний притулок для прочан, до комплексу якого входило

12 будинків і готелів, бібліотека, лани, виноградники і сад, розташовані в Йосафатовій долині.

Функціонували також *заїжджі двори і таверни*, які давали притулок мандрівникам у тому числі пілігримам. На звання найстарішого з заїжджих дворів претендує двір «У півня-забіяки» у містечку Сент-Албанс (Англія), заснований ще у 795 році. Іноді такі заклади існували не одне століття. Наприклад, таверна «Табард», описана в XIV ст. Дж. Чосером, існувала до кінця XIX ст. (правда, під зміненою назвою «Харчевня Гальбот»). Дж. Чосер описав звичайний для XIV ст. заїжджий двір, який, на його думку, був досить комфортабельним. На території такого двору могли зупинитися декілька десятків людей з кінями і речами. Коням було забезпечено місце в стайні, а подорожнім – дах над головою, ліжка та їжа. Правда, це не означає, що кожному постояльцеві надавалася окрема кімната або ліжка – багатьом доводилося спати в загальному приміщенні з незнайомими людьми. Цей звичай зберігався в Європі, принаймні, до XVII ст. Звичайною їжею, яка подається в таверні, було м'ясо, хліб і сіль. Багаті мандрівники возили з собою кухарів які готувати для них більш вишукані страви.

Інфраструктура для подорожуючих у Середньовіччі представлена була не скрізь, часто не враховувались основні потреби подорожуючих, норми гігієни тощо. Початок розвитку системи гостинності у середньовічній Європі пов'язаний з заснуванням так званих «странноприймних домів» (притулків для богомольців), які облаштовувались при монастирях і лицарських орденах. Саме тут бідні мандрівники і пілігрими могли отримати безкоштовно хліб і ночівлю. Особливим заступництвом церкви користувались прочани. Ще у VIII ст. Карл Великий дозволив облаштовувати будинки для відпочинку прочан. В одному з таких будинків у абатстві Ронсельванської ущелини пропонували пілігримам безкоштовний хліб, послуги цирульника (перукаря) і чоботаря, фрукти і горіхи зі своїх погребів, функціонували два шпиталі для безнадійно хворих і навіть освячене місце поховання. Часто пілігримам і бродягам жилося при монастирях краще, ніж деяким дворянам у себе вдома. Адже монастирські

традиції відрізнялись чесністю, привітністю, порядком, певними нормами до якості їжі та санітарії.

Найбільш відомим закладом, де подорожуючі паломники могли отримати ночівлю та їжу, був *Оспіс-де-Бон* в Бургундії, відомий також під назвою *Отель Д'є*, що означає «Будинок Бога». Заснований у 1443 р. Ніколя Роленом, канцлером казначейства Бургундії, як благодійна лікарня і притулок для бідняків. Сучасники вважали Н. Ролена найжорстокішим збирачем податків в історії Бургундії. З цього приводу король Людовік XI зауважив на рахунок благодійності Н. Ролена – «Є певна справедливість, що саме Ролен відкрив будинок для бідняків, оскільки вони збідніли з його вини».

Оспіс-де-Бон знаходиться в одному з мальовничих куточків Франції в Кот-де-Бон. Ця будівля має чудову архітектуру, прикрашена камінним різьбленням, з внутрішніми подвір'ями. Ошатна будівля з гостроверхим дашком вкритим кольоровою черепицею, середньовічними інтер'єрами, картинною галереєю зберіг своє функціональне призначення до сьогоднішніх днів. Утримувати заклад допомагають виноградники, отримані в спадщину від бургундських землевласників за його багатвікову історію. Тут у третій четвер листопада проходить винний аукціон, на якому визначаються ціни на бургундське вино на весь наступний рік.

Одним з найзручніших для подорожей регіонів середньовічної Європи був Південь, де з другої половини епохи Середньовіччя відроджувалися давньоримські міста, розросталися нові поселення. Гостинність в Італії, поступово ставала прибутковим бізнесом, і створені «*Союзи господарів заїжджих дворів*» почали складати правила для себе і своїх гостей. У 1282 р. керуючі готелями міста Флоренції в Італії заснували *професійну гільдію* – асоціацію, метою якої було надання допомоги їх бізнесу. Заїжджі двори (готелі) належали місту, яке здавало їх в оренду тому, хто запропонує більшу платню. Вибір здійснювався у формі аукціону. Вочевидь, належати до гільдії було вигідно, оскільки в 1290 р. вона нараховувала 86 членів. Типові *заїжджі двори* мали на першому поверсі таверну і стайню, службові та господарчі приміщення, а

на верхніх поверхах кімнати для гостей, вікна яких виходили на внутрішнє подвір'я, де проводились театральні вистави.

У XII-XIII ст. *постоялі двори* – попередники перших готелів - з'явилися в Київській Русі. Вони надавали притулок для всіх категорій подорожуючих і не вирізнялись особливим комфортом. Тут можна було розмістити коней і транспортні засоби подорожуючих, тобто пропонувалися послуги "постою". Постоялі двори уздовж доріг проіснували досить довго, аж до середини XIX ст., а подекуди й довше.

У руських містах був розповсюджений інший тип середньовічних готелів – *вітальні двори*. Вони відрізнялися від постоялих тим, що, крім розміщення і харчування, тут були можливості для здійснення комерційних операцій, тобто у вітальних дворах поєднувалися мебльовані кімнати, торгові ряди, крамниці, склади. Вітальні двори в основному і призначалися для торгівлі та складування товарів, оскільки купцям не дозволялося торгувати у власних будинках.

У XIV ст. професія власника готелю, заїжджого двору, таверни отримала цехову форму. Перший такий цех власників готелів був створений в 1356 році у Венеції.

У Центральній Європі перша дорога державного значення, дорога нового типу, була побудована між Майнцем і Кобленцем, завширшки 6 м. Через усю Центральну Європу проходила ґрунтова дорога під назвою „Віндобонська стріла”. Нею пролягав Бурштиновий шлях із Прибалтики до гирла Німану і далі до Віндобони (Відня).

Найкращі дороги у Візантійській імперії були на Балканах, вони пролягали вздовж гірських хребтів від Дунаю до Чорного моря і далі до Константинополя. Вздовж магістральних шляхів були *караван-сараї*, де мандрівники могли заночувати, поїсти, а також здійснити торгові операції. Як правило, вони розміщувалися один від одного на відстані денного переїзду. Своїм виглядом караван-сараї нагадували великі комори. Люди розміщувалися на ярусах, розташованих вздовж внутрішнього двору.

Що стосується розвитку транспортних засобів, то для подорожей використовували *портшези* – комфортабельні закриті ноші, які несли слуги, а на далекі відстані в портшези запрягали

по одному коню спереду та позаду. Колісні кінні екіпажі були елітним транспортом. Про це свідчить, наприклад, наказ французького короля Філіпа Красивого (1294 р.) про надання права користування екіпажами жінкам князівського походження.

3.5. Зародження та розвиток освітніх мандрівок у Середньовіччі

Незважаючи на те, що Середньовіччя вважали «темним» періодом в історії людства друга його половина вирізнялася поступовим розвитком освіти, науки та культури. Однак усім процесам цієї епохи були притаманні успадковані знання стародавнього світу з доповненими релігійними мотивами.

Переосмислені Хомою Аквінським ідеї Арістотеля, зробили помітний вплив на середньовічну культуру. Так з'явився новий спосіб пізнання світу – *схоластика*, яка була спочатку пов'язана з діяльністю Хоми Аквінського і інших відомих богословів. В період середньовіччя набуває розповсюдження писемність.

У Візантії в IV – VI ст. науковими та культурними центрами були Афіни, Антіохія, Бейрут, Олександрія. В університетах викладали кращі вчені Візантії, а їхня слава розповсюджувалася далеко за її межі. Унікальним філософом був Михайло Псел (1018-1096 рр.), до якого на навчання приїжджали не лише жителі Візантії, але і західних країн, а також Багдаду, Єгипту тощо. В Багдаді християнським богословом Іоанном Дамаскіном (753 р.) створена енциклопедична праця «Джерело знань». Навчання у вищих навчальних закладах Візантії було безкоштовним, а отже доступним широкому колу осіб. Випускників, як правило, чекала кар'єра чиновників. Ці вищі державні школи носили світський характер. Перший подібний «університет» був створений в другій половині IX ст. при кесарі Варді. Згодом, в кінці XI ст. Костянтин IX Мономах відкрив вищий навчальний заклад з назвою – «Патріарша академія», яка готувала вищих церковних ієрархів.

Центрами писемності з найбільшою кількістю освіченого населення на території Європи були такі міста, як Лондон, Париж, Бонн, Флоренція, Рим, Мілан, Неаполь, Гамбург, Брюге, Київ та багато інших. В XIII ст. Париж називали «містом науки», «Новими Афінами».

Перший університет на території Європи з'явився в Італії в XI ст. – Болонський. У XII ст. засновані відомі *Оксфорд* (Велика Британія) та *Сорбонна* (Франція). Останній отримав назву від імені духівника Людовіка IX Святого – Роберта де Сорбонна, який заснував спочатку богословську школу, а згодом і університет. У XIII ст. з'явилися університети в Кембриджі, Падуї (1222 р. заснування), Неаполі, Лісабоні, Тулузі; у XIV ст. у Кельні, Римі, Відні, Празі, Кракові. У XIV ст. заснований університет у місті Хайдельберг, який дуже швидко набув популярності далеко за межами країни розташування. До кінця століття кількість університетів у Європі сягнула сорока.

Університети відстоювали свої права і добивалися привілеїв від міста, в якому вони розташовувалися. Кожен університет ділився на факультети, де велось навчання за різними спеціальностями. Окремо виділялись земляцтва ("нації") – об'єднання студентів, вихідців з однієї країни. У всіх країнах Європи викладання велося латинською мовою, що спрощувало спілкування, серед студентів і викладачів. Навчання в середньовічних університетах розтягувалося на довгі роки. Студенти нерідко переходили з одного університету в інший, щоб прослуховувати курс лекцій відомого вченого або богослова. Цих студентів називали "мандруючими".

Найпопулярнішим в Європі був **Болонський університет**, саме його першим почали називати *Alma mater studiorum* (мати – годувальниця знань). Саме тут здобув свою освіту та отримав ступінь доктора філософських наук, а потім став його ректором в 1481-1482 рр. українець Юрій Дрогобич. Родом зі Львова, спочатку закінчив Краківський університет, потім вдосконалював свою освіту в Угорщині, далі вивчав медицину і астрономію в Падуанському університеті.

Завдяки поширенню з кінця XIV ст. латинських шкіл на українських землях (насамперед, у Галичині), кількість студентів-вихідців з цих земель швидко зростала у наступні століття в університетах Європи – в Празі, Падуї, Болоньї, Віттенберзі, Базелі, Лейдені. Звичайно, одним з улюблених місць навчання руських студентів був Краків, резиденція короля Польщі і Великого князя Литовського, місто, яке знаходилось

недалеко від руських земель. Протягом XV ст. у знаменитому Краківському університеті було 73 слухачі зі Львова, 28 - з Перемишля, 21 - з Ярослава, 21 - з Сянока, 18 – з Преворська, 6 - з Самбора, 3 - з Бучача, 3 - з Мостиськ. 80 % руських студентів походили з великих міст і, як правило, з сімей ремісників.

Найкращим медичним навчальним закладом Середньовіччя вважається медична школа в Салерно (Сицилія). Поширеною була версія, що засновниками Салернського університету були латинянин, грек, араб та іудей, що підкреслювало інтернаціональний характер цього навчального закладу. Саме тут була написана середньовічна медична енциклопедія «Салернський кодекс» Арнольдом да Вілановою.

Університети присуджували вчені ступені незалежно від церковної та світської влади, що гарантувало науково-педагогічній діяльності певну свободу, якої не знали ані Візантія, ні арабський Схід.

Як бачимо, у Європі поступово формувались центри науки, культури і мистецтва та відроджується традиція освітніх мандрівок.

Подорожі з міста в місто, або з країни в країну «в пошуках знань» були також звичною справою для багатьох арабських вчених. Прикладом поєднання «наукового туризму» з екскурсійною програмою можуть слугувати мандри арабського мандрівника XII ст. Абу Хамід аль-Гарнаті (1100 – 1170 рр.). Аль-Гарнаті подорожував близько 40 років. Власні враження він відобразив в декількох працях, проте основною є «Дарунок розуму та вибірка чудес».

3.6. Поширення інших видів подорожей у середньовічній Європі

Розвиткові системи гостинності сприяли в середні віки чисельні події – *ярмарки, свята та карнавали*. Кожен університет, цех (об'єднання ремісників), соціальна верства мали свої свята, деякі з яких перетворювалися на пишні багатолюдні шоу, що привертали увагу як місцевих жителів так і іноземців.

Країною перших ярмарків можна вважати Францію. З XIII ст. ярмарка в Шампані приваблювала безліч не тільки торговців, але

й глядачів з простого люду. У Франції необізнаній людині говорили, що він не знає нічого, навіть ярмарки в Шампані. Географія середньовічних ярмарків до XV ст. охоплювала всю Європу. У Голландії, наприклад, відому ярмарку з театралізованим дійством організовували представники сирного цеху (виробники сирів).

До числа популярних видовищ належали й *лицарські турніри*, які з'явилися у IX-X ст., – ритуалізовані поєдинки лицарів, які з часом все більше перетворювалися на театралізовані вистави.

Чехія в епоху Середньовіччя також була осередком зародження певних видів туризму, зокрема *лікувально-оздоровчого*. У XIV ст. на території сучасних Карлових Вар знаходилася одна з резиденцій чеського короля Карла IV – саме того, чийм ім'ям названо заснований ним перший у Центральній Європі університет у Празі та Карловий міст. Імператор Карл IV у 1358 році збудував на території Праги величний замок і багато інших об'єктів, які збереглися і цікавлять сучасних туристів. Біля резиденції монарха розташовувалися мисливські угіддя, і саме під час полювань, згідно багатьом місцевим переказам, Карл IV звернув увагу на джерела з гарячою водою, а невдовзі (1348 році) тут заснували місто, яке розросталось з кожним роком. Назва знаменитого міста-курорту Вари, у перекладі з чеської, означає: «Джерела, що киплять». У 1370 році Карл IV подарував йому статус міста з особливими привілеями а також оголосив Вари мирним містом. Мешканцям міста були надані певні привілеї та гарантії безпеки.

У ранньому Середньовіччі зберігались ще з часів Римської епохи, традиції подорожей з метою оздоровлення. Представники привілейованих класів в епоху Середньовіччя здійснювали подорожі до цілющих джерел та місць з унікальним кліматом з метою *оздоровлення та відпочинку*. Відомими курортами того часу були Пломб'єр-ле-Бен (Франція) і Ахен (Земля Північний Рейн-Вестфалія, Німеччина) – улюблене місце відпочинку імператора Карла Великого.

З XIII ст. почала відроджуватися популярність відомих з давнини мінеральних джерел Абано-Терме (Італія), Спа (сучасна Бельгія), Котре (Франція), які поступово переходили у власність

монастирів. З середини XIV ст. популярності набув курорт Бадон (сучасний Баден-Баден, Земля Баден-Вюртемберг, Німеччина).

Питання для самоконтролю

1. Які основні мотиви для здійснення подорожей переважали в епоху Середньовіччя?
 2. Які середньовічні міста можна вважати центрами релігійного туризму?
 3. Чому в період Середньовіччя занепала культура та наука?
 4. Як виглядав пересічний прочанин епохи Середньовіччя?
 5. Чи можемо вважати релігійні подорожі Середньовіччя безпечними?
 6. Які види подорожей, окрім паломництва, ще поширювались по території середньовічної Європи.
 7. Які країни та регіони відображені у книзі Ібн Баттута?
 8. Яке значення для європейців мала подорож Марко Поло?
-

Література

1. Березова Л.Г. Історія туризму і гостинності : Підручник для академічного рівня. Москва : Юрат, 2014. 477 с.
2. Город в средневековой цивилизации Западной Европы. : Книга в 4-х томах. Москва : 2000. 354 с.
3. Кузишин А.В. Історія туризму : Навч. посібн. Тернопіль : Вектор, 2013. 316 с.
4. Мальська М.П., Рутинський М.Й., Паньків Н.М. Туризм у міжнародному та національному вимірах. Історія і сучасність. : Монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 268 с.
5. Устименко Л.М., Афанасьєв І.Ю. Історія туризму : Навч. посібн. Київ : Альтер-прес, 2005. 320 с.
6. Федорченко В. К., Мініч І. М. Туристичний словник-довідник. Київ. 2000.

ТЕМА IV. ПОДОРОЖІ В ЕПОХУ ВІДРОДЖЕННЯ. ВЕЛИКІ ГЕОГРАФІЧНІ ВІДКРИТТЯ

Основні питання

4.1. Основні чинники розвитку подорожей в епоху Відродження.

4.2. Великі географічні відкриття та їх роль у розвитку туризму

4.3. Нові тенденції сфери гостинності XV-XVI ст. Основні види та значення подорожей в XV-XVII століттях

4.1. Основні чинники розвитку подорожей в епоху Відродження (XIV-XVII ст.).

Епоху Відродження ще називають епохою Ренесансу. З кінця XV ст. в багатьох країнах Європи прискорилися зміни ладу, що панував в епоху Середньовіччя. Відбувався стрімкий розвиток науки та культури, змінювався світогляд людей. У містах збільшувалася кількість людей, які займалися інтелектуальною працею. Відроджувалася, посилювалася віра в силу та здібності людини.

Раніше за всіх процеси відродження почали відбуватись в Італії. У багатьох містах з'явився новий соціальний прошарок – буржуазія, яка по-новому дивилася на світ. Представники буржуазії намагались накопичувати свій капітал завдяки підприємницькій діяльності. Бажання збагатитись спонукало купців до пошуку нових ринків збуту, нових шляхів та ризикових подорожей.

До основних чинників, що вплинули на розвиток подорожей в епоху Відродження, можемо віднести соціокультурний, економічний, політичний, географічний, технічний та релігійний.

Соціокультурний – розвиток науки, культури. У епоху раннього Відродження збентежила уми багатьох ідея кулястості землі. Великі відкриття М. Коперника, Г. Галілея, Т. Браге, перевидання праць Птолемея живили бажання досягти казкових земель на сході, рухаючись на захід. На кінець Середньовіччя та початок Відродження припадає розвиток картографії. Поява нових, значно досконаліших картографічних творів (*портолан*),

першого глобуса Бехайма, сприяли освоєнню нових водних просторів. Відбувалася переоцінка цінностей, змінювалися пріоритети щодо відпочинку, отримання освіти; поїздки стали більш індивідуально-направленими.

Економічний. Товарне виробництво європейських країн починає розвиватись швидкими темпами і виникає потреба у великій кількості кольорових металів. За екзотичні східні товари приходилось розраховуватись сріблом і золотом, а вартість європейських товарів (олова, сукна, продуктів сільського господарства) була значно нижчою; «проблема золота» перетворювалась на гостру економічну проблему.

Політичний чинник також посідає вагоме місце, адже, політика в цей період дуже тісно пов'язана з торгово-економічними інтересами і релігією. Засновувались торгові та дипломатичні представництва, релігійні місії. Почала створюватись колоніальна система.

Географічний (для бурхливого росту економіки, науки, техніки потрібна була нова ресурсна база, для торгівлі – нові споживачі та нові товари, релігійній ієрархії необхідна була нова паства. Усе це сприяло пошуку нових територій, або нових шляхів до вже відомих територій. Тому політики, церковні ієрархи та представники буржуазії виступали часто організаторами, а іноді просто долучались до масштабних експедиції даного періоду. Вихід європейців до нових материків та океанів сприяв подальшому прогресу та становленню регіону.

Технічний – європейці вдосконалили компас (з початку XVI століття його використовували фактично усі подорожуючі морськими просторами), винайшли вогнепальну зброю, створили новий тип швидкохідних та легких парусників – каравел, місткий трюм яких давав змогу здійснювати великі морські переходи.

4.2. Великі географічні відкриття та їх роль у розвитку туризму

Епоха Великих географічних відкриттів була обумовлена змінами, які відбулися в суспільстві та науці. На той час сформувались два основних осередка торгівлі – один у Європі та інший у Азії, а на торгових шляхах між ними до кінця епохи

Середньовіччя була вже велика кількість посередників (араби, візантійці). Вони вимагали сплачувати не малі кошти за можливість транспортувати товар та його безпеку. Таким чином вартість товарів зростала та у деяких випадках була дуже високою. Араби монополізували єдиний можливий шлях з Європи до Індії, не, через Єгипет і Червоне море. У другій половині XV ст. середземноморська торгівля перебуває в кризовому стані, необхідно було шукати нові шляхи на Схід; причинами пошуку цих шляхів були:

Ще однією причиною труднощів в торгівлі були Турецькі завоювання. У 1453 р. турки захопили Константинополь. Візантійська імперія перестала існувати. На величезній території утворилася Османська імперія, яка займала територію від Середземного моря до Вірменії та Киргизстану. На Сході їй належали території Сирії, Єгипту, Іраку, а в Європі - практично вся територія колишньої Візантійської імперії, включаючи Грецію, Болгарію та Угорщину. Ряд держав перебували у васальній залежності від Османської імперії. До них належали Туніс, Алжир, Тріполі – країни традиційної торгівлі Європи з Північною Африкою. У Північному Причорномор'ї у васальній залежності від турків – Кримське ханство, вся територія Приазов'я і західне чорноморське узбережжя, включаючи територію сучасної Абхазії і Аджарії. Турки контролювали все узбережжя Червоного моря і західний берег Перської затоки. Усі сухопутні і морські шляхи на Схід для Європи були відрізані. Великий шовковий шлях, що існував протягом сотень років, практично був перекритий. Цей шлях проходив від Східного Середземномор'я, через Сирію до Ірану. Звідти вів до Бухари і Самарканду, потім через Північний Памір до Кашгару і Яркенду. Тут він роздвоювався, обходячи з півночі і з півдня пустелю Такла-Макан, і сходився біля озера Лобнор, а від нього проходив по степу, населеному кочовими народами, і далі в Китай .

Сприяв Великим географічним відкриттям розвиток науки (уявлення про форму Землі, наявність картографічного матеріалу) та техніки. Географічні уявлення Клавдія Птолемея, викладені ним у «Керівництві по географії у 8 книгах», панували в географії XIV століття (в 1476 р. вийшло в світ перше друковане

видання цієї книги). Ще на початку XV ст. з'явилися книги, в яких заперечувалася замкненість Індійського океану з півдня та підтримувалась ідея про те, що Земля – куля. Завдяки книгодрукуванню, в Європі почали видаватись країнознавчі твори стародавніх авторів, які описували казкові багатства країн Сходу – Китаю, Індії, Цейлону, Японії. В XV ст. вийшла в світ компілятивна праця кардинала П'єра д'Альї (Аліасіуса) «Картина світу», в якій були узагальнені знання його попередників щодо дослідження світового водного простору; вона була настільною книгою багатьох мореплавців, включно з Христофором Колумбом. На карті флорентійського картографа Паоло Тосканеллі в кінці XV ст. Атлантичний океан був зображений, обмиваючи з однієї сторони Європу, а з другої – Японію і Китай. Тосканеллі був впевнений, що Земля – куля.

Великі географічні відкриття були підковані й розвитком кораблебудування. З'являється новий тип суден – каравела. Ці кораблі могли ходити під парусами і проти вітру, були досить місткими та легко лавірували.

Першою європейською країною, яка активно займається морськими дослідженнями та організацією експедицій з метою відкриття нових морських шляхів і земель, була Португалія.

Після того, як Португалії вдалося відокремитися від Іспанії і визначилися до середини XIII ст. її кордони, вона виявилася абсолютно відрізаною та ізольованою від Європи. Тому уряд цієї країни надавав заступництво морським подорожам. Вагомий внесок у цю справу зробив принц *Генріх Мореплавець*. Він особисто ніколи не був у морських експедиціях, але збудув великий флот, в Сагріші в 1438 р. заснував морехідну школу, створив обсерваторію, в якій навігаторів навчали орієнтуватись в океані по зорях, та зібрана багата колекція навігаційних карт і книг. Генріх Мореплавець організовував експедиції, які досліджували західне узбережжя Африки. Але португальські моряки боялись плавати далеко на південь, оскільки в «Географії» Птолемея весь суходіл був поділений на 5 зон. На півдні та півночі – вкриті кригою зони, де жити неможливо, далі йшли дві помірні зони, де і була сконцентрована життєдіяльність людей. На екваторі ж, вважалось, так спекотно, що вода кипить в

океані. Звичайно, ніхто не хотів бути звареним живцем. Тому моряки всіляко саботували намагання відправити їх в екваторіальні моря.

Мореплавці окресленого періоду наполегливо шукали шлях до багатств Індії. У 1487 уздовж берегів Африки була відправлена експедиція під керівництвом **Бартоломеу Діаша**, що досягла мису *Доброї Надії*.

Португалець **Васко да Гамма** відправляється в 1498 р. з Лісабона на південь, вздовж західного узбережжя Африки, досягає мису Доброї Надії, наносить на карту о. *Мадагаскар* і досягає індійського порту Калікут, а в 1499 р. повернувся в Португалію з вантажем золота і прянощів. Один тільки золотий ідол, що призначався в подарунок королю, важив близько 30 кг, мав очі з смарагдів, а на грудях у нього були рубіни величиною з грецький горіх. У результаті подорожі було встановлено, що узбережжя Африки повністю заселене. Замість небезпечних сухопутних доріг був відкритий дешевий і порівняно безпечний морський шлях на схід. Новим шляхом з Португалії вирушили до Індії нові експедиції в результаті яких Індія стає колонією Португалії. Влаштувавшись тут португальські загарбники здійснюють військові походи до Індонезії, Індокитаю, та аж до Нової Гвінеї і Японії.

Португальці прагнули до захоплення не стільки великих територій, скільки стратегічно важливих пунктів, що давали їм можливість контролювати торгівельні шляхи. Такими опорними пунктами стали: Аден біля виходу з Червоного моря в Індійський океан, Ормуз в Перській затоці. Тим самим вони повністю перекрили старі торгові шляхи з Александрії до Індії через Червоне море, а також з Сирії до Індії через Месопотамію.

Португальці й іспанці, конкуруючи на морських просторах шукали зовсім різні шляхи до Індії. Так португальці просувалися вздовж західних берегів Африки до Індії, в Іспанії скористалися іншим варіантом маршруту – на захід, автором якого був **Христофор Колумб** (народився в Генуї в 1451 р. в сім'ї небагатого ткача, володів італійською, латинською, іспанською і португальською). З 1480 р. Колумб жив в Лісабоні і брав участь у кількох плаваннях до берегів Гвінеї. В перспективність

експедиції до Індії Колумб не вірив. Його більше зацікавила ідея кулястості Землі, її підтвердження чи спростування. Колумб вів листування з Мартіном Бехаймом і Паоло Тосканеллі. Вважається, що саме Тосканеллі надихнув Колумба на плавання до берегів Індії в західному напрямку. Спочатку Колумб запропонував свої послуги португальському королю Жоану II (у 1487 році). Але отримав відмову, оскільки проводити масштабні плавання одночасно на південь уздовж берегів Африки і на захід в Атлантичний океан було занадто дорогим задоволенням. Тоді Колумб звернувся до суперників португальців – іспанців, але згоду отримує аж через 4 роки, так у 1492 р., проєкт Колумба був схвалений, хоча в успіх цієї експедиції мало хто вірив. Просто Іспанія не могла більше протистояти португальській експансії на море. Уряд Іспанії всі витрати на експедицію звів до мінімуму. Згодом, в XVII ст. виникне легенда про те, що королева Ізабелла нібито заклала всі свої коштовності для спорядження експедиції. Насправді Колумбу було виділено два невеликих кораблі водотоннажністю в 40 тонн: «Пінта», що в перекладі означає «строкатий» і «Нінья», що перекладається як «малятко». Основний екіпаж був сформований з моряків добровольців і доповнено засудженими до річних каторжних робіт за образу королівської величності. Жодного ченця або священика на цих кораблях не було. Усі функції священика були покладені на хрещеного єврея та перекладача арабської мови Луїса Торреса. Колумб знайшов меценатів, що допомогли спорядити його третє судно – "Санта Марія". Експедиція носила як торгово-розвідувальний, так і колонізаційно-загарбницький характер. Мета подорожі в офіційному документі формувалася спеціально нечітко : "Ви, Христофор Колумб, відправляєтесь за нашим велінням для відкриття і придбання деяких островів і материка в морі-океані". Це формулювання маво обходити папський дозвіл на володіння португальцями Південною і Східною Азією, об'єднаних в середньовіччі поняттям "Індій".

Христофор Колумб для своєї подорожі скористався картою, заснованою на розумінні кулястості Землі. Адже сама ідея рухатися на захід, щоб досягти східних земель – Індії, базувалася саме на картині "круглої землі". Велика помилка, яка призвела до

великого відкриття Нового Світу, полягала лише в недооцінці масштабів і тривалості подорожі.

Подорож почалася 3 серпня 1492 р. і лише через два місяці, 11 жовтня, моряки помітили ознаки суходолу. 12 жовтня 1492 р. черговий матрос побачив острів, що належав до групи Багамських островів, і був названий Сан-Сальвадором. Незабаром були відкриті Куба та Гаїті. Острів Куба в Колумба асоціювався з Китаєм. На островах європейці спостерігали незвичайний для них побут, а також безліч незнайомих тварин і рослин. Дещо пізніше до Старого Світу з Нової землі привезли кукурудзу (маїс), картоплю, томати, тютюн і інші фрукти та овочі.

Згодом Колумб здійснив ще три подорожі до Нового світу – у 1493, 1498 та 1504 рр., відкривши багато островів у Карибському морі. Дослідивши значну частину американського узбережжя, великих багатств Колумб там не знайшов. Він був переконаний, що ця земля – частина Індії. Тому і місцеве населення стали називати індіанцями. Але в новій "Західній Індії" (Вест-Індії) було мало міст, і цивілізація виявилася дуже слабо розвиненою, на відміну від багатой "Східної Індії" (Ост-Індії), добре відомої європейцям.

У 1494 р. в місті Тордесільяс був підписаний договір, за яким була проведена лінія від полюса до полюса, що проходить в 2053 км на захід від островів Зеленого мису, так званий "папський меридіан". Всі відкриті землі на захід від цієї межі ставали колоніальними володіннями іспанців, а на схід - португальців. Але оскільки цей розділ торкався тільки Західної півкулі, то інтереси цих двох країн пізніше знову зіткнулися на Молуккських островах. Тоді і в Східній півкулі, за Сарагоським договором 1529 р., була створена аналогічна межа.

Свою назву – Америка новий материк одержав від імені іншого італійця – *Амеріго Матео Веспуччі*. Світова слава прийшла до нього завдяки двом листам, датованими 1503 і 1504 роками, в яких він довів, що відкриті Колумбом землі слід вважати Новим Світом.

Найбільш активні дослідження берегової лінії і внутрішніх частин континенту вели іспанські, англійські і французькі

мандрівники. Англійська експедиція під керівництвом італійця *Джона Каботи* (Джовані Кабото) у 1497-1498 рр. пройшла вздовж східного берега Північної Америки від Ньюфаундленда майже до Флориди. У 1513 р. іспанський конкістадор *Х. Понте де Леон* відкрив півострів *Флориду*, а *Васко Нуньєс де Бальбоа* у 1513 р. перетнув Панамський перешийок і першим побачив Тихий океан. Півострів Юкатан, західні, північно-західні та південні береги Мексиканської затоки були відкриті у 1517-1519 рр. іспанськими конкістадорами *Ф. Ернандес Кордова*, *Х. Гріхальва*.

Відкрити шлях на Острови Прянощів, прямуючи на захід, випало на честь *Фернана Магеллана*.

Не дивлячись на всі хитрування і диверсійну діяльність португальців, багатократні спроби залякування, шантажі і навіть замах на Магеллана, флотилія з п'яти кораблів 20 вересня 1519 р. покинула іспанські береги. У цьому плаванні до островів прянощів на пайовій участі брали участь: іспанська корона, купці Севільї, низка високопоставлених чиновників, а також сам Магеллан і деякі члени команди.

Пройшовши Гібралтарську протоку, флотилія взяла курс на Канарські острови. Від них спочатку флотилія відправилась на південь, а потім на широті північного берега Гвінейської затоки на південний захід. В кінці листопада мандрівники досягли бразильського берега. До середини грудня увійшли до бухти Санта-Лючія (зараз це Ріо-де-Жанейро). Попутно було досліджено гирло Ла-Плати і річка Парана. *21 жовтня 1520* р. відкрили східний прохід в протоку, названу згодом Магеллановою. Флотилія у складі трьох кораблів 28 листопада 1520 р. увійшла в Тихий океан, названий так супутниками Магеллана тому, що за час тримісячного переходу через нього вони жодного разу не пережили ні негод, ні штормів.

Знаменна подія відбулася 28 березня 1521 р. біля острова Масава – до іспанського корабля наблизився човен з людьми. З ними заговорив раб капітана, уродженець Суматри і вони його зрозуміли відразу. Таким чином іспанці, плывучи на захід, дісталися до островів, де розуміли мову жителів Суматри. Це був один з доказів кулястості Землі. На острові Себу Магеллан вступався в міжусобну війну. Він і вісім чоловік команди

загинули там у сутичці з аборигенами. Тільки один корабель "Вікторія", очолюваний *Хуаном Себастьяном Ель-Кано* відправився через Індійський океан додому. Після багатьох поневірянь, відбиваючи напади португальців, страждаючи від нестачі продовольства і хвороб членів екіпажу, через три роки – 8 вересня 1522 р. корабель "Вікторія" увійшла до порту Севільї. З 243 осіб, що відправилися в плавання повернулося всього 19. Але той вантаж гвоздики, який був на борту "Вікторії" сторицею окупив всі витрати на експедицію. На гербі, подарованому Ель-Кано, була зображена земна куля, обвита «річкою, на якому був написаний його девіз: "Перший обійшов навколо мене".

Перша навколосвітня подорож підтвердила гіпотезу про кулястість Землі, а також виявила невідомі досі географічні об'єкти – Магелланову протоку та острів Вогняна Земля в Південній Америці, численні острови у Великому (Тихий) океані і інші.

Подорожі англійських дослідників були зосереджені головним чином в північній частині материка, французьких – в східній, північно-східній і центральній. Намагаючись знайти Північно-Західний прохід з Атлантичного в Тихий океан, французька експедиція під керівництвом корсара *Ж. Барт'є* у 1534-1535рр. обійшла з півночі о. Ньюфаундленд і відкрила північно-східний берег півострова Лабрадор, р. Св. Лаврентія. Французи в XVII ст. відкрили Великі американські озера. Місцеві жителі-індіанці часто називали свої поселення "канада", і це слово, що позначало просто населений пункт, стало пізніше назвою всієї північної частини Нового Світу – Канади. В останній чверті XVI в. ініціативу в пошуках Північно-Західного проходу впевнено захоплює Англія. У 1576 – 1578 р. три плавання в північних водах Америки зробив *Мартін Фробишер*, що поклав початок відкриттю Баффінової Землі.

Американські багатства стали передумовою індустріалізації Європи. Країни Європи розвивалася за рахунок пограбування відкритих територій, відродження інституту рабства, а нерідко і за рахунок знищення місцевого населення, що "наважилося" противитись новим порядкам.

Географічні відкриття зробили сильний вплив на становлення єдиної світової цивілізації. З відкриттям Америки став формуватися єдиний світовий економічний простір. Відбулось грандіозне переміщення торгових шляхів і центрів. Середземне море, яке раніше виконувало головну роль в світовій торгівлі, в значній мірі втратило своє значення. Головні торговельні шляхи були перенесені в Атлантичний океан і Північне (Німецьке) море.

З кінця XVI ст. низка важливих відкриттів належала *голландськими мореплавцями*. У першій половині XVII ст. голландці відкривають узбережжя Австралії, яку спочатку назвали Новою Голландією. Перші дослідження півдня Нової Гвінеї пов'язані з ім'ям *Віллема Янсона*.

Кінець епохи Великих географічних відкриттів ознаменувався видатними плаваннями як на півночі, так і на півдні нашої планети. У 1642 – 1644 р. *Абель Тасман* робить вирішальні кроки в довгій епопеї відкриття Австралії. А в 1648 р. *Федот Попов і Семен Дежнев* уперше пройшли з Північного Льодовитого океану в Тихий, обігнувши східний край Азії.

4.3. Нові складові у сфері гостинності в XV-XVII століттях. Основні види та значення подорожей

У часи Відродження бурхливий розвиток ремесел, мистецтв, торгівлі привів до пожвавлення різноманітних зв'язків, у тому числі стимулював подорожування та розвиток мережі *постоялих дворів*, які ставали комфортнішими і надавали дедалі різноманітніші послуги.

У XVI ст. в Англії поширилися *таверни для простолюдинів*, вони називались ординарними. В них за загальним столом подавали почергово страви за фіксованою ціною. Постоялі двори в континентальній Європі поступались англійським за всіма показниками. Навіть у ті часи, коли мандрівники були невибагливі до комфорту люди, більшість британців, подорожуючи країнами континентальної Європи, жахались від убогості постоялих дворів.

В Англії у XVI ст. улюбленим видом транспорту для пересування на далекі відстані суходолом стала *поштова карета*. По дорозі поштова карета робила декілька зупинок у

придорожніх тавернах, або постійних дворах, які в подальшому стали називатися *поштовими станціями*. Також з XVI ст. в Англії функціонували *каретні готелі*, в яких надавалися послуги гінцям королівської пошти. Власники готелів облаштовували стайні для коней та надавали кімнату для проживання мандрівників з умовами досить високої якості.

Урізноманітнилися в цей період і послуги харчування : в часи середньовіччя цінувалась м'ясна жирна їжа, яку споживали у великій кількості. В епоху Відродження більше уваги почали звертати на столовий етикет і кулінарне мистецтво. Першим закладом ресторанного типу що відкрився в Парижі в 1533 р. і впродовж століть залишався унікальним у своєму роді був *Tour d'Argent*. Усі столи були вкриті білими скатерттинами, завжди чистий посуд та високий рівень культури обслуговування.

Серед інших закладів у системі гостинності можна назвати *кав'ярні*. Перша згадка про широке вживання кави з'являється ще в 1450 році – саме тоді пили каву в Адені, наприкінці століття вона поширилася на Мекку. Про каву в Каїрі згадано у 1510 році. Згодом кава стала національним напоєм Туреччини. і, так само, як хліб і вода, користувалася постійним попитом. В 1554 р. два сирійські купці відкрили в Стамбулі, на березі Золотого Рогу першу публічну кав'ярню, а каву стали називати "молоком шахістів і мислителів", а також її вважати напоєм воїнів, яких вона підтримувала у період тривалих походів, і філософів, яким додавала мудрості. Жінки її вживали нарівні з чоловіками, і якщо під час пологів чоловік породіллі відмовлявся подати їй каву, це вже могло стати приводом для розлучення.

Успіх кави на Сході легко пояснюється звичаями й релігійними традиціями, зокрема: мусульманам заборонялося вживання алкоголю, а кожна людина під час посиденьок бажає попивати що-небудь збадьорююче та збудливе. Кава на Сході відігравала ту саму роль, що для європейців пиво або вино. У кав'ярнях Османської Імперії пили каву, грали в карти, шахи, обговорювали поточні події, вирішували фінансові питання.

Кав'ярні з'явилися в Європі завдяки успішній торгівлі зі Сходом і перейняттю європейцями деяких східних традицій. У XVI ст. у Венеції відкрито одну з перших кав'ярень, де можна

було випити чашечку кави та поспілкуватись. Після XVII ст. чай та кава стають традиційними гарячими напоями у Європі, спочатку в заможних домах, а потім і серед інших верств населення.

У 1528 р. Ернан Кортес до Іспанії з Нового Світу привіз безліч дивних продуктів, серед яких були й досі невідомі європейцям какао-боби. Ацтеки готували напій з какао-бобів, споживали його холодним та вірили у те, що він відновлював силу. Іспанцям спершу не сподобався напій приготований за рецептом ацтеків та вони замість перцю почали додавати ваніль, корицю й цукор і вживати густий напій у гарячому вигляді. Так почалася історія шоколаду – продукту, що довгий час залишався привілеєм королів і знаті. «Тільки багатий і благородний міг дозволити собі пити шоколад», – писав у XVI ст. іспанський історик Овієдо. Слава про шоколадний напій поширилась по всій Європі, та лише у 1606 році його рецепт привезли до Італії. На початку XVII ст. голландські мореплавці привезли какао-боби й до Голландії, де цей напій стає панацеєю від усіх хвороб. У Франції какао та шоколад пропагувала дружина короля Франції Луї XIII Анна. Так з'явилися французькі «Бутіки гарячого шоколаду» у 1659 році в Парижі відкривається перша крамниця з продажу шоколаду. У 1657 році в Лондоні відкритий перший «Шоколадний будинок».

У Новгороді в XV–XVII ст. існували "німецький" і "голландський", "грецький" та "вірменський" гостинні двори. У XVI – першій половині XVII ст. одним із найбільших торговельних центрів Східної Європи був Київ, через який проходили купецькі каравани з Польщі, Кримського ханства, Туреччини, Молдови, Греції, Угорщини, країн Західної Європи, що прямували до Московії, де українські купці мали право безмитної торгівлі в прикордонних містах. Для них створювалися спеціальні гостинні двори. На чумацьких і торговельних шляхах України здавалися в оренду корчми, що не тільки вели торгівлю хмільними напоями, а й були пристановищем для подорожніх.

Подорожі заможних людей у той час стимулювались не тільки географічними успіхами, а й розвитком інфраструктури на євразійському материку, де *карета* стала основним засобом

пересування. Вже з XV ст. поширилось сполучення поштовими каретами й на території країн Центральної й Східної Європи.

У середині XVII ст. *екіпажі* стали звичайним явищем, їх винаймали для здійснення подорожі, поїздка в них обходилась відносно недорого. У Британії, яка завжди була попереду інших країн з позиції розвитку інфраструктурної складової, навіть з'явилися постійні маршрути, за якими курсували екіпажі: між Лондоном і Оксфордом, Лондоном і Брайтоном (саме ці міста були й ключовими туристичними DESTИНАЦІЯМИ того часу).

Підводячи підсумки викладеного вище, можемо сказати, що в епоху Відродження були поширені наступні види подорожей:

- морські дослідницькі експедиції, які носили організований характер;
- військові походи;
- пізнавальні мандрівки;
- розважальні подорожі;
- дипломатичні місії політичних та релігійних діячів;
- мандрівки з метою оздоровлення;

Подорожі у епоху Відродження мали велике значення для європейців. Зокрема:

- були відкриті нові землі та морські шляхи до них;
- відбувався швидкий культурний та економічний обмін між різними країнами та народами;
- подорожі стали носити більш організований характер;
- вдосконалювалися транспортні засоби та розвивалась інфраструктура для подорожуючих.

Питання для самоконтролю

1. Які чинники сприяли розвитку подорожей на початку епохи Відродження?
2. Яка роль Османської імперії у відкриттях нового світу?
3. Зазначте передумови виникнення Великих географічних відкриттів.
4. Який внесок в історії географічних відкриттів зробив Васко да Гама?

5. Чому Х. Колумб був переконаний у тому, що відкрив Індію?
 6. Які цілі переслідував Х. Колумб при здійсненні другої та третьої подорожі до Вест Індії?
 7. Які причини великих втрат при здійсненні експедиції Ф. Магеллана?
 8. Представники якої європейської країни в епоху відродження активно досліджували узбережжя Австралії та навколишніх островів?
 9. Які нові заклади сфери гостинності з'явилися на території європейських країн?
-

Література

1. Березова Л.Г. Історія туризму і гостинності: Підручник для академічного рівня. Москва : Юрат, 2014. 477 с.
2. Беспалов Ю.Г., Беспалова Н.Ю. та ін. Епоха Великих географічних відкриттів. Лабіринти історії. Харків, 2002. 220 с.
3. Бойко М.Г., Гопкало Л.М. Організація готельного господарства: Підручник. Київ: Нац. торг.-екон. ун-т, 2006. 448 с.
4. Воронкова Л.П. История туризма и гостеприимства : Учебн. пособ. Москва : КНОРУС, 2018. 348 с.
5. Кузишин А.В. Історія туризму : Навч. посібн. Тернопіль : Вектор, 2013. 316 с.
6. Устименко Л.М., Афанасьєв І.Ю. Історія туризму : Навч. посібн. Київ : Альтер-прес, 2005. 320 с.

ТЕМА V. ПОДОРОЖІ В ЕПОХУ ПРОСВІТНИЦТВА

Основні питання

- 5.1. Основні чинники появи туризму в епоху Просвітництва.
 - 5.2. Подорожі та географічні відкриття епохи Просвітництва
 - 5.3. Зародження туризму в XVII—XVIII століттях
 - 5.4. Розвиток системи закладів гостинності в XVII—XVIII століттях
 - 5.5. Основні види та значення подорожей в епоху Просвітництва
-

5.1. Основні чинники появи туризму в епоху Просвітництва

Просвітництво – це перш за все ідейна течія в суспільному світогляді другої половини XVII – першої половини XIX століття. Просвітництво характеризується як епоха безмежної віри в людський розум та можливість перебудови суспільства на розумних, справедливих засадах, це епоха розквіту науки, культури та мистецтва.

Хронологічні межі епохи Просвітництва різнилися залежно від країни:

- в Англії – XVII-XVIII століття;
- в Західній Європі – друга половина XVII-XVIII століття;
- в Росії – друга половина XVIII – початок XIX століття (також і в країнах Східної Європи);
- у Китаї, Японії – XIX і початок XX століття.

Просвітництво в Західній Європі було тісно пов'язане з Відродженням і стало фактично його продовженням, що базувалось на поглибленні розпочатих процесів пов'язаних з переоцінкою цінностей, розквітом наукової думки, літературним сплеском та стрімкою індустріалізацією.

У межах нової культури Просвітництва змінювалася і мотивація подорожей, а також їх географія. На зміну центрів паломництва приходять центри зосередження пам'яток історії, культури та архітектури.

У попередні історичні епохи подорожі здійснювалися переважно з певною прагматичною метою. У добу Просвітництва

набуває популярності подорож як приємне проведення вільного часу, в процесі якого можна насолоджуватись життям. Помітну роль у зміні мотивації подорожей та їх географії відіграли деякі популярні в епоху Просвітництва літературні твори. З іменем Лоренса Стерна (1713-1768) пов'язують появу нового тлумачення подорожей та їх ролі в житті людини. Один із головних його романів «Сентиментальна подорож до Франції та Італії» став чи не найпопулярнішим твором тодішніх англійців. Вибір цих країн не випадковий. У деяких соціальних колах вважалося, що не бачити головних міст Італії та Франції було непристойно для освіченої людини. Після Лоренса Стерна з'являлися численні дорожні нотатки та романи, які модно було використовувати як своєрідні путівники.

Розширенню мотивації туризму сприяли пригодницькі романи Вальтера Скотта, Артура Конан Дойля, романтична поезія Дж. Байрона. Подорожі, подібні тим, про які йшлося в книгах популярних письменників, ставали розповсюдженою формою дозвілля аристократії.

На той час світ був поділений на сфери впливу між певними купецькими об'єднаннями. Наприклад, торгові мережі індійських купців були розкинуті далеко за межами Індії, їх представники здійснювали торгівельні операції в Ісфахані, Стамбулі, Астрахані та, навіть, у Москві. Найбільш розповсюдженими в світі були мережі італійців, голландців, англійців, вірмен, євреїв та португальців. Найвпливовішими і найбільшими з усіх перерахованих вище були торгові мережі вірмен та євреїв.

Вірмени контролювали ринки Іраку і Османської імперії. Також їх колонії були майже в усіх районах Індії, Росії, на Філіппінах, у Польщі та Німеччині.

Наприкінці XVII ст. вийшла книга вірменською мовою, написана Лукою Ванандеці «Скарбниця мір, ваги, чисел і монет усього світу, або Пізнання всіх видів мір, ваги і монет, що керують торгівлею всього світу, зібране трудами нікчемного паламаря Луки з Вананда, коштом і повелінням пана Петроса, сина Хачатура з Джульфи». Ця книга містила дослідження світових ринків, а також порівняльний аналіз рівня життя в різних містах: Стамбулі, Відні, Москві, Астрахані, Новгороді, Манілі, Хайдарабаді, Багдаді,

Смирні, Олександрії. Своєрідним перевалочним пунктом між Сходом і Заходом були колонії вірмен у Львові.

Найдавнішою торговою мережею, яка охоплювала майже всі християнські та мусульманські країни, була єврейська, що існувала ще за часів Римської імперії. У XVIII ст. сефарди (єврейські купці) мали великий вплив на торгівлю в межах Атлантичного океану. В Центральній Європі також побільшало єврейських мандрівників-торговців (ашкеназі).

У європейському регіоні відбулась, так звана "революція цін", зумовлена ввезенням з Америки до Європи великої кількості золота та срібла. За XVI ст. загальна кількість "дзвінкої монети", яка перебувала в обігу в західноєвропейських країнах, зросла більш ніж у 4 рази. Такий великий вплив відносно дешевого золота і срібла призвів до різкого падіння їх вартості та значного підвищення цін на продукцію сільського господарства промислових виробів. Так, загальне зростання цін порівняно з XVI ст. відбулося майже в 4 рази. В Іспанії ціни зросли в 4,5 рази, в Англії – в 4 рази, Франції – в 2,5 рази, в Італії та Німеччині – в 2 рази.

Центр економічного життя перемістився з країн Середземного моря до держав, розташованих на берегах Атлантичного океану. Стали занепадати італійські міста-республіки, виникли нові центри світової торгівлі – Лісабон, Севілья й Антверпен. Економіка останнього ґрунтувалася на посередницькій торгівлі світовими і Європейськими товарами.

В Антверпені мали представництва купецькі фірми всієї Європи. Але з кінця XVI ст. наступником Антверпену став Амстердам. З розвитком океанської економіки Англія опинилася в центрі основних торгових шляхів.

Отже, основними чинниками розвитку подорожей та появи туризму в епоху Просвітництва можна вважати:

- соціально-науковий прогрес;
- розвиток торгівлі й економіки;
- зміни в мотивації подорожей;
- освоєння географічного простору;
- розвиток світової торгівлі;

• як наслідок попередніх чинників – розвиток інфраструктури для подорожуючих.

5.2. Подорожі та географічні відкриття XVII – XVIII століть

Географічні відкриття в епоху Просвітництва здійснювали основним чином англійчани та голландці, а також долучились і росіяни.

Голландія. До початку XVII ст. у Голландії формується потужний морський флот. Починаючи з XVII ст. голландські кораблі обслуговували більшу частину світової колоніальної торгівлі. Створюються найбільші картографічні твори, що узагальнюють відкриття попередньої епохи. Розвивається економіка, створений у 1609 р. Амстердамський депозитний і валютний банк. В 1611 р. створено біржу, що стала грошовим центром, звідки голландські капітали направлялися в усі країни світу.

Протягом століття Голландія стає великою колоніальною державою. Колоніальні володіння голландців у XVII ст. перевищували територію самої Голландії у 60 разів. Голландцями були освоєні землі, де в подальшому були створені відомі міста, зокрема Нью-Йорк. Так, у 1624 р. Пітер Мінейт уклав угоду з індіанцями, в результаті якої за 60 гульденів, що тоді дорівнювало 24 доларам, придбав острів Манхеттен. Освоєння нової території відбулося швидкими темпами. Місто Нью-Йорк голландці називали Новим Амстердамом.

У 1606 р. голландець **В. Янзон** відкрив нову землю, названу Новою Голландією яку тільки з XIX ст. стали називати Австралією. Голландці, та й весь світ, вважали, що Нова Голландія є не окремим материком, а лише одним з великих півостровів південного материка (Антарктиди).

Англія. Безпосередньо сприяла збільшенню подорожуючих і колоніальна політика: просторове збільшення сфер впливу деяких держав супроводжувалося покращенням транспортних комунікацій, збільшенням кількості колоніальних чиновників, торговців, військових, місіонерів у віддалених регіонах. Колоніальні імперії давали їхнім громадянам багато можливостей для збагачення, і деякі з багатих людей охоче витрачали кошти на мандрівки, в яких задоволення було однією з основних цілей. Англійців вже у XVIII ст. стали називати «нацією мандрівників», бо їх можна було зустріти не тільки в Європі і в численних колоніальних володіннях Британської

імперії, але й поза межами цих територій. Англійська експедиція на чолі з **А. Тасманом** у 1642-1644 рр. відкрила Нову Зеландію і Тасманію. Але, як і у випадку з Австралією, ці землі вважали частиною великого південного материка.

У XVIII ст. голландські та англійські мореплавці почали вивчення Австралії та Нової Зеландії, нанесли на карти багато інших земель.

Одним із кращих англійських мореплавців XVII ст. був **Вільям Дампір**. Він був справжнім авантюристом, змінив багато професій, від китобоя до пірата, а у 1697 р. опублікував книгу «*Плавання навколо світу*», яка принесла йому світову славу. Вона була перекладена на всі основні європейські мови і стала популярною у XVIII ст. Крім побутових та етнографічних описів життя аборигенів далеких екзотичних країн автор включив у свою книгу розділ про особливості морських вітрів, припливів і відпливів, течій, та сезонів у тропіках. За свої наукові дослідження В. Дампір був прийнятий до Лондонського Королівського товариства (до академії наук).

У 1699 р. експедиція під командуванням В. Дампіра обстежила північно-західне узбережжя Австралії. Про цю подорож він написав читачам у своїй наступній книзі «Подорож до Нової Голландії». Дампір відомий ще й тим, що під час свого піратства у Тихому океані висадив на одному з безлюдних островів вітрильного майстра Олександра Селкірка, який став прообразом героя роману Д. Дефо «Робінзон Крузо».

Наприкінці XVIII ст. відбулися ще декілька відомих подорожей навколо світу. Це подорож француза **Бугенвіля** в 1766 р. і англійця **Байрона** в 1764-1766 роках.

Більш відомі та важливі – плавання **Джеймса Кука** (1728-1779). Перше з них було здійснене в 1768-1771 рр. на кораблі «Індевор», і в результаті було отримано доказ острівного положення Нової Зеландії, відкриті Великий Бар'єрний риф і східне узбережжя Австралії.

Друге плавання Дж. Кука у 1772-1775 рр. на кораблі «Резолюшен» підтвердило гіпотезу про те, що в південних широтах між 40-60 градусами не існує суходолу, який б безпосередньо переходив в Антарктичний материк (в існування

гігантського Південного материка вірили до плавання Дж. Кука багато вчених, під впливом Птолемеєвих ідей).

В результаті третьої подорожі Дж. Кука в 1776-1779 рр. на кораблях «Резолюшен» і «Діскавері» в північну частину Тихого океану і в Північне Полярне море були відкриті Гавайські острови, обстежена частина узбережжя Аляски.

Отже, протягом другої половини XVI-XVIII ст., завдяки сміливим експедиціям мореплавців і мандрівників багатьох країн, була відкрита і досліджена більша частина земної поверхні.

До початку XIX ст. в основному завершився процес відкриття населених континентів. Були пройдені і досліджені повністю, або в більшій частині свого плину всі значні ріки; нанесені на карту Великі озера, встановлені основні риси рельєфу населених територій.

5.3. Зародження туризму в XVII–XVIII століттях

В епоху Просвітництва серед багатої еліти виникає нове соціальне явище – *туризм*. Основними категоріями населення, представники яких стали першими справжніми туристами, були *дворяни*. Ще з часів королеви Єлизавети в Англії зростала цінність освіченості і знання. У XVIII ст. сформувалося поняття *Grand Tour*. Така подорож по Європі була доповненням до основної освіти, здійснювали її перед тим, як розпочати свою професійну або політичну кар'єру. Перша згадка про "Велику Подорож" як обов'язковий елемент освіти зустрічається в 1670 р у зв'язку з видачею спеціального королівського дозволу на таке турне. У 1749 був опублікований путівник Томаса Наджента "Велике турне", після чого термін став загальноживаним. Такі подорожі тривали не менше одного або навіть двох-трьох років. Так, для англійців, маршрут такого туру розпочинався в Лондоні, потім продовжувався у Франції, з довготривалим перебуванням у Парижі, потім в Італії (Генуя, Мілан, Венеція, Флоренція, Рим). Поверталися вони через Швейцарію та Нідерланди. За бажанням та можливостями відвідували країни Балканського півострова, Близького Сходу, Єгипту де молоді люди знайомляться з культурою та пам'ятками мистецтва античних цивілізацій.

Молоді англійці за кордоном не завжди приділяли основну увагу науці. Grand Tour вже в силу своєї тривалості припускав засвоєння норм поведінки вищого суспільства інших країн, пізнання культури, розуміння суспільного і політичного устрою інших держав тощо. Англійські мандрівники віддавали належне і європейським розвагам, наповнюючи своє дозвілля за кордоном різноманітними задоволеннями, що також сприяло розширенню культурного і соціального досвіду. Можна сказати, що освітню роль грали не стільки конкретні заняття науками, скільки сама подорож. Англійців XIX ст. вважали основною подорожуючою нацією. Англійці освоїли швейцарські гірські території, лікувальні джерела на континенті, екзотичні острови в Тихому океані, далекі Індію, Китай, Австралію.

З часом, по мірі посилення соціальних позицій представників інтелігенції та буржуазії (на рубежі XVIII-XIX ст.) їх представники також починають здійснювати аналогічні Великі Тури.

Велику роль у процесі подальшого розвитку туризму починають відігравати чинники, що пов'язані з розвитком сфери послуг. Для міжконтинентальної торгівлі необхідні були комфортні та безпечні готелі та постоялі двори, де купці могли жити під час подорожей або ярмарок, які були дуже популярними в Європі. Отже, торгівля сприяла становленню туризму, розвиваючи сферу гостинності.

Значну кількість туристів продовжували приваблювати до себе *ярмарки*, які були місцем торгівлі, і водночас місцем народних розваг, де брали участь майже всі верстви населення. На італійських ярмарках в епоху Просвітництва розквітла *комедія*. Ярмарки завжди відвідували короновані особи, які вражали народ вишуканістю і розкішшю свого вбрання. Видовища були обов'язковою частиною кожної ярмарки. У Венеції з 1777 року проводили *ярмарку Вознесіння*. Вона супроводжувала пишним театралізованим дійством одруження венеціанського дожа. Традиція проведення даної ярмарки збереглися досі, так щороку свято Вознесіння (Festa della Sensa) у Венеції відбувається у другій половині травня, однак роль дожа виконує мер міста.

Великий вплив на поширення туризму мало будівництво доріг та розвиток транспорту, що дозволило зменшити час на подолання відстаней і робити більш реальним здійснення подорожі у далекі регіони. Особливо інтенсивно будівництво доріг у XVIII ст. відбувалось в Англії та Франції. Зокрема, у Франції у 80-і рр. XVIII ст. було вже близько 53 тис. км збудованих шляхів, будівництвом та ремонтом яких опікувалося спеціальне відомство з величезним бюджетом.

У середині XVIII ст. в Західній Європі знизилися ціни на перевезення, що сприяло зростанню кількості подорожей. В наступному столітті подорожі теж ставали дедалі доступнішими, у великій мірі завдяки грандіозним масштабам будівництва доріг. Наприклад, у США з 1800 по 1850 рр. мережа доріг зросла у 8 разів.

Поява більш досконалого, призначеного спеціально для перевезення пасажирів транспортно засобу – *дилижанса* – означало новий період в організації пересування небагатих мандрівників. У дилижансах могли їхати одночасно від 8 до 14 осіб разом з багажем. Цей засіб пересування був спеціально призначений для пересічних пасажирів. Поїздка в дилижансі не була надто комфортною – мінімум зручності, але регулярність, визначеність маршруту та невисока плата гарантувались. За один день дилижанс міг здолати до 40 миль без зміни коней при середній швидкості 10-12 миль, і подорож на досить велику відстань в середній європейській країні займала два-три дні. В Англії було прийнято, щоб дилижанси рухалися вдень і вночі, зупиняючись тільки для зміни коней або кучера або для невеликого відпочинку пасажирів. Наприклад, найдовша відстань в Англії від Лондона до Единбурга можна було подолати за 10 днів, а до курорту Ват з Лондона дістатися за три дні.

Пересування новим видом транспорту стало доступним для більшості людей це сприяло збільшенню особистих подорожей. Про це свідчить швидкість завоювання дилижансами нових держав, зокрема, у США перший дилижанс з'явився в 1772 р, а в кінці XVIII ст. вже існувало регулярне сполучення між Бостоном і Нью-Йорком. Дороги простяглися до Філадельфії та Балтімору.

Об'єднувало всіх мандрівників те, що вони належали до суспільної меншості. Але саме ця меншість мала привілейований

статус у суспільстві. Основна ж маса населення проживала свій вік, майже нікуди не виїжджаючи, бо не мала для цього ні коштів, ні відповідної мотивації.

Позитивними моментами у суспільному виробництві було скорочення робочого часу та збільшення частки вільного, наявність якого є однією з умов, що дозволяють здійснювати подорожі, і це було значним здобутком що дозволило в майбутньому, в XIX-XX ст., залучати до туризму працюючі категорії населення.

У XVIII ст. з'явилися *морські курорти*, після того, як англійським лікарем *Річардом Расселом* була доведена і розрекламована користь морської води. Спочатку такі курорти відкрилися на південному узбережжі Англії, потім на Лазуровому узбережжі Франції, а також були відроджені курорти на морському узбережжі Апеннінського півострова. Італійські та французькі середземноморські курорти поклали початок новій доктрині оздоровчого морського туризму. З'явилися медичні рекомендації щодо корисності морського повітря. Це передбачало більш тривале перебування біля моря особливо для людей з легеневиими захворюваннями.

Серед найбільш відомих англійських курортів були Скарборо, Блекпул і Саутенд. Пік розквіту цих міст припадає на період з 1750 по 1850 рр. В 1792 р. за ініціативою лікаря Р. Рассела був створений перший дитячий приморський санаторій в Маргіті.

Поступово поширилася мода на відвідання морських курортів, особливо після того, коли їх стали відвідувати короновані особи. Наприклад, в Англії після перебування принца Уельського в Брайтоні з'явилися десятки курортних містечок неподалік від нього. Внаслідок того, що французький імператор Наполеон III пройшов курс лікування в містечку Біарріц, це місце на довгі роки стало «туристичною Меккою».

Наприкінці XVIII ст. поромне сполучення з'єднало Британію з континентом, що значно полегшило обмін туристами і відвідини зарубіжних курортів. Найбільш престижними містами відпочинку європейської аристократії були термальні курорти: *Баден-Баден*, *Віуї*, *Карлсбад* (Карлові Вари). Відпочиваючи у

таких місцях, менш заможні та менш прошарки населення відчували себе представниками еліти і, крім того, дійсно мали змогу використати цей відпочинок для налагодження зв'язків з аристократами. Отже, відпочинок на курортах був дуже престижним.

У XVI ст. опубліковані лекції італійського лікаря Г. Фаллопія «Сім книг про теплі води», в яких автор акцентує увагу на користі від використання термальних мінеральних вод при певних видах захворювань, а також намагається з'ясувати хімічний склад мінеральних вод. Внаслідок популяризації мінеральних вод науковцями зростає інтерес до них. У XVII ст. значної популярності набули курорти на базі мінеральних джерел. Одним з регіонів найбільшого розповсюдження бальнеологічних курортів стала **Нижня Сілезія** (на території сучасної Польщі). Так у 1636 р. вперше згадується курорт Кудова Здруй. Трохи пізніше, на початку XVIII ст. з'являється курорт Душники Здруй, згодом шалену популярність якому приніс відпочинок відомих музичних класиків Ф. Шопена та Ф. Мендельсона.

З XVI ст. починається масове будівництво, облаштування та експлуатація європейських курортних закладів. У XVIII ст., з поширенням моди лікуватися «на водах», **Карлові Вари** модернізувалися, і вже з другої половини століття набули майже такого вигляду, який мають зараз. У 1777 р., згідно задуму відомого лікаря Д. Бехера, побудовані відомі спеціальні заклади курортної інфраструктури: Гейзерів зал (1778 р.), споруда Міського театру, оглядові майданчики та інші місця відпочинку, якими могли скористатися численні туристи. Великі суми на благоустрій Карлових Вар виділяли представники імператорської династії Габсбургів, які часто відвідували місто, збільшуючи навіть самим фактом своєї присутності привабливість курорту для всіх європейців, які мали достатньо грошей для відпочинку в цьому престижному місці. У 1795 р. в Карлових Варах був запроваджений спеціальний податок – *курортна такса*.

У кінці XVIII ст. дедалі більшою популярністю почала користуватися **Швейцарія**. По-перше, там можна було отримати ефективні лікування, освіту або просто відпочити в мальовничих місцевостях. По-друге, в Швейцарії була найвища якість сервісу

для подорожуючих, а також більш високий рівень безпеки, ніж в більшості інших країн материкової Європи.

У мальовничих місцевостях з цілющим кліматом або мінеральними джерелами створюються нові курорти. Зокрема, в Німеччині: в *Хайлігендамі*, *Нордернеї*, *Травемюнде*. Заможні члени суспільства, незалежно від пори року, відпочивали на Французькій або Італійській Рив'єрі, або на термальних курортах Швейцарії.

Популярними були також подорожі до Північної Африки, Єгипту та Греції. Ці категорії подорожуючих орієнтувались на розкішні готелі, будівництво яких розпочалось на рубежі XVIII–XIX ст. в курортних місцевостях. Менш заможні гості курортів задовольняються послугами пансіонів, які утримували жителі курортних зон.

З рекламною метою у XVIII ст. було організовано *дві акції*, які стали точками відліку історії двох видів туризму, альпінізму і подорожей на повітряних кулях: у 1786 р. британці організували першу масову екскурсію на найвищу гору Європи – Монблан, яка супроводжувалася рекламною кампанією, а в 1783 р в Парижі братами Монгольф'єр була сконструйована та піднята в небо перша повітряна куля.

5.4. Розвиток системи закладів гостинності в XVII—XVIII століттях

Суттєві реформи відбулись у системі гостинності. В епоху Просвітництва відбувається утвердження вже існуючих закладів харчування та поява нових. Так, у XVII ст. у великих європейських містах почали розповсюджуватись *кав'ярні*, які ставали своєрідними клубами, читальнями, де можна було переглянути підшивки газет і журналів, обмінятися думками і почерпнути натхнення для творчості.

В Англії перша кав'ярня відкрита в 1652 р. у Лондоні на вулиці Сен-Майкл Аллей її власницею була гречанка Паскуа Розі. У 1668 р. сицилієць Франческо Прокопіо де Кольтелі відкрив першу кав'ярню в Парижі. У Венеції в 1675 р. кав'ярень налічувалось декілька десятків, включно зі знаменитим *Cafe Florian* на площі Сан Марко, яка функціонує і сьогодні. У 1683 р.

з'явилася перша кав'ярня у Відні. Її власником був виходець з України – Юрій Кульчицький. Саме у Відні почали готувати каву нетрадиційно: додаючи в неї мед та молоко. Першу американську кав'ярню було відкрито у Бостоні 1676 року.

Кав'ярні викликали бурхливі дебати в суспільстві того часу, адже одні бачили в них спасіння від повального пияцтва європейського люду, інші – центри розповсюдження всіх смертних гріхів.

У Франції XVIII ст. з'явилася *система ресторанів*. «Батьком» сучасного ресторану вважається парижанин **М. Буланже**, який тримав цілодобову таверну «*Le Champ d'Oiseau*» на вулиці Баель. Головною стравою закладу, яка подавалась відвідувачам, був суп, що називався *restorantes* (у перекладі з французької - «той, що відновлює сили»), так з'явився термін «ресторан». М. Буланже вперше запропонував клієнтам різноманітний асортимент прекрасно приготовлених блюд. Найбільшу популярність одержав суп з баранини у винному соусі та картопля по-буланже (нарізана в глечичку, з міцним бульйоном приготовлена у печі).

Згодом, у 1782 р., на вулиці Рішельє в Парижі відкрився перший ресторан *Grande Tavern de Londres*, а три роки по тому, у 1785 р., недалеко від Пале-Рояль – ще один, *Aux Trois Freres Provencaux*. Буланже значно збільшив кулінарний асортимент. Вже тоді, у XVIII ст., ця форма закладів харчування була настільки популярною, що в одному лише Парижі в 1794 р. налічувалось 500 ресторанів.

Деякі дослідники історії гостинності вважають, що ресторан – один з результатів Великої Французької революції, адже завдяки їй французькі ресторатори були вимушені шукати кращої долі в інших країнах, де зайнялися ресторанним бізнесом. Французькі кухарі принесли з собою французькі кулінарні традиції, внаслідок чого прості англійські обіди і примітивна їжа американців були збагачені пікантними соусами і делікатесами.

Французьку кухню в багатьох країнах (зокрема, в Італії) довго не визнавали і навіть подекуди її забороняли. Але саме це стимулювало розвиток ресторанного бізнесу. Власники ресторанів і таверн намагались урізноманітнити асортимент своїх блюд, більше

турбуватися про якість харчування і обслуговування відвідувачів, які вже мали досить вишукані смаки.

Основним закладом розміщення на популярних транспортних шляхах європейських країн були *постоялі двори*. У них намагалися покращувати умови проживання: чітко виконувались правила обслуговування гостей, які відносились до різних соціальних верств. Незважаючи на певні зміни на краще, умови проживання в постоялих дворах Європи були на невисокому рівні через погану якість їжі та велику кількість різних комах. Заможні люди, як правило, обслуговувались в їдальні або в своєму номері. Бідняки харчувались разом з господарями закладу на кухні, їм подавали просту їжу без права вибору, але за мінімальну ціну. Французи називали таке обслуговування *table d'hote*, тобто хазяйський стіл. Заможні гості могли замовляти для себе спеціальні страви з продуктів, які були в хазяїна в меню (*a la carte*), і могли заходити до кухні, щоб прослідкувати правильність процесу приготування їжі. Намагаючись догодити гостю, господар пропонував певну страву, якою славилась дана місцевість.

Представники дворянства, духовенства під час своїх подорожей зупинялись, як правило, у своїх знайомих або за рекомендаційними листами. Майже в кожному дворянському помешканні були кімнати для гостей.

На початку XVII ст. в Англії виник зовсім новий тип закладів гостинності – *банкетні двори*. Банкетні зали поєднували функції установ для офіційних прийомів, святкування урочистих подій, надавали також послуги з розміщення, харчування, анімації. Перший банкетний зал "*Banqueting House*", побудований у Лондоні, призначався для державних прийомів, зустрічей послів іноземних держав, демонстрації придворних спектаклів. Згодом у Лондоні було споруджено банкетний зал "*Pantheon*", який вирізнявся грандіозністю розмірів, вишуканістю архітектури та внутрішнього оформлення й елітним обслуговуванням.

На початку XVIII ст. у Франції виникли *прибуткові будинки* з окремими квартирами, що надавали в оренду за платню.

Постоялі двори, що призначалися в основному для простих людей, не вважались безпечним місцем, тому знатні мандрівники

і дами воліли їздити в супроводі слуг. *Готелі*, які з'явилися з кінця XVIII с. асоціювались з більш безпечним і комфортнішим місцем ночівлі. Першим з таких місць в Європі став заснований в 1788 р "Готель Генріха IV" в Нанті (розрахований на 60 осіб і вважався найкращим і найбільшим у тогочасній Європі). В цей же час перший заклад, зазначений як "готель" з'явився в Лондоні в (Dous Grand Hotel). Французьке слово hotel з цього часу стало позначати готелі, що забезпечують обслуговування для більш значної кількості постояльців. Класичним прикладом готелю, збудованого у Франції в цей період, став "Hotel de Soubise".

Водночас зросли вимоги стосовно комфорту проживання у закладах гостинності: в готелях збільшилась кількість кімнат побутового призначення, з'являються приміщення зі зручностями, використовуються водопровід, каналізація, вдосконалюється освітлення приміщень внаслідок збільшення віконного простору. В плануванні будинків застосовували коридорну систему, що поліпшила ізоляцію кімнат. Важливими елементами в інтер'єрі стали невисокі каміни, дзеркала, широко використовували картини, різьблене дерево, розпис стін виконували за китайськими мотивами або в стилі фантастичних сюжетів.

Аналогічні процеси відбуваються в системі **гостинності Америки**. Подорожуючі теж могли зупинитись у постійних дворах. На думку істориків, перший постійний двір тут з'явився значно пізніше, ніж у Європі, лише в 1607 р. Першим американським готелем, розміщеним у спеціально побудованому для нього будинку, був відкритий у 1794 р. в Нью-Йорку 73-кімнатний "City Hotel". До цього часу для готелів пристосовували, як правило, житлові будинки. Подібні заклади незабаром були відкриті в Бостоні (Exchange Coffee House), Балтиморі (City Hotel), Філадельфії (Mansion). Першим багатоповерховим готелем (хмарочосом) став нью-йоркський готель Adelphi, що мав 6 поверхів.

Основними закладами харчування для подорожніх у Новому світі стали таверни. Одна з перших *таверн* відкрита в Бостоні в 1634 р. Згодом, у 1634 р. вихідцями з Голландії в Новому Амстердамі відкрита таверна Stadl Hause. З'являються таверни й у Джеймстауні в штаті Вірджинія. З цього часу таверни стали

центрами громадського життя, місцем зустрічей для солдатів і бізнесменів. Вони процвітали не тільки в містах, а й уздовж великих доріг, і особливо на їх перехрестях.

Зайжджі двори і таверни, основні засоби у сфері гостинності, створювали в англійському стилі обслуговування, яке у цей час вважали найкращим у Європі. Через рік відкрили "Krieger*8 Tavern", яку в роки американської революції називали "King's Arms". Вона стала штабом англійського генерала Т. Гейджа. Інша таверна – "Fraunces Tavern" – була штабом генерала Дж. Вашингтона. Ці таверни функціонують дотепер і, окрім важливого історичного значення, відомі традиціями гостинності.

Поступово таверни та постоялі двори перетворювались на місця відпочинку для жителів даної місцевості; тут можна було дізнатись останні новини, провести збори, отримати кореспонденцію, укласти ділову угоду. Завдяки цьому, власники постоялих дворів ставали поважними і заможними громадянами, які відігравали значну роль в органах місцевого самоврядування. Наприклад, Джон Адамс, другий президент Сполучених Штатів Америки, у 80-і рр. XIX ст. був власником і керуючим таверни.

В Росії основними елементами системи розміщення для подорожуючих залишались *гостинні двори* і *ямські станції*. З XVII ст. тут для подорожніх видавались спеціальні подорожні документи, де вказувалось ім'я подорожуючого, мета поїздки та маршрут. Без цього документа подорожуючі не могли б отримати ні коней, ні вільно пересуватись територією країни. Перший готель на території Росії було збудовано в 1715 р. при поштовому управлінні в Санкт-Петербурзі, що була відкрита згідно з указом Петра I "Про заснування постоялих і гостинних дворів". Кількість таких гостинних дворів та асортимент послуг в них швидко збільшувались.

5.5. Основні види та значення подорожей в епоху Просвітництва

До основних видів подорожей, які набули популярності в епоху Просвітництва належать:

- пізнавальні (продовжують з метою освоєння нових територій);

- рекреаційні (поява приморських курортів Англії, Франції та Італії);
- оздоровчі (популяризація мінеральних вод Німеччини, Італії, Польщі, Швейцарії та інших);
- з метою одержання освіти (гранд-тури європейськими містами);
- спортивні (з'явилися перші альпіністи, почав розвиватись гірський туризм);
- релігійні (паломництво до вже відомих релігійних центрів ще з епохи Середньовіччя).

Туризм, на даному етапі як правило носив неорганізований характер, програма подорожі належала самому подорожньому чи групі однодумців-мандрівників.

Зклади гостинності в епоху Просвітництва могли задовільнити потреби різних клієнтів: спектр послуг та самих закладів потроху зростає. Поряд з постійними заїжджими та вітальними дворами з'явилися більш комфортабельні заклади розміщення – готелі. Таверни доповнили більш вишукані заклади, такі як кав'ярні та ресторани. Транспортні засоби того часу вмщували більшу кількість пасажирів.

Усі подорожі даної історичної доби за тривалістю можемо поділити на:

- довготермінові (на декілька років);
- сезонні (на певний сезон в особливу кліматичну зону);
- короткострокові (на вихідні дні та свята).

Великі відкриття XVI-XVIII ст. мали велике значення для подальшого розвитку туризму. Нова картина світу в уявленнях європейців тепер ґрунтувалася на кулястості землі і різноманітність світу нового світу загалом. Кардинально змінилися напрямки подорожей: вони відрізнялися більшими відстанями та виходом за межі замкнутого європейського простору. Стрімко розвивалась європейська цивілізація, формувались стереотипні уявлення про окремі регіони з точки зору туристичної привабливості. Виникаючі "міфи міст" ґрунтувалися на літературних творах, масовій культурі, і створювали певний імідж різним туристським регіонам, що було передумовою виникнення масового туризму. Цю ж роль

виконували путівники як новий жанр літератури, призначений спеціально для туристів. Різноманітність типів путівників відповідало різноманітності туристських мотивацій і цілей.

Питання для самоконтролю

1. Які чинники сприяли розвитку подорожей в епоху Просвітництва?
 2. Які напрямки подорожей переважали в епоху Просвітництва з-поміж англійців?
 3. Через які країни проходив освітній маршрут молодих англійців?
 4. Які заклади сфери гостинності з'являються на території Америки?
 5. Яким чином поява нових транспортних засобів та доріг вплинули на подорожі даної історичної доби?
 6. Яке значення для туризму мали відкриття Річарда Рассела?
 7. Які нові напрямки туризму зароджуються в епоху просвітництва на території європейських держав
-

Література

1. Бойко М.Г., Гопкало Л.М. Організація готельного господарства: Підручник. Київ : Нац. торг.-екон. ун-т. 2006. 448с.
2. Березова Л.Г. Історія туризму і гостинності: Підручник для академічного рівня. Москва : Видавництво Юрат, 2014. 477 с.
3. Степаненко С.В., Феценко В.М, Тимочко Н.О та ін. Історія економіки та економічної думки: Курс лекцій. Київ : КНЕУ, 2006. 664 с.
4. Круль Г.Я. Основи готельної справи : Навч. посібн. Київ. : Центр учбової літератури, 2011. 367 с.
5. Кузишин А.В. Історія туризму : Навч. посібн. Тернопіль : Вектор, 2011. 316 с.

6. Устименко Л.М., Афанасьєв І.Ю. Історія туризму.: Навч. посібн. Київ : Альтер-прес, 2005. 320 с.

7. Туристський термінологічний словник [Електронний ресурс] URL

8. **http://rmat-english.narod.ru/slovar/slovar_r.htm**

ТЕМА VI. РОЗВИТОК ТУРИЗМУ У ХІХ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

Основні питання

- 6.1. Основні чинники розвитку туризму ХІХ – початку ХХ століття
 - 6.2. Вплив транспортної революції на розвиток туризму
 - 6.3. Зародження організованого туризму
 - 6.4. Розвиток системи закладів гостинності
-

6.1. Основні чинники розвитку туризму ХІХ – початку ХХ століття.

Розвиток науково-технічного прогресу на початку ХІХ ст. суттєво вплинув на соціальні реформи різних країн світу. У людей з'являється більше вільного часу та можливостей для здійснення подорожей.

Основними чинниками розвитку туризму даного періоду були:

- політичні;
- зміни в розвитку транспорту;
- збільшення вільного часу;
- поява оплачуваних відпусток (з 1840 р. щорічні відпустки в Англії);
- збільшення психологічного навантаження внаслідок інтенсифікації виробництва;
- в другій половині ХІХ - на початку ХХ ст. туристичні поїздки стають більш доступними ;
- поява документу, що дозволяв виїзд за кордон (поч. ХІХ ст., а у 1921 р. Ліга Націй запроваджує єдину форму цього документа).

До початку ХІХ ст. мало хто наважувався на далекі поїздки. Переважна їх більшість була пов'язана з державними справами.

До ХІХ ст. в Європі докорінним чином змінюється спосіб життя. По європейських країнах прокотилися буржуазні революції, які стали основою для промислових революційних змін. Науково-технічний прогрес, соціальні реформи, підвищення рівня життя, введення гарантованих неоплачуваних,

а подекуди оплачуваних відпусток (у Німеччині, наприклад, вперше відпустки були встановлені законом про державних службовців 1873 р.) обумовили поступове зменшення робочого часу на користь вільного. Велике значення у зародженні та розвитку організованого туризму мала транспортна революція.

Кінець XIX століття – це час, коли співіснували старі традиції подорожей як виду дозвілля, з одного боку, і нові форми і види туризму, пов'язані з цивілізацією індустріального суспільства – з іншого. Якщо в таких країнах, як Англія або США, уже сформувався спосіб життя, характерний для індустріального суспільства, то в країнах Східної і Південної Європи або, наприклад, в Іспанії багато в чому зберігаються старі, «доіндустріальні» форми побуту, культури та мислення.

Відповідно, у туристів, які представляли країни, що знаходилися на «різних полюсах» технічного прогресу, були різні уявлення про відпочинок та комфорт.

8.2. Транспортна революція та її вплив на розвиток туризму.

Туристична подорож – це передусім виїзд за межі звичного середовища. Для її здійснення необхідно скористатись транспортними засобами. Автомобільні, залізничні, авіаційні та інші транспортні компанії є одними з рушійних сил сучасного міжнародного туристського ринку. У XIX-початку XX ст. відбулись серйозні зміни у транспорті: з'явилися нові, більш комфортні, значно швидші види транспорту. Радикальні зміни в транспортному забезпеченні подорожей були пов'язані з винаходами пароплава в 1807 р. Фултоном, паровоза у 1814 р. Стефенсоном.

Водний транспорт. Пасажирські морські судна стають досить комфортабельними. З середини XIX ст. починається епоха морського туризму. Ще в 1822 р. англієць *Роберт Смарт* створює турфірму, яка виступає як пароплавне агентство, що організовує поїздки Брістольським каналом. Вперше на таких екскурсійних суднах запровадили реєстрацію пасажирів.

У 1818 р. нью-йоркська компанія *Black Bali Line* стала першою компанією, яка запропонувала регулярні пасажирські

перевезення із США до Великої Британії. У 30-ті роки XIX ст. в пасажирських перевезеннях домінувала англійська компанія *British and North American Royal Mail Steam Packet*. Організатори перевезень дедалі більше уваги приділяли комфорту подорожуючих, намагаються забезпечити їх якісною та свіжою їжею (так, у 1840 р. судно *Brytania* вийшло з Ліверпуля з живою коровою для забезпечення пасажирів свіжим молоком впродовж двотижневого плавання).

Перші свідчення про спеціально організовані рейси морських пасажирських суден з метою відпочинку датуються 1885 р. коли в Англії були оголошені регулярні прогулянкові рейси між північними островами Британії та Ірландії.

У 80-ті рр. XIX ст. британці проголосили морські подорожі корисними для здоров'я. З того часу починається історія морських круїзів як виду туризму. Люди стали подорожувати морськими просторами на далекі відстані не лише з діловою метою, але й для того, щоб подихати морським повітрям та зміцнити своє здоров'я.

Комфортними були пароплави компанії *Cunard Line* – *Lusitania* та *Mauretania*; значною популярністю користувався великий швидкісний лайнер *Queen Mary*. Лідером на поч. XX ст. стала компанія *The White Star Line* якій належали розкішні судна *Olympic* і *Titanic*. Однак на цих же суднах окрім вишуканих кают для заможних пасажирів були також приміщення для людей "третього класу" (переважно мігранти з бідних країн Європи). Вони харчувались тими продуктами, що мали з собою, спали там, де вибирали місце.

З часом чимало пасажирських суден переобладнали в круїзні лайнери для розважальних прогулянок в тропічних водах біля берегів екзотичних країн та островів, переважно в басейні Карибського моря. На круїзних суднах цього періоду подорожуючим пропонувались різні яскраві, анімаційні програми, яскравими. Фактично у даний період зародився круїзний туризм, а роль судна як транспортного засобу зменшилась.

Залізничний транспорт. Більш революційне значення для становлення масового туризму відіграла поява залізниць.

Британія впроваджувала залізничний транспорт першою з-поміж європейських держав та досить успішно. 1830 р. можна вважати закінченням каретної ери. Швидкість руху перших потягів досягла 15 миль за годину – це було на 3 милі за годину більше порівняно з диліжансом. 3 травня 1830 р. «Інвікта», перший пасажирський потяг на паровій тязі, здійснив пробний рейс Вайт Стейбл – Бат – Кентербері. Через десять років після появи залізничного сполучення на маршруті Ліверпуль – Манчестер потяги починають курсувати між великими промисловими центрами Британії, центральноєвропейських країн та інших регіонів планети. Паровоз володів незрівнянними як на той час швидкістю й комфортом, що поєднувались з невисокою вартістю та відносною безпекою поїздки. Перші організовані туристичні подорожі здійснювались саме з використання залізничного транспорту.

Нові залізничні маршрути в Британії були розраховані на відпочиваючих, які прямували на популярні морські курорти, зокрема, Брайтон. Потік пасажирів на залізничному транспорті постійно збільшувався. Вже на момент впровадження залізничного транспорту існувала конкуренція між залізничними компаніями, що базувалася перш за все на якості обслуговування, а не на ціні. Вже з перших днів існування залізниці пасажирів мали можливість здійснювати одноденну розважальну прогулянку. Для цього використовувалися звичайні потяги, або спеціальні вагони, замовлені для перевезення екскурсантів до місця призначення.

У 1872 р. в США виникла перша в світі залізнична компанія, заснована братами Пульманами, яка до сьогодення займається залізничним туризмом. Потяги далекого керунку з'явилися завдяки реалізації ідеї спальних вагонів, винайденої в США Джорджем Булманом (1869 р.).

З 1882 року по території європейських держав курсує потяг «Східний експрес» відомий спершу як *Eclair de luxe*. Його перший маршрут завдовжки 2 000 км пролягав від Парижа (Страсбурзький вокзал – Gare de Strasbourg) до Відня та у зворотному напрямку. У потязі були створені всі умови для комфортної подорожі. Так, потяг складався з двох багажних

вагонів, чотирьох спальних (один на 16 та три на 14 місць) та вагону-ресторану. В першому меню вагону-ресторану були устриці, суп з італійською пастою, тюрбо з зеленим соусом, курка «а la chasseur», філе яловичини з картоплею «château», «chaud-froid» диких тварин, салат, шоколадний пудинг та різноманітні десерти.

Регулярний рух «Східного експресу» розпочався 4 жовтня 1883 р. з Парижа до Джурджу (Румунія) через Мюнхен і Відень. Основними пасажирами потяга були саме туристи. Згодом маршрут туристичного потяга «Східний експрес» змінили, включивши до маршруту найбільш популярні туристичні destinations. Так, в Джурджу пасажирів пересідали на пором і вирушали через Дунай до болгарського міста Русе. Звідти – потягом до Варни. З Варни іншим поромом – до Стамбулу. У 1885р. з'явився інший маршрут через Відень, Белград і Ніш з пересадкою у Пловдиві (Болгарія) і далі залізницею до Стамбула. 1 червня 1889 року вирушив перший безпересадочний потяг Париж – Стамбул. Військові потрясіння ХХ ст. не раз переривали історію Східного експреса, змушували його міняти маршрут. Після закінчення Другої світової війни, в 1947 р, колишній маршрут Східного експреса був відновлений, але склад його пасажирів істотно змінився за ХХ ст. Висока вартість експлуатації змусила закрити цей проект в 1977 р, але завдяки підприємцю Дж. Шервуду вдалося відновити вигляд поїзда, зібрати і реставрувати вцілілі оригінальні вагони. Потяг під назвою "Східний експрес" з 1982 р. відправляється з Парижа до Будапешта і Бухареста. Багато країн повторюють ідею проекту, в якому далеку подорож залізницею поєднується з високим комфортом. З лондонського вокзалу "Вікторія" на континент вирушає розкішний поїзд British Pullman, експрес "Схід - Захід" (Eastern & Oriental Express) ходить з Сінгапуру в Малайзію і Бангкок; Blue Train їздить по півдню Африки, Great South Express возить людей по всьому узбережжі Австралії. У сучасній Росії подібний проект – поїзд "Золотий орел" – пропонує подорож через всю країну від Москви до Далекого Сходу (9288 км), а поїзд "Східний експрес" курсує за маршрутом "Москва – Пекін".

Проект зберігає дизайн старих вагонів 1930-х рр. і високий рівень сервісу.

У 1883 р. з'явився «*Блакитний потяг*», що курсував по маршруту Париж – Лазурове узбережжя – Рим. З 1884 р. регулярне залізничне сполучення встановлюється між європейськими столицями. В 1891 р. потяги з розкішними спальними вагонами курсували по маршруту Лондон – Брайтон та користувались популярністю з-поміж заможних туристів Британії.

Отже, з кінця XIX ст. залізничний транспорт виявився включеним в туристські проекти. Таким чином, саме залізничний транспорт забезпечив появу як масового туризму, так і ексклюзивних типів подорожей.

Перша згадка про *вокзал* в сучасному розумінні цього слова датується ще XVIII ст. Мова йде про передмістя Лондона, де на лівому березі Темзи *Джейн Вокс* створив відпочинковий заклад, який назвав *Vauxhall* (Воксхолл). Тут були прогулянкові доріжки, фонтани, грала музика, зали для банкетів та концертів, оформленні в надзвичайно вишуканому стилі. Подібні заклади почали виникати в інших містах Англії. Концерти мали привабити більше пасажирів на колії, тому перші вокзали більше були схожі та концерт-холи.

Автомобільний транспорт. До середини XIX ст. на зміну диліжансам і каретам прийшли парові двигуни. З 1830 р. в Англії на вулицях з'явилися перші *автобуси-омнібуси*, що приводилися в рух паровим двигуном. Ще через п'ять-десять років на дорогах Німеччини з'явився восьмимісний автобус з одноциліндровим двигуном. Поступово із малопотужного й маломісткого транспортного засобу автобуси перетворюються в загальнодоступний міський транспорт, що використовується також й при міжнародних перевезеннях. Починаючи з 1920-х рр., серйозним конкурентом залізниці став *автомобіль*. Поява автотранспорту призводить до створення придорожніх готелів – *мотелів* де не тільки подорожуючий мав місце для ночівлі але й для його автомобіля була відповідним чином обладнана стоянка, що охороняється.

Авіаційний транспорт. На початку XX століття – ще один виток транспортної революції в подорожах – поява *авіаційних*

пасажирських перевезень – швидкість переміщення дедалі збільшується. Так, перший авіапереліт відбувся у 1903 р. і виконаний братами Райт. У 1919 р. створена перша Міжнародна асоціація повітряних перевізників, засновниками якої були такі країни, як Англія, Данія, Німеччина, Швеція та Норвегія.

Першими авіакомпаніями були «Люфтганза» та «Ейр Франс». З 1930-х років встановлюються регулярні авіаперевезення між країнами Європи та Америки.

З літаками конкурували *дирижаблі* (різновид повітряної кулі з двигуном і стерновими пристроями, які дають можливість керувати польотом), або, як їх ще називали, цепеліни. Дирижаблі були першим повітряним судном, яке було здатне йти проти вітру – на протилежність повітряній кулі. Дирижаблі здійснювали регулярні міжміські та міжнародні рейси, літали над Атлантикою з Європи до США і в зворотному напрямку. Салони дирижаблів були більш просторими, ніж у тодішніх літаках, ці апарати цінували за комфорт. Багато хто вважав, що за дирижаблями майбутнє. Але рівень безпеки польотів дирижаблів виявився нижчим, ніж у літаків. Низка катастроф, головною з яких стала загибель розкішного трансатлантичного пасажирського повітряного судна «Гінденбург» (на очах численних свідків він розвалився, охоплений полум'ям), змусила відмовитися від застосування дирижаблів у перевезенні пасажирів

Підвищення якості та надійності транспортних перевезень з урахуванням здешевлення в сукупності з іншими чинниками, зокрема збільшенням вільного часу, доступністю інформації обумовило збільшення кількості подорожувачих.

6.3. Зародження організованого туризму

Лідером у розвитку організованого туризму можна вважати Британію. Це зумовлено низкою причин: 1) Англія була першою країною, де відбувся промисловий переворот; 2) гостро постало питання заповнення вільного часу місцевих жителів; 3) вигідне географічне положення та могутність в економічному та політичному сенсі.

У 1840 році профспілки домоглися щорічних відпусток для робітників та середнього класу, які виявились зовсім не готовими

до такої великої кількості вільного часу. Т. Кук якраз запропонував їм використати цей час для різних видів туристичних подорожей.

Вагоме місце на даному етапі розвитку туризму належить постаті **Томаса Кука**. Датою "народження" сучасного туризму прийнято вважати 5 липня 1841 р., коли відбулася перша поїздка під керівництвом Т. Кука. До туру включалась прогулянку пероном під звуки духового оркестру, а також ланч з чаєм й булочкою у потязі. Спершу священник був зайнятий організацією спільного відпочинку для робітників. Він організував різдвяні маршрути і літні екскурсії для своїх клієнтів і витрачав всі зібрані кошти на плакати і листівки, не отримуючи ніякого доходу від своєї діяльності, яку він сам називав "ініціативною філантропією". Цій меті служили й придумані ним т. зв. "екскурсії при світлі місяця" для робітників й ремісників, які не могли знайти вільного часу вдень. На цьому етапі Кук був активно зайнятий організацією відвідин промислових виставок, оглядових екскурсій, а також різноманітних групових поїздок для зміцнення контактів між релігійними товариствами пуританського спрямування. Також Кук організував для трьох тисяч учнів недільних шкіл поїздку з Лейстера до Дербі. Успіх Кука був у тому, що він особисто супроводжував своїх клієнтів у всіх поїздках та подорожах, таким чином втілюючи їм впевненість та надаючи максимальну увагу.

У 1842 р. Кук з дружиною відкриває у Лейстері готель, в ресторані якого забороняли споживати алкогольні напої, натомість пропонували сік. З діяльності Томаса Кука починається наступний *етап в туризмі – підприємницький*. Протягом 1843 р. Томас Кук організував 16 човникових екскурсій річкою Темзою. В 1847 р. виникає Товариство Томаса Кука (**Thomas Cook and Son**), що починає організовувати туристські поїздки. Кук створив перший *пакетний тур* (пекідж-тур), який був комплексом послуг, що продавався за однією ціною. Фірма Томаса Кука пропонувала споживачеві повний комплекс туристичних послуг. Для туристів бронювалися готелі, діяли різноманітні знижки, розроблялися нові маршрути, в тому числі і паломницькі – в Палестину, екзотичні – в Крим і на Кавказ. Фірма

Кука укладає договори з залізничними й пароплавними компаніями, готелями і ресторанами, що дозволяє надавати комплексні туристичні послуги. Для фінансової безпеки фірма Т. Кука пропонувала своїм клієнтам "чеки Кука". Для гідів, що супроводжували екскурсії – відкривала спеціальні курси. Кожен новий відкритий маршрут забезпечувався виданням спеціального путівника з описом пам'яток, картами, порадами мандрівникам, особливо щодо подорожей по інших країнах. З моменту виникнення перших туристських бюро подорожі стають товаром, який купується за гроші, й люди вимагають, щоб якість відповідала ціні.

У 1846 р. Кук розробляє тур в Шотландію, до життєвих місць Вальтера Скотта та Роберта Бернса, якими тоді захоплювались практично всі британці. Наступними місцями дестинації туристів Кука була Ірландія, Північний Уельс, острів Мен. Також Кук запропонував великим землевласникам центральної Англії відкрити замки та парки простим людям для огляду.

У 1851 р. Кук заснував журнал "Екскурсант", який рекламував тури, що сформувала його туристична фірма.

Кук вперше став вивчати попит на туристські послуги, заклав основи туристського маркетингу. Розуміючи необхідність розширення географії подорожей, Кук почав поширювати квитки (путівки) не тільки в Англії, але й поза її межами.

Активний розвиток туристського бізнесу всередині країни спонукав Томаса Кука до організації *закордонних поїздок*. Перша з них була здійснена до Франції в 1855 р. для підприємливих англійців, оскільки тоді в Парижі почала свою роботу Всесвітня виставка. З 1856 р. Кук починає організовувати туристські подорожі в інші європейські держави.

Фактично з середини 60-х рр. ХІХ ст. розвивається міжконтинентальний туризм між Англією і США. Заслуга тут також належить Т. Куку, який в 1865 р. організував туристські поїздки «Для двох» в США.

У 1865 р. Кук відкриває відділення своєї фірми в США, яке очолює його син Джон Кук. Ця філія пропонувала всі ті ж послуги, що могли отримати і європейські туристи.

У грудні 1868 р. Кук організував тур на *Святу Землю*. Цей тур відзначався надзвичайно високим рівнем обслуговування, що призвело до збільшення попиту на подібні подорожі. Згодом було організовано туристичні тури для англійців в *Індію*. У 1869 р. Томас Кук організовує тур на *відкриття Суецького каналу* відкриття якого значно здешевило вартість поїздки до екзотичних країн Індостану та Далекого Сходу. Першість належить фірмі Кука й в організації в 1872 р. першої *навколосвітньої подорожі*, яка тривала 222 дні і пролягала через Японію, Китай, Сінгапур, Індію, Єгипет і Палестину.

Отже, використовуючи для перевезення залізничний транспорт та корабель, Томас Кук зумів організувати міжнародні пакетні тури за трьома напрямками - Близький Схід, Індію та Америку. Компанія Томаса Кука поступово нарощувала свої масштаби розширюючи як напрямки подорожей так і кількість споживачів туристичних послуг. Так, у 1897 році компанія надала близько 20 000 туристичних послуг.

Після смерті Т. Кука його три сини продовжили батькову справу, визначивши для фірми три основні напрямки діяльності: туризм, банківська справа і перевезення вантажів морськими суднами. У 1931 р. компанія «Thomas Cook and Son» злилась з компанією «Wagon Lit Company», яка спеціалізувалась на перевезеннях пасажирів у спальних вагонах експрес-потягом Європою. У II половині XX ст. права на компанію придбав уряд Великої Британії. Донедавна вона налічувала до 25 тис. працівників. Внаслідок банкрутства (27.09.2019 року) близько 22 тисяч співробітників у всьому світі залишаться без роботи, (з них дев'ять тисяч – у Великій Британії), у компанії 3000 туристичних офісів по всьому світу, серед яких є як власні, так і відкриті за франшизою. Thomas Cook Group володіла авіакомпанією Thomas Cook Airlines (більше 100 літаків). Але їй довелося просити про допомогу інших перевізників, аби повернути додому сотні тисяч «організованих» туристів, яких несподівана звістка про банкрутство застала у різних DESTINAЦІЯВЬОГО СВІТУ.

Згодом естафету з розвитку організованого туризму від Британії перейняла Швейцарія. До кінця XIX ст. в усіх європейських країнах створюються численні організації, що

спеціалізуються на туристичних послугах та рекламі. В друкованих виданнях з'являються спеціалізовані рубрики з інформацією про подорожі та маршрути. Великою популярністю користуються путівники. До найвідоміших видавців того часу слід віднести Дж. Марі та К. Бедекера. Так, вже в 1846 році путівники Бедекера видавалися майже всіма європейськими мовами.

У 40-60-х рр. XIX ст. відкривають перші туристичні бюро в Швеції, Австрії та Німеччині. Виникають міжнародні курорти в Німеччині, Швейцарії, Франції, Італії, що суттєво поживає міжнародний туристичний обмін між цими країнами.

В 1854 р. в Берліні Карл Різель відкрив *перше бюро подорожей*, пізніше в 1863 р. в Бреслау (нині – Вроцлав) виникає ***Райзебюро Штанген***. Фірма мала тісні контакти з пароплавними компаніями і на початку XX ст. активно рекламувала та продавала морські круїзні розважальні поїздки. В Німеччині кінця XIX – початку XX ст. дальні туристичні поїздки мало хто міг собі дозволити. Проте поступово подорожі ставали доступними середньому класу.

Найстарішим туристичним агентством США вважається компанія ***Ask Mr. Foster*** ("Запитайте містера Фостера"), яка почала діяти з 1888 р. У 1890-х рр. відділення агентства з'явилися в інших містах Флориди, а потім у Нью-Йорку та інших великих містах США. Компанія існує до сьогоднішнього дня і має до 800 відділень у 46 країнах світу.

У цей період з'являється ***дачний туризм***. В 1895 році в Німеччині та Швейцарії для робітників створюється спеціальна організація – «Друзі природи». Вона організувала для працівників заводів «поїздки вихідного дня». Молодь Німеччини на початку XX ст. створила союз «Перелітні птахи». Його члени подорожували не лише відомими туристичними місцями Німеччини, а й сільськими місцевостями, так як вони прагнули бути ближче до природи. Під час подорожей велися часто краєзнавчі дослідження. Зі зростанням популярності спортивних занять з середини XIX ст. в Англії, а з кінця століття в інших європейських країнах стали виникати різні спортивні клуби та

товариства: циклістів (велосипедистів), гірські (альпіністів) тощо.

В європейських країнах, зокрема, в Німеччині, розвивався *пізнавально-пішохідний туризм*. Під час вихідних днів мешканці прирейнських міст намагалися виїхати на природу, по можливості відвідати старовинні замки, познайомитися з історичними особливостями територій та традиціями

Регулярне транспортне сполучення між Британією та материковою Європою сприяло розширенню територій подорожей англійчан. За деякими оцінками, в 1820-і рр. кількість пасажирів, які перетинали Ла-Манш, сягала 150 тис. осіб щорічно. Багато хто з них прямували на іноземні курорти, особливо до вже популярного курорту Середземноморської Рів'єри. Італійські морські курорти одразу ж скористалися перевагами, обумовленими появою прямої паромної переправи, що поєднала Лондон та Ліверпуль з Генуєю. Так як залізниць ще не було, мандрівка з Лондона в Рим на дилижансі чи екіпажі тривала 3 тижні, лише завдяки налагодженню регулярних паромних рейсів в Італію можна було доїхати в 2 рази швидше. Французькі курорти, розташовані на північному узбережжі між Болонською провінцією та Шербургом, також користувалися успіхом в британців. Інфраструктура починає орієнтуватися власне на англійських туристів – з'являються відповідні культурні споруди, британські магазини, аптеки, лікарні, газети. Починаючи з 1830 р., від Парижа до Рів'єри до послуг багатих англійців пропонувалося вишукане житло, що позитивно вплинуло на розвиток як літнього, так і зимового туризму (багато англійців рятувались там від суворого британського клімату). Відпочивати на *морських курортах* полнобляли й заможні та знатні представники інших націй. Російські аристократи відпочивали в Криму, Прибалтиці, на Південному узбережжі Франції. Багаті американці зі східного узбережжя їхали на перші курорти, розташовані в межах штатів Нью-Джерсі і Нью-Йорк, а також в новій Англії. З початку XIX ст. найзаможніші американці купують будинки на узбережжі Род-Айленда.

Популярність *лікувально-оздоровчого туризму* також наростала. У XIX ст. у зв'язку з розвитком промисловості,

торгівлі й транспорту починається інтенсивний розвиток європейських курортів які перестають бути привілеєм лише знаті. Це призводить до розширення кола їх відвідувачів. Спа-курорти швидко набувають популярності в Німеччині (всі міста, що мають у власній назві слово Бад або Баден, зобов'язані своїми назвами наявності мінеральних джерел в тих чи інших місцях), Італії та таких центральноевропейських країнах, як Угорщина, Чехія та Словаччина. Одним з таких місць залишається Баден-Баден (Німеччина). Уже в 1889 р. місто прийняло 62 000 гостей (в 1800 р – 391 особу). В 1869 р. розпочато будівництво термального комплексу “Фридрихсбад”. Дещо пізніше (у 1913 р) саме тут відкрито один з найдавніших фунікулерів Німеччини на горі Меркур (657 м.). Тут збудований оглядовий майданчик звідки відкривається вигляд аж до Рейнських рівнин.

Поряд з вже відомим європейськими курортами курортна справа розвивається у Північній Америці (найвідоміші курорти Нью-Йорка, Род-Айленда, Атлантик-Сіті). Почали формуватись спа-курорти США – найпопулярнішими були Саратога-Спрінгс (штат Нью-Йорк).

З появою у XIX ст. поняття "дозвілля" почала розвиватися інфраструктура розваг, яка ставали додатковим потенціалом для розвитку туризму. В Англії з'явилося поняття *play time*, тобто час розваг. Його заповнюють туристичними подорожами, відвідуванням театрів, розважальних центрів, казино тощо.

Сферу розваг доповнюють і такі заклади як казино. Зароджується й *гральний туризм*. Перші казино виникли також в XIX ст. Серед десятка найстаріших з них, що існують донині, казино в Ніцці і Монако Лас-Вегасі і Баден-Бадені. Полюбили азартні ігри й англійці які часто відвідували Монте-Карло з ціллю гри в казино.

У Баден-Бадені в 1824 р. архітектор Фрідріх Вайнбреннер закінчує будівництво відомого казино, яке тоді отримало французьку назву «Maison de Conversation», а тепер відоме як «Курхаус». Тоді під казино розуміли, свого роду дім культури де ігрові зали могли бути лише його частиною. Баден-Баден фактично став культурним центром європейського масштабу, де варто було побувати хоча б заради престижу (з 1827 р. доступ до

казино був закритий для представників робочого класу). Одним з перших казино було відкрито в невеликому курортному містечку Довіль на півночі Франції в 1864 р. під назвою "Бар'єр де Довіль". Пік відвідування даного казино припадає на зимовий час. Натомість казино у Ніцці та Монако відвідували представники аристократії переважно влітку. У 1863 р. сюди провели залізницю, шлях до Парижа займав всього 6 годин тому аристократи почали будувати в Довілі розкішні вілли і палаци. Казино тут відкрили саме для забезпечення дозвілля цієї категорії населення.

Розважальний парк як простір масових та атрактивний об'єкт дестинації розваг з'явився на рубежі XIX-XX ст. разом з розвитком урбанізації, культурою міст і популяризацією масових видовищ. Класичним прикладом може бути "Коні-Айленд" поблизу Нью-Йорка, створений на початку XX ст. "Коні-Айленд" повністю відображає потреби великого міста – розваги та активний відпочинок. Розваг на "Коні-Айленд" було безліч, оскільки американське суспільство вельми строкате в соціальному, національному та культурному відношенні. На цій території розташувалося відразу кілька розважальних парки: "Стіплчейз", "Луна-парк" і "Дрімленд". Вхід в кожен з них був оформлений самим екзотичним чином. Парки пропонували екстремальні розваги. У першу чергу це були механічні атракціони, які розташовувалися таким чином, що відвідувач рухався від одного до іншого, не маючи можливості оминати жодної з них. Загальну атмосферу свята створювала й гучна музика яка звучала безупинно. Зазвичай на "Коні-Айленд" жителі Нью-Йорка приїжджали на один день або навіть на повний уїк-енд. Парки "Коні-Айленда" – справжній феномен середини XX ст. і США. "Дрімленд" через сім років знищений пожежею, що спалахнула на атракціоні "Ворота Пекла", а "Луна-парк" працював до кінця 1930-х рр. "Стіплчейз" закритий в 1964 р. Культурні розважальні парки "Коні-Айленда" встигли зробити помітний вплив на створення індустрії масових розваг за межами Америки. У Європі нові розважальні парки часто називали так само – "Дрімленд" і "Луна-парк". У 1930-і рр. в курортному місці

Маргейт в Британії працював парк "Дримленд", який називали "найрадіснішим місцем".

У другій половині XIX ст. набуває популярності новий вид туризму – *гірський туризм*. У середині 50-рр. XIX ст. четверо британців, що здійснили сходження на альпійські вершини, організували *Альпійський клуб в Англії*. За організацію гірського туризму беруться в Швейцарії. *Швейцарський Альпійський клуб* починає займатися активною спортивною й дослідницькою діяльністю, крім того, на членські внески його учасників будують гірські притулки на шляху проходження альпіністів, здійснюється підготовка інструкторів, провідників гірських походів й рятувальників.

У другій половині XIX ст. індустрія відпочинку розширює сферу свого виробництва, до неї належать новоутворені бюро подорожей, різноманітні підприємства готельного господарства й ресторанного бізнесу. Розвитку туризму сприяє поява різноманітних країнознавчих довідників. Перші путівники в сучасному розумінні з'явилися в Англії ще на початку XIX ст. Відомий книговидавець Дж. Маррі став випускати довідники для мандрівників в зручній кишеньковій формі. Починаючи з 1862 р., з'являються й перші каталоги туристичних поїздок. У 1854 р. в Англії виданий перший довідник готелями, адресований мандрівникам й туристам.

Вважається, що початком організованого туризму в Росії є поява перших бюро подорожей у другій половині XIX ст. Відомою постаттю на теренах Росії в популяризації туризму належить Веніаміну Геншу. Він більше 20 років займався розвитком молоді, розумів й цінував роль освітніх мандрівок. Сам Генш здійснював багато поїздок до Німеччини, Швейцарії, Італії, Франції, Англії й Голландії. План подорожей Генша передбачав освітні мандрівки невеликих груп молодих дворян до німецьких, італійських або французьких університетів, з метою вивчення мов та різних наук. Після відвідин університетів Геттінгена, Лейпцига, Туріну або Страсбурга, передбачалась поїздка до Швейцарії, Італії й Франції з метою вивчення культури й "фабричної справи", тобто В. Генш реалізував вже давно відомі з-поміж європейського населення освітні тури в Росії.

В Росії розвивається *музейна справа*, яка починає свою історію з Кунсткамери, створеної за вказівкою Петра I. В 1872 р в Москві відкривається політехнічний музей, в 1873 р. – історичний. Поява музеїв сприяє становленню і розвитку *пізнавального туризму*, однієї з найважливіших функцій якого є освітня. В другій половині XVIII ст. з'являються перші відомості про *шкільні екскурсії*. Одним з перших організаторів екскурсійної справи з дітьми часто називають декабриста І.Д. Якушкіна який, перебуваючи на засланні в Тюменській губернії, практикував літні походи й екскурсії з метою вивчення тваринного та рослинного світу.

У 1877 р. в Тифлісі при Кавказькому товаристві природознавства створюється перший російський Альпійській клуб. Першою туристською фірмою в Росії вважалось "Акціонерне товариство "Іматрі", статут якої був схвалений імператором Олександром II 28 лютого 1871 р. У 1885 р. в Санкт-Петербурзі була опублікована книга "Перше в Росії підприємство для товариських подорожей його світлості Леопольда Ліпсона", яка фактично показувала концепцію роботи туристської фірми. Ліпсоном була сформульована мета діяльності туристської фірми. У книжці був повний перелік послуг, які організатор подорожі пропонував своїм клієнтам – проїзд й провезення багажу, розміщення і проживання в кращих готелях, найм провідників, що знають місцевість, екскурсії по визначних місцях з участю гіда. У книжці вказувались всі витрати на поїздки, які належало сплатити клієнту. Тут же Ліпсон пропонував чотири програми подорожей: 40-денна поїздка по Італії, літні подорожі на італійські озера терміном на 43 дні, а також літній відпочинок у Фінляндії й Швеції (20 днів) і, великий тур на схід з відвідинами Палестини, Єгипту й з заїздом до Італії й Парижа, тривалістю 120 днів. Вартість останньої подорожі була близько двох з половиною тисяч рублів.

У міжвоєнний період відбувається зародження *«народного туризму»*. Його розвиток в цей період стає метою діяльності в Німеччині, саме в цій країні у 1933 р. заснований Імперський комітет з туризму. Німеччина сприяла в організації різних групових туристичних поїздок – круїзів, залізничних турів, піших

туристичних маршрутів. Помірні ціни сприяли першому "туристичному буму" у Німеччині. Кількість туристичних поїздок зростала швидкими темпами, так у 1934 р. – 2,3 млн. осіб здійснили туристичну поїздку, в 1935 р. – близько 5 млн., у 1937 р. – 9,6 млн., та у 1938 р. їх кількість становила вже 10,3 млн.

Розвитком масового туризму зацікавились представники туристичного бізнесу в інших європейських країнах. У Швейцарії на той час найбільшим виробником туристичних послуг була фірма «Отель План». Її власник Г. Дудвайлер у 1935 запропонував долучити до туризму тих людей, які не звикли подорожувати, тобто збільшити коло споживачів за рахунок людей з середнім достатком. Так на ринку туристичних послуг виникає недорогий турпродукт доступний для більшості населення країни. Масові дешеві поїздки стають основним продуктом фірми. "Народний туризм" мав успіх: у 1936 році турфірма «Отель План» реалізувала 52 648 туристичних поїздок.

6.4. Розвиток системи закладів гостинності

Приплив заможних англійців та американців до Європи змінив традиційну культуру готельних послуг: вони набули більш уніфікованого та стандартизованого характеру. Саме тоді до активного вжитку були залучені англійські слова «експрес», «комфорт», «дизайн». У ХІХ ст. у Європі виникають готелі з високим рівнем комфорту, зорієнтовані на обслуговування багатих гостей – політиків, вищого офіцерства та інтелігенції. У розташуванні розкішні готелі тяжіли до найбільших адміністративних центрів, відомих місць відпочинку та оздоровлення. Серед найбільш відомих комфортабельних готелів Європи був «Бадіше Хоф», збудований у 1801 р. у Бадені. В Парижі 1861 р. відкрили готель «Moris» що налічував 700 номерів з підведеним водопостачанням, ліфтом та рестораном на 1500 місць. Швейцарія на початку ХІХ ст. також славилась вишуканими готелями для вимогливої публіки. Найбільш відомими готелями Швейцарії були «Реги-клас-термс», збудований у 1812 р., «Фалькорн» у 1832 р. та «Гранд-готель Швайцерхоф» 1859 р., в місті Інтерлакені.

Наприкінці XIX ст. в Європі розпочали будівництво сучасних готелів з високим рівнем комфорту. На зміну традиційним готелям зі скромними назвами («Англійський двір», «Стара пошта» та ін.) приходять розкішні готелі з гучними назвами «Брістоль», «Метрополь», «Палас», «Савой» чи просто «Гранд-Отель», позбавлені будь-якого зв'язку з місцевими традиціями. У Лондоні у 1905-1908 рр. відкривається готель «Пікаділлі», в Амстердамі (Нідерланди) – готель «Вікторія», у Москві – готель «Метрополь», «Гранд-Готель», «Париж» та ін. З кінця XIX ст. готельний бізнес починає діяти як самостійний чинник розвитку туризму, що самостійно формує власні ринки збуту.

Видатною постаттю готельної справи у Європі був **Цезар Рітц**. У 22 роки Рітц став менеджером «Grand National Hotel» у Люцерні (Швейцарія). Завдяки його винахідливості готель став надзвичайно популярним. Через одинадцять років він очолив «*Savoy Hotel*» у Лондоні (відкритий в 1889 році та відреставрований у 2010 році) – один із найфешенебельніших готелів світу. Рітц зробив свій готель центром культурного життя вищого товариства, запровадивши традицію, згідно з якою відвідувачі приходили до ресторану тільки у костюмах і вечірніх сукнях. Він запрошував найкращі інструментальні оркестри і взагалі не шкодував коштів на різні спец ефекти. Найважливішою рисою керівника Рітц вважав уміння спілкуватися з публікою. Його увага до клієнтів та їхніх бажань підняли мистецтво менеджера на новий щабель. До сьогодні ім'я Цезаря Рітца в готельному бізнесі є синонімом елегантності та вишуканості.

Ще один фешенебельний готель Ц. Рітц відкриває у 1898 р у Франції: у Парижі в старовинному будинку № 15 на Вандомській площі в 1898 р. Девізом даного закладу було: "Чистота, ефективність, краса". Всупереч звичаю того часу, готель стояв не поблизу вокзалу, а в культурному центрі Парижа: поруч знаходилися опера, художні галереї та кращі магазини. Цезар Рітц часто вживав слово *palace* (палац) по відношенню до своїх готелів. Його ім'я стало символом для позначення найгарніших готелів, які утворили окрему категорію класу "люкс" – *palace-hotel*.

В Австро-Угорщині в 1913 р. існувало вже близько 15 тис. готелів. В основному це були невеликі готелі. Загальна місткість

номерного фонду становила близько 500 000 місць. Тобто, пересічна місткість кожного готелю складала 30-35 місць.

У Німеччині в тому ж 1913 році було 90 тис. готелів, як правило, теж дрібних. Швейцарія та Італія починають посилено розробляти золоту жилу туризму, широко використовуючи історичні й архітектурні пам'ятники. Важливою подією стало відкриття в Дюссельдорфі інституту готельної справи.

На рубежі XIX – XX ст. індустрія гостинності перетворилася у важливу галузь. Поступово жорстокішою ставала конкуренція в галузі готельного бізнесу. Дрібні (сімейні) готелі розорялись і їх поглинали готельні об'єднання, синдикати, акціонерні товариства, корпорації, компанії, які займаються будівництвом готелів, підготовкою кадрів, питаннями ціноутворення і дія їх поширювалася не лише в межах своєї держави, але й за кордоном. На початку XX ст. найбільшими серед них були Лондонський синдикат власників готелів і французька «Спілка власників готелів». У 1906 р. організована Міжнародна спілка власників готелів, що об'єднала 1700 готелів у різних країнах світу. Загальним її завданням було створення єдиної класифікації готелів і вирішення інших важливих питань готельного господарства.

Значимо, що на території Російської Імперії та України до 1916 року більша частина готелів (великих і на той час сучасних) належала чи контролювалася десятьма великими акціонерними товариствами, які й визначали вартість номера, набір послуг тощо. Помітний розвиток готельного господарства в царській Росії спостерігається у другій половині XIX ст. У 1878 р. споруджується один з найбільших тогочасних московських готелів «Великий Московський», згодом перейменований на «Гранд-Готель». У 1898-1907 рр. збудовано готель «Метрополь», а згодом (1912 р.) готель – «Асторію» у Петербурзі на 350 номерів з першокласним рестораном та ванними кімнатами. У Києві у цей період споруджується «Гранд-Готель» і готель «Європейський». Готелям Києва в путівниках того часу давалася така оцінка: *«...вони відрізняються комфортабельною й навіть розкішною обстановкою, уважною прислугою та іншими зручностями, як-то: власні екіпажі, телефони, ванни тощо. Номери від 75 коп. до*

12 крб.; за самовар, постільну білизну та свічки плата окремо». Але поряд із фешенебельними готелями в Росії та Україні існувало дуже багато старих нічліжок, де не було елементарного санітарного обладнання й сервісу.

У Європі на початку ХХ ст. з'являється ще один новий тип закладів розміщення – *хостели*. Перший молодіжний хостел відкрив у Німеччині в 1909 р. шкільний учитель *Річард Шірман*. У 1912 році він організував роботу відомого хостелу (Jugendherberge) у замку Алтени (Вестфалія), що діє й понині. Р. Шірман організовував екскурсії для учнів шкіл по території Німеччини і досить часто зіштовхувався з проблемою відсутності дешевого місця для ночівлі. Саме це його надихнуло на створення хостелів. Будучи засновником та ідеологом хостел-руху, Шірман разом з однодумцем Вільгельмом Мюнк.

Двадцять років потому, після поїздки до Німеччини, невелика група активістів відкрила перший у Британії молодіжний хостел. Національна організація (перша Асоціація хостелів) була створена впродовж року, і до квітня 1931 року було відкрито вже 11 хостелів.

Вже в 1932 році було проголошено про створення Міжнародної федерації молодіжних хостелів в Амстердамі. До її складу входили представники Німеччини, Швейцарії, Польщі, Британії, Голландії, Франції, Данії, Чехословаччини, Ірландії та Бельгії.

Зростання кількості туристів призводить до інтенсивного збільшується кількість готелів і ресторанів як у Європі так і у США. У Німеччині, в 1913 р. нараховувалось 90 тис. готелів, Австро-Угорщині – 15 тис. у Росії в 1910 р. – 4685 готелів і т.д. Будівництво нових готелів зумовлює чітку диференціацію у розмірах, умовах проживання, обслуговування. У великих нових готелях створюються комфортні умови проживання, вони розташовуються в центрі міст поблизу важливих транспортних комунікацій – вокзалів, магістралей. Часто нові готелі будуються на місці зруйнованих старих, що не відповідали необхідним вимогам цього часу.

Починаючи з ХІХ ст., зміни відбуваються і в *системі закладів харчування*. Існуюча система харчування була

розрахована на вишукану і небідну публіку. Концепція ресторану процвітала в Європі. Європейські ресторани пропонували вишукану кухню й відрізняються високим сервісом, особливо славилися ресторани Англії (до високої французької кулінарії англійці додають власну декорацію та високий рівень обслуговування, що зумовлює престиж англійських ресторанів). У фешенебельних ресторанах відвідувачам вручається список всього, що могла запропонувати кухня. Так, починалась епоха меню (*а ля карт*). У ресторанах досить довго великою популярністю користувалася французька кухня.

Апогеєм розвитку фешенебельних ресторанів можна вважати ресторан готелю "Савой". Як уже згадувалось, його управляючим був Цезар Рітц, а шеф-кухарем – *Огюст Ескоф'є*. Ці дві людини створили справжню революцію в організації ресторанів при готелях. Ескоф'є вважається одним з самих видатних кулінарів свого часу. Широку славу йому приніс «Довідник з кулінарії». Ескоф'є розробив концепцію ресторанного обслуговування на палубах кораблів, що включала підбір і навчання відповідного персоналу, і впровадив її на теплоходах "Ламерика" та "Імператор" компанії "Глобал Американ Лайн". Шеф-кухар "Савойя" відомий впровадженням на кухні бригадного підряду. Ескоф'є чітко визначив структуру кухонної бригади, функції, ієрархію та службові відносини всередині неї. Весь кухонний персонал, від шеф-кухаря до учня, повинен був виконувати роботу, відповідно до повного переліку посадових обов'язків, що були чітко сформульовані.

Європейські ресторани перестають бути місцем збору виключно чоловічих компаній їх охоче починають відвідувати представниці жіночої статі та вищих кіл суспільства. Для людей скромного достатку організовуються так звані "*гриль-кімнати*" – маленькі ресторанчики або окремі кімнати в ресторанах, де подавалися страви із смаженого м'яса або риби. Цей англійських винахід користувався популярністю, оскільки там можна було пообідати у затишній дружній обстановці.

Також у XIX ст. було винайдено засоби збереження їжі шляхом консервації та вакуумної упаковки, що дозволяло готувати різноманітні якісні страви незалежно від сезону і

перевозити їх на далеку відстань, що було зручно використовувати під час подорожі.

Система закладів гостинності на території США мала свої відмінності. Суспільство США формувалося "з нуля" на основі принципу "рівних можливостей", де ніколи не було царюючих осіб і родової аристократії, що зробило можливим швидкий розвиток готельного та ресторанного сервісу саме як сфер бізнесу та предмета конкурентної боротьби за споживача. Американці з самого початку показали себе як наймобільніша нація. У кінці XVIII – початку XIX ст. велося швидке освоєння нових територій тільки. Підкорення Дикого Заходу, завоювання індіанських територій, золотошукачі Каліфорнії, тотальна автомобілізація суспільства – все це сформувало особливі вимоги до закладів розміщення та харчування, які у своїй діяльності були орієнтованим на подорожуючих. Ще з часів "будинків Харвея" при залізничних станціях головними установками американського сервісу стали вимоги: *"дешево, якісно, чисто, швидко"*.

У 1829 р. у Бостоні відкривається перший презентабельний готель вищого класу «Тремонт». Відкриття цього готелю поклало початок новому етапу готельної індустрії у США. «Тремонт» стає своєрідним еталоном, на зразок якого інтенсивно розбудовується мережа фешенебельних готелів, насамперед у містах Східного узбережжя, згодом на Заході та Півдні країни. У Чикаго виникає готель «Palmer House», Новому Орлеані «St. Charles» та «St. Louis», Сан-Дієго «Hotel de Coronado». Ці великі та розкішні готелі, що близькі до сучасних, мали усі необхідні функціональні приміщення – вестибюль, рецепцію, банкетні зали, зі всіма зручностями санвузли, високоякісне обслуговування розраховане на заможних гостей. У кожному готелі працював ресторан, обов'язково з французьким шеф-кухарем. Оплата готельних послуг здійснювалась згідно європейських традицій: проживання та харчування оплачувались окремо, що давало можливість клієнтам харчуватись на вибір у готелі (згідно меню), або в інших закладах харчування. Таким чином, згідно з основними функціональними параметрами – архітектурними особливостями, типом приміщень, облаштуванням інтер'єру,

обслуговуванням, в США формується тип висококласного сучасного готелю, який з урахуванням європейських принципів у сфері гостинності модернізувався в індустріальному багатонаціональному суспільстві і став основою міжнародної готельної індустрії.

Упродовж всього XIX ст. у США відбувався готельний бум. Власники готелів прагнули перевершити один одного розмірами, висотою та пишнотою нових готельних будівель. У 1875 р. у Сан-Франциско був відкритий найдорожчий і найрозкішніший готель того часу «*Palas Hotel*», який налічував 800 номерів. Його будівництво коштувало 5 млн. доларів за тогочасними цінами.

Але жорстока конкуренція між готелями, яка змушувала будувати як найдорожчі і найбільші готелі, призвела до розшарування готельного продукту вже наприкінці XIX ст. Внаслідок цього були поширені два типи готелів: одні були розкішними і великими, інші – маленькими і застарілими, що пропонували послуги за низькими цінами.

Перші роки XX ст. вважаються часом початку будівництва готелів для бізнесменів і комерсантів. Першим перспективність цього напряму збагнув *Елсворт Статлер* він вважається одним із найвидатніших представників готельного бізнесу в світі. Саме він запровадив високі стандарти комфорту і зручностей у готелях для туристів середнього класу за доступними цінами. У 1908 р. відкрив готель у м. Буфало під назвою «*Buffalo Statler*», що орієнтувався виключно на ділових клієнтів. Це була принципово нова концепція у готельній справі, заснована на наданні гостям максимальних зручностей. Збудований готель «Буффало Статлер» у свій час вважався архітектурним шедевром – просторий вестибюль, ліфти, обставлені дорогими меблями номери, декоративні тканини, дорога сантехніка. У кожному номері була ванна кімната, замість однієї великої для всіх мешканців готелю. Статлер запропонував розмістити ванні кімнати двох сусідніх номерів поруч, щоб між ними була шахта для труб з гарячою водою і для електричної проводки. Крім того, цей готель був першим, де в кожному номері були крани з водою, вішалки для рушників, телефон і великий туалет із окремим освітленням.

У 1912 р Статлер збудував «*Cleveland Statler*», який надавав послуги великим бізнес-групам, а одним із нововведень стала "щоденна ранкова газета" кожному клієнтові готелю. Серед інших новинок Статлера – запровадження в його готелях поштових послуг, а в номерах біля кожного ліжка освітлювальних пристроїв, безкоштовних радіоточок, наявність великої кількості рушників і письмового приладдя, дзеркала на повний зріст. Статлер створив власну готельну радіостанцію і ввів центральну систему кондиціонування повітря.

Перший ресторан у США відкрився у 1831 р. в Нью-Йорку, сім'єю *Дельмоніко*. Згодом під цією назвою формується мережа дорогих, аристократичних ресторанів швейцарсько-французької кухні, які пропонують вишукані страви та бездоганне обслуговування, що стають взірцем для всієї американської кулінарії. Шеф-кухарі у престижних ресторанах США найчастіше були французами, тому тут панувала французька кухня та навіть меню та французькій мові.

До 1848 р. в США сформувалась система різнокатегорійних ресторанів. Зокрема, у Нью-Йорку, окрім розкішних ресторанів «Дельмоніко», відома мережа менш елегантних ресторанів Джона і Белва Браунів. Свій перший ресторан брати Брауни відкрили в Бріджв'ю у штаті Іллінойс, це середньокатегорійний ресторан з якісною їжею та ефективним обслуговуванням розрахований на людей із середніми можливостями. Дуже швидко мережа таких ресторанів «завоювала» й інші регіони США а згодом і Канади. Саме в цих закладах вперше апробоване двомовне меню.

Для категорії малозабезпечених громадян функціонували дешеві заклади харчування, досить часто з анти санітарними умовами (прикладом таких були «*шестипенсові обжиралівки*» Даніеля Суїні, які в основному розміщувалися на Енн-стріт у Нью-Йорку).

У 1921 р. Уолтер Андерсон і Біллі Інгрем заснували першу в світі та у США мережу швидкого харчування – гамбургерних закусочних *White Castle* (*Білий замок*), змінивши спосіб харчування американців. А в 1927 р. у штаті Техас Дж. Мерріот відкрив першу закусочну швидкого обслуговування *Drive-in*, що

поклато початок придорожним закладам харчування, і в подальшому ця система обслуговування стала традиційною для США, а словосполучення «drive-in» є досі невід'ємною частиною американського лексикону.

Не межі XIX – XX ст. індустрія гостинності стає важливою сферою економіки провідних країн світу.

Питання для самоконтролю

1. Які чинники сприяли розвитку подорожей в у XIX ст.?
2. Які напрямки подорожей переважали в період XIX-початку XX ст.?
3. У чому полягають особливості розвитку «туризму» у XIX – на поч. XX століть?
4. Які заклади сфери гостинності з'являються на території Америки?
5. Яким чином поява нових транспортних засобів та доріг вплинули на подорожі?
6. Яка роль Томаса Кука у формуванні туризму?
7. Чому на території США усі процеси розвитку туризму відбувались швидшими за європейські темпами?
8. Які нові напрямки туризму зароджувались на території європейських держав?

Література

1. Bull A. The Economics of Travel and Tourism. :London. Pitman : 1991.
2. Березова Л.Г. Історія туризму і гостинності: Підручник для академічного бакалаврату. Москва. : Видавництво Юрат, 2014. 477 с.
3. Круль Г.Я. Основи готельної справи : Навч. посібн. Київ. : Центр учбової літератури, 2011. 367 с.
4. Кузишин А.В. Історія туризму: Навч. посібн. Тернопіль: Вектор, 2011. 316 с.
5. Мальська М.П., М.П. Рутинський, Н.М. Паньків Туризм у міжнародному і національному вимірах. Історія і сучасність. :

Монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 266 с.

6. Мальська М, Паньків Н, Ховалко А. Історія розвитку туризму : Навч. посіб. Львів : 2016. – 117 с. [Електронний ресурс] URL : <https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/02/history-tour-development-Pankiv.pdf>

7. Устименко Л.М., Афанасьєв І.Ю. Історія туризму. – К Альтер-прес, 2005. – 320с.

8. Туристський термінологічний словник (Зорін І.В., Квартальнов В.А.). [Електронний ресурс] URL: <http://surl.li/apscx>

9. Холловей Дж. К., Тейлор И. Туристический бизнес : Пер. с 7-го англ. изд. Киев. : Знання, 2007. 798 с.

ТЕМА VII. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ МАНДРІВНИЦТВА ТА ЗАРОДЖЕННЯ ОРГАНІЗОВАНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Основні питання

7.1. Перші згадки про українські землі у творах закордонних мандрівників

7.2. Подорожі українських дослідників на першому етапі розвитку туризму

7.3. Зародження та розвиток готельної справи в Україні в другій половині XIX – початку XX ст.

7.4. Рекреаційне освоєння південної частини України

7.5. Активізація екскурсійної діяльності на території України період 1917 - 1920 років

7.6. Розвиток туризму на теренах УРСР

7.1. Перші згадки про українські землі у творах іноземних мандрівників

Беручи до уваги те, що Україна є європейською державою туризм пройшов ті ж самі етапи розвитку, що й інші країни регіону. Впродовж першого етапу розвитку туризму можемо говорити лише про мандрівництво та примітивні подорожі з прагматичною метою. В Стародавньому світі по території України подорожувало багато відомих людей – це грецькі мислителі й науковці, купці й торговці. Натомість, про подорожніх українців зафіксованих відомостей немає. Іноземні мандрівники фіксували у письмовій формі та згодом оприлюднювали інформацію про народи, що проживали на українських землях, їх звичаї та культуру. Увагу також привертала й природні особливості. Зокрема, Геродот у праці "Скіфія", описав північно причорноморські степи, річки Тірас (Дністер), Гіпаніс (Південний Буг), Борисфен (Дніпро), та Танаїс (Дон), звернув увагу також на кліматичні особливості території.

Значну літературну спадщину, зокрема з географії, залишив давньогрецький географ та історик Страбон. У 11 та 14 томах

своїї 17-томної праці "Географія" він наводить цікаві історико-географічні матеріали щодо розселення племен Північного та Східного Причорномор'я, особливостей розвитку їх господарства, побуту та культури українських пращурів, торгових зв'язків з давньогрецькими містами тощо.

Згадав у своїх працях про українські землі й давньогрецький мандрівний лікар Гіппократ, який описав свої враження від подорожей південною частиною сучасної території України в праці "Про повітря, воду та місцевість". Є згадки про територію північного Причорномор'я у працях Птолемея, Плінія Старшого. Відомості про Боспорську державу містять твори римського історика Публія Корнелія Тацита.

Про активізацію подорожей можемо говорити з часів утворення першої давньоруської держави "Руська земля". Внаслідок міцних дипломатичних та торгівельних зв'язків Русь часів X-XI ст. мала налагоджені зв'язки з багатьма провідними на той час країнами світу: Візантією, Польщею, Угорщиною, Францією, Німеччиною та скандинавськими країнами.

У літописах Київської Русі, Галицько-Волинському, українських літописах XIV – XVII ст., козацьких літописах XVII – XVIII ст., у подорожніх записках іноземних дипломатів, купців, мандрівників, які в різний час подорожували Україною, відчувається неабиякий інтерес до її території, кліматичних умов, побуту, культурних пам'яток тощо. Описи подорожей територією Україною та вражень народ який заселяв у той час ці землі дають величезний і цінний матеріал щодо географічних, побутових та економічних особливостей країни.

До більш пізніх описів України та інших слов'янських земель, належать твори арабських авторів яких цікавили географічні подробиці щодо побуту сусідніх народів. Дану інформацію вони черпали від своїх купців, які з огляду на ділові поїздки до Києва часто бували тут. На жаль відомості арабських письменників не містили вичерпної інформації і детальних описів території України, однак згадувались найбільш відомі міста – Київ, Чернігів, Новгород.

З-поміж найбільш відомих мандрівників арабського світу увагу яких привертала Русь варто зазначити Аль-Масуді, який

багато подорожував різними країнами у 20-50 рр. X ст. У своїх працях він наводить детальні географічні й етнографічні відомості щодо слов'ян та зазначає, що «вони поділяються на багато народів і деякі з них – християни... і ті, що поклоняються Сонцю». В описах Аль-Масуді міститься інформація про центральну частину сучасної України та Волинь.

Відомий арабський мандрівник Ібн Даста (X ст.) у творі "Книга добрих скарбів", зазначає що український народ вирізняється гостинністю. Детальні відомості про українські землі містяться у працях мандрівника та купця з Мосула Ібн-Хаукаля, купець з Мосула, що мандрував світом впродовж 30 років і створив близько 70-х рр. X ст. "Книгу шляхів і держав" акцентує увагу на ролі українських міст у системі торгівлі того часу. Візантійські літературні джерела VI-X ст. стосуються переважно боротьби візантійських імператорів з київськими князями дохристиянських часів. Найвідоміші серед них твори Прокопія Кесарійського (друга половина VI ст.), патріарха Фотія (IX ст.), імператора Костантина Порфирородного (X ст.), який у своєму творі в розділі "Про Русь..." подає детальний опис подорожі русинів човнами по Дніпру, Дніпрових порогах і узбережжях Чорного моря до Царгорода (Константинополя).

Відомості про Україну епохи Київської Русі в західноєвропейських джерелах з'являються дуже рідко. На відміну від арабських, вони більше уваги приділяли матеріальному боку життя, їх дивували багатство землі, пишність княжого побуту, розміри Києва, як столиці. Серед перших європейських мандрівників по Україні був *Бруно з Кверфурта* (Німеччина), що побував у Києві у Володимира Великого. В його листі до імператора Генріха II, написаному близько 1008 р., згадується "князь Русів, великий і багатий володар".

Більш детальними є відомості про українську землю єпископа *Мерзебурзького Тімтора* (X – XI ст.). У своїх працях він зазначав наступне: "Місто Київ дуже сильне... У великім цім місті, столиці королівства, є більш як 400 церков і 8 ринків, люду незчисленна сила...".

Католицький чернець *Джованні де Пляно Карніні* в 1246 р. мандрував через "Русію" і двічі побувавши у Києві зазначає:

"Кияни, довідавшись про наш приїзд, збіглися до нас усі з радістю і вітали нас... Так само приймали нас по цілій Русі, Польщі і Богемії. Данило (галицький князь) і його брат Василько зробили для нас бенкет і проти нашої волі гостили нас у себе днів з вісім".

Віллем Рубрук з Брабанту, посол до Золотої Орди від французького короля Людовіка IX, в 1252 р. їхав через Крим, Перекоп і Донщину зазначив, що на Кримському узбережжі від Судака до Херсонеса було 40 укріплених міст і що майже в кожному розмовляли іншою мовою. Описує він і великі солоні озера Криму, звідки сіль експортували до інших регіонів та всього Чорноморського узбережжя.

У XV-XVI ст. про Україну дедалі частіше починають писати різні мандрівники, що подорожували із Західної та Південної Європи на Схід. Це були переважно італійці, які взагалі багато мандрували світом. Деякі з них підтримували тісні зв'язки з Чорноморським узбережжям, де вже з XII ст. було багато генуезьких і венеціанських колоній. Здебільшого ці мандрівники перетинали Крим і причорноморські землі й лише зрідка – центральну Україну.

Жільбер де Лянуа, посол Франції, Англії і Бургундії, в 1412 і 1421 рр. побував у Польщі, Литві та Україні. У своїх спогадах він описує подорож у 1421 р, та згадує такі українські міста як Львів, Луцьк, Кам'янець-Подільський, Кременець. Кам'янець-Подільський Ж. Лянуа вразив своєю красою та місцем розташування (на березі Смотрича). Також він відвідав Білгород (Бессарабія), Малу Таврію (Степова Україна) і Кафу (Феодосія).

У XVI ст. в «записках» відомого дипломата С. Герберштейна наведена інформація про Дніпро, Дністер і Дон. З-поміж міст він згадує Стародуб, Новгород-Сіверський, Чернігів, Путивль, Київ, Канів, Черкаси, подає також деякі відомості про чорноморські степи, Крим і Кубань.

У щоденнику Михалона Литвина, литовського дипломата в Кримському ханстві, який у 1550 р. подорожував Україною зібрані відомості про Київ, природні ресурси Київщини та всього Придніпров'я.

Французи, німці, італійці, англійці, шотландці, датчани, шведи, голландці, сирійці, які вперше вступають на українську землю за часів Козацької держави, зазвичай описують Україну в прихильних тонах, нерідко із захопленням, і відзначають привабливі риси українців. Детальний опис України цих часів є вміщено у щоденнику подорожі Павла Алеппського. Україну він змальовує із захватом, як "прекрасну країну, що повна мешканців і замків, як гранатове яблуко зерен".

Переконливим доказом інтересу до України є інформація, зафіксована в "Описі України" автором якого є відомий німецький картограф *Гійом Боплан* (XVII ст.). У книзі Боплана є опис Києва, як одного з найдавніших міст Європи, відомого економічного, політичного й культурного центру українських земель. Надзвичайно колоритно та з цікавими подробицями Г. Боплан змалював побут і звичаї українців. Також в «Описі України» висвітлені природно-географічні умови Середнього Подніпров'я і Криму.

Німецький мандрівник *Ульріх фон Вердум*, який неодноразово подорожував українськими землями, залишив цікаві описи своїх вражень про територію Волині та Поділля. Загалом Вердум здійснив по Україні чотири окремі подорожі. Перші дві були нетривалими. У грудні 1670 р. Вердум відвідав Львів, а потім через Жовкву повернувся назад до Польщі. В квітні того самого року він здійснив тижневу поїздку через Яворів до Янова. Третя подорож відбулась у 1671 р. і пролягала Галичиною та Поділлям. Почалась вона у Львові і закінчилась в м. Барі, де Вердум провів весь вересень. У наступній подорожі Ульріх фон Вердум багато часу провів у Львові. Всі його подорожі були переважно по території сучасних Львівської, Тернопільської, Рівненської, Хмельницької, Івано-Франківської, Вінницької областей.

Загалом на українських землях, за інформацією зазначеною у давніх літописах, побувало багато прочан зі Сходу і Заходу, яких приваблювала Києво-Печерська і Почаївська лаври, Софія Київська та багато інших об'єктів культурної й сакральної спадщини різних регіонів України.

Отже, історія подорожей іноземних мандрівників є переконливим підтвердженням прояву неабиякого інтересу до України з боку багатьох держав і народів Європи та Азії, а описи цих подорожей вміщують неоціненні відомості про географічні, історичні особливості нашої країни в різні історичні епохи.

7.2. Подорожі українських мандрівників та дослідників

Свідчення про подорожі українців з'являються з епохи Середньовіччя. Саме в цей період віруючі люди, будучи натхненними розповідями про Святу землю, Афон прагнули досягти цих святинь чи відвідати інші відомі місця паломництва. У старокіївському літописі, складеному на початку XII згадується про першого українського мандрівника-паломника – ним був Святий Антоній Любечський з Чернігівщини, який згодом заснував Києво-Печерський монастир. Він двічі відвідав Афон, прийняв там постриг й звідти переніс на свою батьківщину афонський чернечий статут й традиції організації монастирського життя. На жаль описів власних подорожей Святий Антоній не залишив.

Першим українським паломником, який залишив опис своєї подорожі до Єрусалима (1106-1108 рр.), був настоятель одного з монастирів Чернігівщини – *Данило*. У своїх записах автор подає вичерпну інформацію про об'єкти паломництва та Святу Землю, а також не залишає поза увагою географічні та етнографічні особливості відвіданих місць. Його книга «Житіє і хожденіє...» перекладена грецькою, німецькою та французькою мовами.

Побували українці й на далекому сході. У середині XVI ст. козак *Яків Малик* дістався Індії, де залишився на довгий час, там він здійснював політичну діяльність (став великим візиром Гуджарата) та збудував фортецю в ренесансному стилі.

Починаючи з XVII ст. розпочинається період активізації подорожей українців. Всесвітньо відомими мандрівниками цього періоду були: дослідники *Василь Григорович-Барський* та *Микола Миклуха-Маклай*, письменник та філософ *Григорій Сковорода* та багато інших, які заклали підвалини сучасного туризму в Україні.

В. Григорович-Барський здійснив тривалу подорож по території Європи та Азії. Впродовж подорожі він вів щоденник, у якому занотовував інформацію про країни та міста Європи, Близького Сходу та Єгипту. У записках щоденника В. Григоровича-Барського відображено еволюцію його поглядів, сумніви та переконання. Описи подорожей та пригод В. Барського викликали не абияку зацікавленість, і з оригіналу щоденника зроблено багато копій, що розійшлися по Україні. Оригінал рукопису В. Григоровича-Барського, сьогодні зберігається в Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського.

На початку XIX ст. *Вацлав Ржевуцький* організував експедицію до Близького Сходу та Аравії. Завданням даної експедиції було вивчення народів та звичаїв цих територій. В. Ржевуцький намагався вжитися у роль місцевого жителя. Подорожуючи по території Аравійського півострова він відвідав Мекку та навіть прийняв мусульманство й отримав титул еміра. Після повернення Ржевуцький видав праці зі сходознавства, де детально описує свої мандрівки по аравійських степах.

Українець Юрій Лисянський був організатором першої російської навколосвітньої експедиції. Він є автором відомої праці "Подорож навколо світу на кораблі "Нева" в 1803-1806 роках", де вміщено етнографічний опис Гавайських островів, Аляски та Китаю. Також він створив карти цих регіонів.

Микола Пржевальський очолив 5 експедицій до Центральної Азії. Його дослідження стосувались переважно флори (відкрив 218 нових видів). Територію Австралії та Океанії досліджував інший український мандрівник – Микола Миклухо-Маклай. Він здійснив 10 подорожей до Нової Гвінеї, Філіппін, Малакки, Австралії, Меланезії та Мікронезії. Опублікував понад 160 наукових праць з антропології, географії та етнографії.

Отже, до моменту виникнення туризму, як суспільного масового явища, українці не належали до нації яка багато подорожувала. Однак, в результаті подорожей вітчизняних та іноземних мандрівників накопилось багато матеріалу географічного та історичного змісту про українські території та інші землі земної кулі, що стало підставою для подальшого стрімкого розвитку туризму в Україні.

Наприкінці XIX та початку XX ст. українські землі залишалися поділеними між двома імперіями – Російською та Австро-Угорською. Західноукраїнські землі були в складі Австро-Угорщини, а центральна та східна Україна належала Росії. Тому розгляд історичного процесу формування туристичної галузі в Україні в цей період відбувався під впливом історичних подій в цих державах.

На українських землях у складі Російської імперії в XIX на початку XX ст. успішно розвивалися транспортна інфраструктура, мережа закладів розміщення та харчування. Основними передумовами розвитку туризму перш за все були: прискорення науково-технічного прогресу та соціально-економічний розвиток. Територія України внаслідок стратегічного місця розташування завжди була цікавою для Росії. У XIX ст. українські землі слугували сполучною ланкою між столицею Російської імперії та її чорноморськими портами, через які в цей період велася жвава торгівля. Україна була зручним плацдармом для тиску на Османську імперію, для просування через Молдову на Балкани, і досвід невдалої Кримської війни навчив, що без міцних зв'язків та комунікацій імперія не може успішно змагатися з потужними суперниками.

У XIX ст. європейці були добре поінформовані про корисність відпочинку на морських узбережжях. Південний берег Криму приваблював місцевих жителів та іноземців сприятливими для розвитку туризму кліматичними умовами. Формування промислового комплексу Донбасу та Придніпров'я дало поштовх до розбудови транспортної інфраструктури – прокладення залізничних шляхів сполучення та мощених доріг.

7.3. Зародження готельної справи в Україні

Пожвавлення торгівельних зв'язків Київської Русі з Візантією сприяло зародженню одних із перших закладів розміщення, адже у купців, священників, перекладачів та інших подорожніх виникала потреба у місцях для ночівлі. На Русі з давніх давен прийнято було поважати гостей, показувати все найкраще, добре годувати, підносити дари. Традиції гостинності були закріплені у

пам'яток побутової культури Русі. Однак початком зародження готельної справи на Русі вважається XII-XIII ст.

Попередниками перших готелів на Русі були *постоялі двори* (ями). У XV ст. постоялі двори створювалися при поштових станціях, що знаходилися у підпорядкуванні Ямського наказу. У великих містах XV ст. функціонували такі заклади розміщення як *гостинні двори*. Поселення іноземців у гостинних дворах здійснювалося за національною ознакою.

Київ був важливим містом Східної Європи, саме тут проходили купецькі каравани з Польщі, Кримського ханства, Туреччини, Молдови, Греції, Угорщини, країн Західної Європи до Московії. Українські купці мали право безмитної торгівлі в прикордонних містах Московії де зупинялись у гостинних дворах. На чумацьких і торговельних шляхах України розміщувались *корчми*, що не тільки вели торгівлю хмільними напоями, а й були пристановищем для подорожніх. У другій половині XVII ст. на острові Чортмлик (центр козацької християнської республіки) розмістився "Грецький дім" який слугував основним місцем для розміщення іноземних послів та купців.

До Києва як одного з відомих місць паломництва в Європі спрямовувались значні потоки вірян. Це зумовило потребу у таких закладах розміщення як притулки та будинки для прочан. Їх зводили поблизу Печерського монастиря. У 50-х роках XIX ст. найбільшим готелем був «Зелений готель», який належав Лаврі. Він складався з одного 4-поверхового і трьох 2-поверхових корпусів, що налічували разом 200 номерів. Помешканнями готелю можна було користуватися безоплатно впродовж двох тижнів. Страви коштували 20-25 коп. за порцію, окремо сплачувалося 5 коп. за самовар, поданий у номер. Видача обідів починалася о 12 годині. Один із корпусів готелю був зайнятий лікарнею для прочан з жіночим і чоловічим відділеннями, у кожному було до 40 ліжок. Готель приймав до 85 тис. відвідувачів за рік. Утримувався головним чином за кошти графині Настасії Орлової та княгині Турчанінової.

Розвиток туризму в XIX ст. сприяє розвитку сфери гостинності в Україні. Основним центром забудови стає Київ. З

початку ХІХ ст. будівництво готелів у Києві велося не дуже швидкими темпами – до 1880 року тут нараховувалось всього 15 готелів. Велика їх кількість розміщувалась на вулиці Безаківській (нині Комінтерна) – їх скупчення тут пояснювалось безпосередньою близькістю до вокзалу та ботанічного парку. Будівництво більшості готелів на цій вулиці датується 1880-1890 роками. Наступні 20 років спостерігається справжній бум готельного господарства Києва. Так у 1901 р їх кількість становила 64, а до 1913 року вже 80.

Готелі міста Києва початку ХХ ст. умовно поділяють на чотири великі групи:

- готелі, розташовані поруч з вокзалом (4).
- готелі на Подолі (11). Розвиток готельної інфраструктури в цьому районі був пов'язаний, по-перше, з близькістю Дніпра, по-друге, з історично-обумовленою спеціалізацією району – торгівлею, організацією ярмарків.
- готелі в безпосередній близькості від Лаври та вздовж вул. Олександрівської (нині Грушевського). Їх присутність була обумовленою близькістю Києво-Печерської лаври, важливих адміністративних будинків, великих парків, що дозволяло печерським готелям конкурувати з готелями центру.
- готелі центру міста. На території сучасного Старокиївського району функціонувало 44 готелі.

Архітектори доклали максимум зусиль, щоб центр Києва приваблював подорожуючих і став прибутковим місцем з точки зору туризму. Здебільшого, на Хрещатику переважав стиль «віденський модерн». На східному кінці Хрещатики виникло розкішне місце розваг – парк «Шато де Фльор», створений у 1863 р., зі своєю перлиною – Долиною троянд (нині на цьому місці стадіон «Динамо»).

Найфешенебельніші готелі (першого класу) розташовувались на Хрещатику – «Гранд-Отель», «Отель де Франс», «Бель-Вю» та «Європейська». На Великій Володимирській працював готель «Метрополь». Номерний фонд даних готелів вирізнявся розкішним умеблюванням. Кожен готель мав власні екіпажі, лазні, гарячу воду, ароматичні трави. Їжу можна було замовити у номер, або харчуватись у ресторані готелю. Вранці пропонували

каву, чай або какао. Пізніше – сніданок, який можна було замовити напередодні звечора або вранці, і через кілька хвилин його приносили в номер. Кожен готель першого класу мав свій винний льох, та постояльцям раз на день подавали безкоштовно вино зі своїх колекцій. Номер зі зручностями коштував від 1 до 12 карбованців за добу. Самовар та постільну білизну можна було замовити за окрему плату. Всі готелі мали спеціальний штат посильних, які виконували різні доручення клієнтів. З появою телефону всі готелі скористалися цим досягненням цивілізації, і потреба в посильних різко зменшилася. Згодом по Хрещатику був пущений трамвай, де проїзд коштував набагато дешевше, ніж в омнібусах та екіпажах. Крім того, кожний готель передплачував чимало періодичних видань та надавав допомогу в пошуках у місті необхідного адресата.

Готелями другого класу мали можливість скористатися особи середнього достатку. Таких готелів у Києві було набагато більше, ніж попередніх.

Готелі в Києві мали європейські назви – «Австрія», «Англія», «Америка», «Брістоль», «Версаль», «Ліон», «Марсель», «Італія», «Прага», «Берлін», «Краків», «Сан-Ремо», «Великий Національний». Вони розміщувалися на центральних вулицях, які, на відміну від інших, були вимощені, мали електричне освітлення, а також спеціально обладнані стоянки для екіпажів.

У приміщеннях великих готелів, чи поряд із ними працювали магазини. У будні дні вони були відкриті з восьмої ранку до дев'ятої вечора, а у неділю та святкові дні – з другої години дня до восьмої вечора. При готелях працював цілий штат комісіонерів-посильних, які виконували різні дрібні доручення: доставку листів і посилок, квітів, наймання, візника, невеликі покупки тощо. Утримували їх дві контори, що розташовувалися неподалік від великих готелів на Хрещатику. Мировича (Хрещатик, 39) і Шпигановича (Хрещатик, 42). Послуги посильних коштували від 10 до 50 коп. незалежно від відстані. З дев'ятої години вечора плата подвоювалась. Постояльці могли наймати посильних за згодою – погодинно, подобово і помісячно. Приймаючи замовлення на доставку листа або посилки, комісіонер видавав квитанцію. Як правило, комісіонери-посильні

об'єднувались в артіль, яка несла відповідальність за кожного "червонокашкетника" і, якщо виникала потреба, повертала замовнику витрати або виплачувала штраф у сумі не більше 100 крб.

Підприємливі кияни утримували велику кількість *мебльованих кімнат* майже на кожній вулиці міста. Сервіс в них не поступався першокласним готелям, а коштував у декілька разів дешевше (30-40 коп за добу). Якщо послугами готелів користувались заможні українці та іноземці зазвичай, то мебльовані кімнати винаймали українці з середнім достатком, робітники та студенти які надовго зупинялись у Києві. Найбільш популярними були мебльовані кімнати «У Ільїнської» – на вул. Володимирській, «У Іваницького» та «У Лознякова» – на Золоторітській, «У Дьякова» – на площі І. Франка.

Разом із готельним розвивався і ресторанний бізнес. На той час ресторани створювалися переважно при готелях. Найдорожчим рестораном Києва в кінці XIX ст. був ресторан при готелі «Метрополь», який належав купцю Дьякову. Престижними вважались ресторани при готелях «Бель-Вю», «Европейская», «Гранд-Отель», «Континенталь». Користувались популярністю, але не були такими дорогими ресторани при готелі «Орион», «Давня Русь» і «Марсель». У меню ресторанів були традиційні та фірмові страви, великий вибір делікатесів з національних кухонь різних країн. Іноді спеціально запрошували кухарів з Франції, Австрії, Італії чи Німеччини. Обід тут коштував 30-40 коп, порція кави ж у кав'ярнях на Хрещатику коштувала 20 коп., у фірмових кав'ярнях Варшавській, Лютеранській і Швейцарській на Прорізній – 25 коп. На десерт, у деяких готелях, до прикладу у готелі "Континенталь", пропонували екзотичні фрукти (апельсини, ананаси), кілька різновидів морозива, шоколад зі Швейцарії та Франції, кремові піраміди, різнобарвне печиво з родзинками.

Аналогічно Києву розвивалась туристична інфраструктура на рубежі XIX-XX ст. і в інших великих містах України. Особливо активним було будівництво готелів в *Одесі*, оскільки це був великий морський порт і зручне місце для розвитку торгівлі та туризму. Більшість готелів розміщувались у центрі міста, біля

морвокзалу на Приморському бульварі, на вул. Пушкінській, яка з'єднувала морський та залізничний вокзали. У дореволюційній Одесі було 34 готелі та 6 заїжджих дворів. Найбільш популярними були готелі готелі «Лондонская» (1899 р. будівництва) на Приморському бульварі, «Брістоль» (1899 р.) на вулиці Пушкінській, «Пасаж» (1898 р.) на розі Преображенської та Дерибасівської. Цікаво, що незважаючи на столітній вік, ці готелі функціонували в Одесі й на початку ХХІ століття.

7.4. Туристичне освоєння Криму

З другої половини ХІХ ст. починається формування в Україні туристських регіонів. Одним із таких був південь України з його туристичною перлиною – Кримом. Початок курортного будівництва на Півдні України припав на 70-ті рр. ХІХ століття. За ініціативою земств, лікарських та інших громадських організацій, приватних осіб, практично без фінансової допомоги уряду почали відкриватися санаторії вздовж усього узбережжя.

Невеличке поселення *Ялта* в 1802 р. налічувало лише 13 будиночків. Розвитку населеного пункту сприяло будівництво в 1832-1837 рр. гравійної дороги Алушта – Сімферополь, яку в 1847 р. продовжили до Севастополя. 17 вересня 1837 р. імператор Микола І надав поселенню Ялта, в якому мешкали лише трохи більше 200 чоловік, статус міста.

В Ялті перший готель побудували в 60-х рр. ХІХ ст. Його власницею стала Матильда Рибіцька, а архітектором будівлі готелю був архітектор Бшліман. Спочатку готель мав назву «Ялта», потім був перейменований в «Тавриду», а після реконструкції у 1906 р. отримав назву «Брістоль». За часів радянської влади назва змінювалась декілька раз. У 1875 р. в Ялті побудували великий комфортабельний готель «Россия» (зараз у цьому будинку розташований готель «Таврида»).

Швидке перетворення Ялти на курорт почалося після того, як в Лівадії та Ореанді почали відпочивати члени імператорської родини, за ними потягнулося чимало аристократів, які придбали великі ділянки землі поблизу Ялти та побудували палаци й дачі. Наприкінці ХІХ ст. землі в цьому районі вже активно скуповували під дачі багаті підприємці.

Ялту почали називати «Російською Ніццою» і «Російською Рив'єрою». У 1913 р. місто Ялта займало територію від Лівадії до Масандри, а його населення складало більше 30 тис. мешканців.

Алушта у другій половині XIX ст. також перетворювалась на курортне місто Криму. В 1864 р. у 120 дворах Алушти мешкало 763 особи; у 1902 р. населення зросло до 2800 чоловік. Однак інфраструктура міста була геть поганою: удень немощена набережна втопала в клубах пилуки, а ввечері стояла суцільна пільма. Підприємці що розвивали курортне господарство на початку XX ст. створили товариство курортного устрою для покращення стану транспортної та господарської інфраструктурі міста. Поступово значення Алушти як курорту зростало, завдяки доброму транспортному сполученню і чудовим природним ресурсам. В місті у 1913 р. вже було 4 готелі, в яких, разом, нараховувалося 77 місць.

У 1901-1902 рр. було відкрито дитячий санаторій в *Алуці*.

З 1893 р. в *Євпаторії* велось інтенсивне дачне будівництво. Цілющі грязі Мойнакського озера принесли Євпаторії велику популярність. Ідея їх використання вперше спала на думку охоронцю соляного промислу П. П. Пугачову, який збудував примітивну лікарню, де хворим надавали платні послуги. У 1886 р. на березі Мойнакського озера побудували *грязелікарню*. У 1890 р. території з грязями пе-рейшли у підпорядкування Таврійського губернського земства. Було побудовано дві нові *грязелікарні*, готель літнього типу на 70 номерів, парк з двома ставками. У 1905 р. введено в дію першу приватну оздоровницю «Приморський санаторій», а через 4 роки – два приватних медичних пляжі. У 1911-1914 рр. побудували санаторій і великий готель «Дюльбер», у 1913 – ще сім приватних санаторіїв на 400 ліжок. У 1912 р. був відкритий Цандерівський інститут, що готував лікарів-бальнеологів.

Здавна привертали увагу мандрівників і дослідників лікувальні властивості сакських мінеральних грязей. *Саки* як курорт почав постійно функціонувати з 1828 р. і вважається найстарішим *грязелікувальним* курортом на території України. Популярність сакських грязей зростала. У 1837 р. тут було побудовано відділення Сімферопольського військового

госпітально, де, крім офіцерів, оздоровлювалися й представники військових середнього рівня достатку. Грязі Сакського озера та їх бальнеотерапевтичний ефект були відомі далеко за межами півострова Крим і кількість відвідувачів у ХХ ст. постійно зростала. Так у 1925 р. в Саках уже лікувалося біля 3000 осіб, а до кінця 1930-х рр. місто перетворилося на досить великий туристичний центр.

Судак приваблював просторим піщаним пляжем, відсутністю туманів, рівномірністю температури морської води, великою кількістю винограду (культивувалося 600 сортів). Правда, до послуг гостей міста у 1890-х рр. тут був лише один готель. У Севастополі в цей же час їх було вже 14 (це крім 5 пансіонатів, грязелікарень та купалень). У 1911 р. готелів у Судаку працювало вже три, але ціни на розміщення та харчування були значно вищими ніж у сусідніх містах-курортах Криму. Ймовіріше всього даний курорт користувався великою популярністю саме через піщані, а не галечні пляжі.

Високим рівнем розвитку інфраструктури гостинності на території Кримського півострова відрізнявся **Севастополь**. Російський уряд сприяв розвитку тут пізнавального туризму. Кримська війна 1853-1855 рр. привернула увагу всього світу до Криму, і насамперед до Севастополя. Центральний уряд та місцева адміністрація намагалися перетворити руїни оборонних споруд та меморіали на привабливі екскурсійні об'єкти, і ці зусилля не були марними. В численних готелях міста поселялися туристи з багатьох країн Європи.

Гурзуф – невелике село, що наприкінці ХVІІІ ст. налічувало 179 мешканців через 100 років перетворилось на один з найфешенебельніших курортів Криму. Підприємець П. Губонін, який нажив великий капітал на будівництві Лозово-Севастопольської залізниці, спорудив у місті готелі, ресторани, провів електрику, телефон, упорядкував парк і навіть установив там фонтани. Однак, через дорожнечу відпочиваючих на курорті було мало: 900 чоловік у 1891 р. і 1558 – у 1901 р. Як бачимо, зростання порівняно незначне.

Симеїз – найтепліше, безвітряне містечко на південному березі Криму. І хоча курортом він став ще в першій половині ХІХ

ст., проте як престижне місце відпочинку став відомим на початку ХХ ст., коли виник *Новий Симеїз*. У 1913 р. про курортне містечко дізнались європейці, як про срібного презера конкурсу «Місто-парк», що проводився серед європейських міст-курортів.

Поряд з дорогими дачами, пансіонатами, санаторіями на зразок «Бруно», «Арнольди», «Ксенія», «Дольник», «Ампір» використовувалися малоприсадибні для житла помешкання, які здавали за велику плату. Навіть у Симеїзькому парку на кожному кроці стояли невеликі будиночки, так звані «вагончики». У Старому Симеїзі квадратний метр землі на березі моря оцінювався в 60 карбованців, далі від узбережжя – близько 40 карбованців. Незважаючи на дорожнечу, в 1912 р. там налічувалося 33 вілли. Під час Другої світової війни переважна більшість вілл Нового Симеїзу не постраждали.

Представники середнього класу також могли дозволити собі відпочинок у Криму. Судячи з рекламних матеріалів 1912 року середня вартість розміщення в розкішних номерах курортного Симеїзу коштувало від одного до п'ятнадцяти карбованців за добу. Кожен з номерів був електрифікованим а також відпочиваючі безкоштовно могли скористатися послугою перевезення багажу. У Симеїзі були й дешеві готелі вартістю від 75 коп. за номер з балконом і гарним краєвидом. Для порівняння – середня заробітна плата кваліфікованого робітника промислового підприємства на той час становила від 10 до 20 крб на місяць. Вілла на березі моря, де на відпочиваючого очікував спокій та смачна якісна кухня коштувала від ста карбованців на місяць і більше.

Таким чином, на початку ХХ ст, привабливий відпочинок і лікування на кримських курортах були доступними більшою мірою для заможних верств населення.

Зародження організованого туризму. Наприкінці 80-х рр. ХІХ ст. в Ялті почав діяти «*Гурток аматорів природи, гірського спорту і Кримських гір*» його учасники були активними екскурсантами та вивчали територію Кримських гір.

Кримський півострів також приваблював до себе значну кількість екскурсантів. Одним із перших, хто організував

туристичну поїздку до Криму в 1876 р., був *М. О. Головкінський*. Він запросив у поїздку 25 студентів Новоросійського університету і домовився про безкоштовний проїзд на пароплаві з Одеси до Криму і назад. Екскурсанти відвідали Ялту, Нікітський ботанічний сад, здійснили прогулянку морським узбережжям та побували у Кримських горах. Згодом, Н.А. Головкінський випустив путівник по території Криму.

В Україні у кінці ХІХ ст. (1890 р.) в Одесі заснований ***Кримсько-Кавказький гірський клуб***. Даний клуб з 1891 до 1915 р. видає журнал "*Записки Кримського гірського клубу*", в якому публікуються звіти експедицій, описуються маршрути подорожей та екскурсій.

Засновниками і першими членами Кримського гірського клубу були вчені, лікарі, юристи відомі дослідники Криму. Засновники і члени Кримського гірського клубу заклали міцний фундамент розвитку гірського туризму в Росії. У статуті клубу визначалися цілі його діяльності:

- наукові дослідження Таврійських (Кримських) гір і поширення зібраних відомостей;
- заохочення до Відвідування й дослідження цих гір;
- підтримка місцевих галузей сільського господарства, садівництва та Дрібної гірської промисловості;
- охорона рідкісних видів гірських рослин і тварин.

Учасники клубу користувались всіляким сприянням з боку відділень Кримського гірського клубу щодо організації подорожей та здійсненні самих екскурсій. Видавався щомісячний безкоштовний журнал для членів клубу. Правління клубу знаходилося в Одесі, а його відділення – у Севастополі та Ялті.

Свою діяльність клуб розпочав з організації в квітні 1891 р. екскурсії для дев'ятнадцяти своїх членів до Криму. Екскурсанти відвідали Севастополь і райони між Севастополем і Гурзуфом, ознайомилися з археологічними розкопками в Херсонесі, давнім Інкерманським монастирем, висіченим у вапняках, палацом в Алупці, Айтодорським маяком, Нікітським ботанічним садом та багатьма іншими визначними пам'ятками Криму. Екскурсія тривала 8 днів під час яких учасники окрім пізнавальної діяльності ще й здійснювали наукову: відбирали зразки

геологічного матеріалу, ґрунту, досліджували склад повітря, збирали гербарій.

У 1891 р. вийшов друком перший випуск "Записок Кримського гірського клубу", після чого вони регулярно видавалися впродовж 25 років. Основним завданням цього видання було знайомство читачів з природою, історією, етнографією Криму, а пізніше, коли клуб став називатися Кримсько-Кавказьким гірським клубом, і Кавказу. Популярність Кримського гірського клубу з кожним роком зростала, що було пов'язано як з активною екскурсійною діяльністю. Особлива роль у діяльності Кримсько-Кавказького гірського клубу належала Ялтинському відділенню яке вперше в Україні розгорнуло широку екскурсійну діяльність з організації численних туристських поїздок до Криму, екскурсій у Кримські гори, найцікавішими місцями Кримського узбережжя та інші.

За сприяння ялтинського відділення в 1899 р. з'явився перший екологічний маршрут на українських землях – Штангеевська стежка, що вела від водоспаду Учан-Су до хребта Яйли через найбільш мальовничі ділянки східного схилу Яйли. Вона мала протяжність близько 8,5 км. Слідом за Штангеевою з'явилася Боткінська стежка та інші.

На Чатирдазі з ініціативи учасників Ялтинського клубу створено перший в Україні туристський притулок, яким могли користуватися як члени Кримсько-Кавказького гірського клубу, так і всі інші туристи. У "Записках Кримського гірського клубу" наводився перелік пропонованих у притулку послуг. Зокрема – це допомога сторожа щодо організації подачі чаю, кави, надання подорожуючим посуду, допомога у приготуванні шашлика, забезпеченні такими продуктами як молоко, яйця. Сторож також був зобов'язаний провести до печер Бінбаш-Коба та Суук-Коба та дати, скільки потрібно, свічок. У холодну погоду туристи попросити розпалити у каміні вогонь. За виконання всіх вимог і надання послуг сторож отримував фіксовану плату.

Найпривабливішим був маршрут на гору Ай-Петрі. У 1892 році працівники Кримсько-Кавказького гірського клубу долучили нову категорію екскурсантів – школярів для яких було проведено перші учнівські екскурсії з Одеси до Криму. Надалі

учнівські екскурсії стали звичним явищем у роботі Ялтинського відділення.

Кількість екскурсантів постійно зростала і на початку ХХ ст. вже відчувався брак кваліфікованих екскурсоводів. Саме тому з 1902 р. Кримсько-Кавказький гірський клуб розпочинає підготовку керівників екскурсій з числа шкільних вчителів. У червні 1902 р. відбулася перша педагогічна екскурсія до Криму вчителів Одеського навчального округу. Педагогічні екскурсії Кримсько-Кавказького гірського клубу стали ще однією дієвою формою пропаганди туризму в Україні. Адже в наступні роки учасники цих екскурсій поверталися до Криму з десятками своїх учнів популяризуючи діяльність клубу та територію Криму.

7.5. Активізація екскурсійної діяльності на території України в період 1917 - 1920 років

Період 1917-1920 років вирізняється активізацією екскурсійної діяльності. Різні організації для цього створюють спеціальні екскурсійні бюро, комісії, чи комітети які сприяли екскурсійним групам і окремим екскурсантам при знайомстві із великими містами. З'являються й приватні туристичні організації, які організовують як внутрішні екскурсії так і поїздки за кордон. Найбільші з них діяли в Катеринославі (сучасному Дніпрі) та Харкові.

Новою категорією споживачів екскурсійних послуг стали селяни, з 1910 року їм пропонували поїздки до інших більш розвинених сільськогосподарських губерній.

Продовжують популяризувати екскурсії для учнів шкіл. Одними із найпоширеніших екскурсій під керівництвом учителів природознавства були так звані – *екскурсії у природу*. Такі природничі екскурсії були поширені в Лубенській, Хорольській, Черкаській, Уманській, Балтській, Полтавській жіночих гімназіях. Практично всі жіночі гімназії м. Києва організовували екскурсії до Ботанічного саду, берегів Дніпра, дачних місцевостей Пущі-Водиці та Святошино.

Влаштовувались природничі екскурсії з учнями Київської, Миргородської, Немирівської, Переяславської, Радомишльської, Стародубської чоловічих гімназій, а також у Київського,

Кременчуцького, Чернігівського, Проскурівського, Полтавського та Рівненського реальних училищ.

Велике значення мали *історичні екскурсії* під керівництвом вчителів історії. Історичні пам'ятки Києва привертали увагу учнів та учениць не тільки київських учнів, а й учнів з багатьох інших губерній Російської імперії. Найбільшою популярністю в Києві користувались Києво-Печерська лавра, Михайлівський та Видубицький монастирі, Софійський та Володимирський собори, Десятинна та Андріївська церкви, Золоті ворота, Аскольдова могила.

Історичні екскурсії для учнів влаштовувались також у Полтаві, Луцьку, Острозі, Ізмаїлі, Севастополі, Сімферополі, Чернігові, Катеринославі та інших містах України.

На початку ХХ ст. було зроблено перші кроки щодо організації та проведення *літературно-мистецтвознавчих екскурсій*, де екскурсоводами, як правило, були вчителі малювання та літератури. Популярною була екскурсія до Канева на могилу Тараса Шевченка.

Вагома роль в організації екскурсій у кінці ХІХ ст. належить викладачу стародавніх мов, професору **В'ячеславу Івановичу Петру**. Він зауважував про корисність подорожей для підліткового організму, наголошував на кращому засвоєнні програмного матеріалу з історії, географії та інших наук за рахунок візуалізації. У цілому В. І. Петр організував 15 екскурсійних подорожей. Спочатку це були одноденні екскурсії по Дніпру на пароплаві. Згодом – мандрівки учнів до Умані, Білої Церкви, Житомира та Чернігова. Згодом екскурсії переросли у багатоденні подорожі до Криму та на Урал. В. Петру належить і організація довготривалих подорожей за кордон – до Італії, Франції, Бельгії, Голландії, Данії, Швеції. Загалом географія екскурсійних подорожей організатором яких виступав В. Петр була дуже широкою.

З початку ХХ ст. екскурсії стають популярними й серед студентів вищих навчальних закладів та науковців. Інтерес до екскурсійної діяльності з боку науковців був викликаний їхнім прагненням знайти більш цілеспрямовані та ефективні форми науково-просвітницької діяльності. Популярними були

археологічні, виробничі, ботанічні, зоологічні та інші екскурсійні напрямки. У 1907 році у Києві за ініціативи громадськості було створено *Українське наукове товариство*. У квітні 1920 році при музеї УНТ було засновано екскурсійне бюро, яке опікувалось розробкою низки екскурсійних програм по Києву, охоплюючи визначні об'єкти за відповідною тематикою.

Загалом у другій половині XIX - на початку XX ст. провідну роль в організації екскурсійної справи відігравали різноманітні наукові товариства України. Вони організовували екскурсії з метою наукових досліджень, і з метою популяризації наукових знань, поширення просвітництва серед населення, що в цілому сприяло піднесенню культури. Хоча наукові екскурсії, через обмеженість кола споживачів, не набули значного поширення, вони стали основою для подальшого розвитку екскурсійної справи в Україні.

Починаючи з лютого 1917 р. і до кінця листопада 1920 р., Україна пережила кілька змін влади. Проте і в роки Української Народної Республіки, Гетьманату, Директорії процес розвитку освіти, культури, екскурсійної діяльності не припинився.

Вагомий внесок у становлення екскурсійної діяльності в цей період належить *Софії Русовій*. У 1918 р. її призначили директором Департаменту позашкільної освіти Міністерства народної освіти УНР, де було створено екскурсійний відділ. Працівники даного відділу на чолі з С. Русовою приділяли постійну увагу забезпеченню навчально-виховного впливу через засоби унаочненого пізнання рідного краю та розширення спектру екскурсій. Вони, згідно з рекомендаціями відділу, мали бути історичними, природознавчими, економічними, естетичними, етнографічними тощо.

Відділ працював над тим, щоб екскурсійною діяльністю була охоплена вся територія України. Передбачалося, що екскурсії мають влаштовуватися для різних соціальних верств населення та різних вікових категорій: для дітей початкових класів, для учнів середніх шкіл, для робітників, для іноземних гостей. Екскурсійний відділ наполягав на тому, що слід приділити найголовнішу увагу розвитку екскурсійної справи на всій

території України, встановити тісний контакт з освітянськими установами, забезпечити екскурсійну справу коштами.

Таким чином можна констатувати, що екскурсійна діяльність зароджується в Україні у другій половині XIX ст. Ініціатива в організації екскурсій належала українській інтелігенції: провідним освітянам і науковцям.

7.6. Туризм на теренах УРСР

Розпад Російської та Австро-Угорської імперій позначився і на територіальному устрої України. Східна Україна відійшла до більшовицької держави – сформувалася Українська Радянська Соціалістична Республіка зі столицею в Харкові (до 1934 р.). Західна Україна за Ризьким мирним договором 1921 р. відійшла до Польщі, у 1918 р. Буковина потрапила під владу Румунії, а Закарпаття – до Чехословаччини. Така непроста політична ситуація, безперечно, вплинула на розвиток усіх сфер життя українців.

Туристично-екскурсійну діяльність на території УРСР, було покладено на Об'єднане екскурсійне бюро, до складу якого входили: бюро дальніх екскурсій Інституту позашкільної роботи; екскурсійне бюро при Головополітосвіті; екскурсійне бюро при музейному відділі Головнауки. З 1928 р. Об'єднане екскурсійне бюро перейменовано на «Радянський турист» який повністю витіснив приватні туристичні контори та організації. Серед головних напрямків діяльності новоствореної організації були наступні: створення мережі турбаз і організованих та продаж туристичних путівок (налічувалося близько 29 маршрутів європейською та азійською частинами країни).

У 1929 р. з'явилася масова туристична організація «Товариство пролетарського туризму і екскурсій», яка в основному займалась пропагандистською діяльністю пролетарської ідеології під час подорожей. До 1932 р. це товариство налічувало 360 турбаз і будинків туриста. У середині

30-х років радянська тоталітарна система взяла туризм під свій контроль, припинивши діяльність Товариства пролетарського туризму та багатьох інших.

На розвиток туризму в цей період негативно вплинула Перша світова війна. Після її закінчення на території України розпочалось поживлення у розвитку міжнародного туризму. Відновлення й активізація зовнішньополітичних зв'язків сприяла збільшенню потоків іноземних туристів. У 1929 р. створено Державне акціонерне товариство з іноземного туризму («Інтурист») яке проіснувало до 90-х рр. ХХ ст. Інтурист виступав на ринку туристичних послуг як ініціативний та як рецептивний туроператор. Представництва та відділення Інтуристу відкривались за кордоном. Основними категоріями споживачів послуг Інтуристу були фактично всі іноземні громадяни, а також комерсанти, технічні працівники та науковців. З часом цю організацію визнали найбільші турфірми світу і налагодили з нею зв'язки. З 1934 р. почалася співпраця з такими всесвітньо відомими компаніями, як «American Express» (США) і «Thomas Cook & Son» (Велика Британія).

У роки Першої світової війни рекреаційно-туристична діяльність на українських землях фактично припинилась. У 1919 р. на підставі декрету «Про лікувальні місцевості загальнодержавного значення», відбулась повна націоналізація курортів. Керівним органом санаторно-курортних закладів у Криму стало Центральне управління (м. Сімферополь). У 1925 р. у колишньому царському Лівадійському палаці відкрито санаторій для селян, а в Гурзуфі – Всесоюзний санаторій-табір «Артек», який функціонував й після розвалу Радянського Союзу на території Незалежної України до анексії Криму Росією. У 1920-х роках прийняли перших відвідувачів будинки відпочинку, спочатку в Донбасі, а згодом і в інших регіонах України.

У 1920-1930 рр. розпочалося масштабне будівництво санаторно-курортних закладів у причорноморському регіоні,

зокрема поблизу Одеси. Будинки відпочинку відкривались по всій країні, зокрема – це санаторії у Слов'янську (1920), Соснівці (1924), Миргороді (1917), Лермонтовську (1925.), Старобільську (1936) та інші. У Криму функціонувало на той момент уже 168 санаторіїв на 27,5 тис. місць. В Одесі ще до 1941 р. діяло близько 50 санаторіїв і будинків відпочинку, в яких оздоровлювалося щорічно близько 150 тисяч осіб.

Питання для самоконтролю

1. Перерахуйте відомих мандрівників-іноземців, що подорожували Україною в різні часи
 2. Який внесок зробили українці у світову історію подорожей.
 3. Що сприяло розвитку туристичної діяльності на території Криму?
 4. Які туристичні міста засновані, а які розвинулись на території Кримського півострова?
 5. Яка роль Кримсько-Кавказького гірського клубу у становленні екскурсійної діяльності в Україні?
 6. Основні напрямки діяльності Кримсько-Кавказького гірського клубу
 7. Які види екскурсій були найбільш поширеними?
 8. Означте важливість діяльності “Інтуриста” у туризмі УРСР
-

Література

1. Дибя Ю. Повідомлення Аль-Масуді про споруди, вшановувані у слов'ян : Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича Зб. наук. праць. Вип. 20. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів. : 2011. С. 254-88
2. Кузишин А.В. Історія туризму: Навч. посіб. Тернопіль : Вектор, 2011. 316 с.

3. Мальська М, Паньків Н, Ховалко А. Історія розвитку туризму : Навч. посіб. Львів. : 2016. 117 с. <http://surl.li/apscp>

4. Устименко Л.М., Афанасьєв І.Ю. Історія туризму. : Навч. посібн. Київ : Альтер-прес, 2005. 320 с.

5. Федорченко В.К., Дьорова Т.А. Історія туризму в Україні. : Навч. посібн. Київ. : Вища школа, 2002. С. 23-35, 39-45.

6. Федорченко В.К., Костюкова О.М., Дворова Т.А., Олексієнко М.М. Історія екскурсійної справи в Україні: Навч. посібник. Київ.: Кондор. С 7-37.

ТЕМА VIII. ТУРИСТИЧНО-ЕКСКУРСІЙНА ГАЛУЗЬ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Основні питання

8.1. Формування системи закладів гостинності на території західноукраїнських земель

8.2. Український національно-культурний рух та виникнення в Україні перших туристських організацій в ХІХ – на початку ХХ ст.

8.3. Діяльність основних туристично-краєзнавчих та туристично-спортивних товариств

8.1. Формування системи закладів гостинності на території західноукраїнських земель

Активізація подорожей на території Галичини як і в європейських державах, розпочалась з другої половини ХVІІІ ст. Цьому сприяло загальне піднесення економічному та соціальному розвитку Австро-Угорщини. У другій пол. ХІХ ст. на території імперії прокладено густу мережу залізниць, що сприяло туристичному освоєнню території держави та навколишніх країн де знаходились відомі туристичні об'єкти.

Розвиток картографічної справи та видавництва сприяв у забезпеченні подорожніх різними путівниками та картами. Видавництво у Відні «Фрейтаг і Берндт» випускало карти на топографічній основі із зображенням пішохідних туристичних маршрутів та маршрутів для здійснення подорожей екіпажами. Карти мали гарне естетичне оформлення та містили рекламну інформацію.

З 1895 р. в Галичині починають діяти представництва італійських пароплавних компаній, які пропонували місцевим мешканцям через Італію дістатись країн Північної та Південної Америки. Охочих було досить багато, так і з'явилась перша хвиля міграції з західноукраїнських земель на промислово розвинутий захід.

Австро-Угорська імперія підтримувала тісні економічні та політичні зв'язки з різними країнами, тому до українських земель, які перебували у складі імперії на той час спрямовувалась значна кількість іноземців. Розвиток транспортних засобів у другій

половині XIX ст. сприяв підвищенню мобільності населення. Зростала чисельність жителів міських поселень. Підвищувався попит на готельні послуги. Наприкінці XIX ст. практично в кожному місті вже: були готелі. У 1902 р. на Галичині нараховували 935 готелів. Переважна більшість приміщень мала дуже скромні інтер'єри, низький рівень комфортності. Але навіть у маленьких та дешевих готелях були один-два відносно комфортабельних покої дня вимогливих заможних мандрівників.

Львів вирізнявся з-поміж усіх галицьких міст великою кількістю закладів розміщення. Тут нараховувалось 48 готелів зорієнтованих на різного споживача. У цей же час у Кракові, для порівняння, було лише 18 готелів, у Варшаві – 32.

Серед невеликих закладів розміщення Львова переважали дуже скромні, невеликі готелі розраховані на людей середнього достатку. У таких закладах не було водопостачання та каналізації. Крім послуги винаймання цілого номера була можливість розміщення у багатомісному номері на окремому ліжку (принцип сучасного хосетла). Однак, серед маленьких готелів траплялися й дуже солідні, дорогі, з розкішними меблями, вишуканим інтер'єром, та високо кваліфікованим робочим персоналом.

Великі престижні готелі Львова кінця XIX поч. XX ст. вирізнялись вишуканим інтер'єром, мали власні лазні, ванні кімнати в номерах та каналізацію. В таких закладах працювали ресторани та кав'ярні. Найбільш відомими готелями найвищого рівня у Львові були: «Жорж», «Англійський готель», «Гранд», «Народная Гостиница».

Одним з найбільш давніх у Львові є готель «*De La Rus*» (*Жорж*), збудований у 1796 р. Небулої слави зазнав готель після того як кілька разів зупинявся тут відомий письменник Оноре де Бальзак. На початку XX ст. готель став називатися «Жорж» на честь його засновника, Жоржа Гофмана. Цей готель рекламували львівські газети. Він мав 93 номери, з яких 32 мали ванні кімнати. У всіх номерах було холодне та гаряче водопостачання, централізоване опалення, телефон. Вартість одномісного номера без ванної становила 6 злотих за добу, а двомісний номер з ванною вартував 24 злотих. У готелі був ресторан і кав'ярня. У

залі ресторану з шиком проходили бали і звані вечори. У театральному залі, обладнаному в саду, відбувались різні карнавали і вистави, демонстрували твори мистецтва. Навіть у радянський час готель продовжував працювати. Тільки тоді, як і багато готелів колишнього Союзу, він називалася «Інтурист».

У 1893 на місці будинку, в якому діяла цукерня, відкрився готель «Гранд». Заклад мав 48 номерів, ресторан, інтер'єри у стилі необароко, забезпечений електричним освітленням славився вишуканим сервісом та вважався одним з найрозкішніших готелів Львова.

До переліку найбільш вишуканих готелів Львова зараховували ще «Гостиницу Народную». Готель заснований Василем Нагірним у 1899 році. Ціни на проживання в готелі були дуже різними: від 0,6 до 10 крон за добу залежно від рівня комфорту номеру. Готель одразу став місцем зібрань української інтелігенції. Кав'ярню і ресторан у готелі відкрили у 1906 році та ціни у них вважались високими. У ресторані готелю декламували свої твори молоді українські письменники.

Чеський підприємець у 1840 р. відкрив у Львові готель «Англійський». Заклад мав 100 номерів та ресторан, його зараховували до категорії другого класу. Будівлю готелю знесли у 1889 р., а сам готель перенесли на вул. Короля Людвіка 25 (зараз – проспект Свободи).

З-поміж закладів розміщення Львова були ще *пансіонати* – мебльовані недорогі кімнати, в яких зупинялись на досить тривалий час. Часто власники пансіонатів однією з умов поселення зазначали мінімальну кількість днів перебування, зазвичай вона була більшою за вісім. До таких закладів можна було потрапити лише за рекомендаційним листом. Кімнати для сну були окремими для кожного постояльця, але їдальня – спільна. Досить часто за додаткову плату можна було користуватись ванною кімнатою з теплою водою, замовити обід до номера. З-поміж найбільш відомих пансіонатів Львова були: пансіонат Вишуканий (вартість номера з постільною білизною та обслуговуванням становила від 6 до 10 крон); пансіонат Затишшя (вартість номера з постільлю, обслуговуванням, холодною ванною та електричним освітленням становила від 6 до 7 крон); пансіонат

Гоплана (вартість номера з постіллю, обслуговуванням та електричним освітленням від 6 до 10 крон).

Незamoжні категорії подорожуючих Галичиною, користувались послугами таких закладів розміщення як корчми, що знаходились у найбільш людних місцях галицьких міст (біля ринків). Будівлі корчм були неприглядного вигляду, здебільшого – це дерев'яні чи глинобитні які на зиму для утеплення обкладали снопами кукурудзи, жита чи пшениці. Основним споживачем послуг харчування у корчмах були місцеві мешканці. Часто у корчмах відбувались бійки серед нетверезих відвідувачів тому їх на Галичині ще називали «мордовнями». Їжа тут була смачна, коштувала недорого, однак асортимент невеликий. Також надавався, як правило, безкоштовний нічліг. Напередодні Першої світової війни корчми як заклади розміщення і харчування для подорожуючих втратили свою популярність, їх майже повністю витіснили готелі та мебльовані кімнати.

У Львові було багато ресторанів, кав'ярень, цукерень, винарень та пивних. Німецький письменник-мандрівник Й. Коль, після повернення зі Львова у 1841 р., зазначив, що кількість кондитерських та кав'ярень, їх інтер'єр та якість продукції не поступається подібним закладам будь-якого німецького міста. Й. Коль стверджував, що найкращою у Львові є кав'ярня Вольфа, яка завжди була переповнена відвідувачами. На початку ХХ ст. у Львові було близько 30.

Відомим та популярними ресторанами Львова у кінці ХІХ на початку ХХ століття були: ресторан Гживинського (1888 - 1920 рр.), ресторан Людвіга і Хенінгера або під Грушею (1884-1917 рр.), ресторація Райха (1895-1819 рр.), Атлас, ресторан Анни Колонської, у Нафтули (1852 – 1920 рр.) та багато інших.

Ресторанний заклад у «У Нафтули» користувався популярністю серед вишуканої львівської публіки та гостей міста. Відвідував цей заклад І. Франко, Володимир Самійленко, Василь Стефаник та Лесь Мартович. З 1901 року ресторан стає справжнім богемним закладом, де зустрічаються музиканти, критики та поети.

На увагу заслуговують і Чернівці – місто, де відбулося сплетіння різних культур і традицій. У різні історичні проміжки

місто було у підпорядкуванні Австрії (з 1775 р.), Румунії (з 1918 р.), Радянського Союзу (з 1940 р.). Час найактивнішої розбудови і піднесення пов'язують з австрійським періодом (до 1928 р.). Саме тоді Чернівці з провінційного містечка перетворилося на справжнє європейське місто, з вишуканим театром, величним університетом, залізницею (1866 р.), водогоном, електроосвітленням, а також з численними книгарнями, крамницями, затишними кав'ярнями та дорогими ресторанами. У перші роки їхнього панування австрійців місто було ще мало заселене, з невеликою кількістю будинків та поганими дорогами. Починаючи з 1825 р., в Чернівцях почали розбудовувати транспортну інфраструктуру: одні дороги вимощувати каменем, інші вкривати гравієм, вирівняли та уклали бруківкою площу Ринок, облаштували тротуари та водостоки. На кінець XVIII ст. у місті налічувалося майже два десятки готелів та заїжджих дворів і близько 15 шинків. Ці заклади мали здебільшого досить оригінальні назви: "Під Золотою Шіфою", "Під Золотою Рибкою", "Під Чорним Орлом", "Під Трьома Коронами", "Під Золотим Ягням", хоча були й досить колоритні, на кшталт "У Свинячому Кварталі".

Зклади гостинності Станіслава (Івано-Франківська) у австрійський період зазнали інтенсивного розвитку. Одним з найстаріших у місті був ресторан власника броварні Сельдельмайера. У великому залі ресторану можна було розмістити 500 осіб. У 1896 р. відкрився ресторан під назвою «Казино», тут вперше у місті запровадили абонементи на обіди і вечери. У 1898 р. відкрилася перша елітна кав'ярня-ресторан «Union». У 1903 р. – ресторан «Рояль» з великим залом, більярдом («шаровнею») та кав'ярнею, де щовечора грав оркестр. У 1906 р. при готелі «Центральний» відкрили кав'ярню та ресторан. Це був перший у місті заклад, в якому відвідувачам подавали стравопис (меню).

У 1919 р. у Станіславі налічувалось 11 ресторанів. Крім найбільш відомих «Haubenstock», «Казино», «Варшава», «Union», працювали ще ресторани «Брістоль», «Flieg Karol», «Ziemianska», а також чотири ресторани без назв. Під час першої світової війни (1915-1916 рр.) внаслідок жорстоких боїв велика

частина історичної забудови у тому числі приміщень у яких розташовувались заклади гостинності була зруйнована і відновлена вже новітніх архітектурних формах після Другої світової війни.

8.2. Туристично-краєзнавчі подорожі на території Галичини в XIX – на початку XX століття

З другої половині XIX ст. до 1916 р. велику роль у розвитку туризму на українських територіях у складі Австро-Угорщини відігравав український національно-культурний рух.

На західноукраїнських землях започаткували розвиток пізнавального туризму члени «Руської трійці» Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич і Яків Головацький. Їм належить ідея організації краєзнавчих мандрівок по території Східна Галичина, Північна Буковина та Закарпаття.

Яків Головацький зі студентських років полюбляв подорожувати та відвідав майже всі мальовничі куточки Галичини, Буковини та Закарпаття. Під час подорожей та спілкування з старожилами й місцевими населенням він зібрав етнографічний та фольклорний поклав початок системному та всебічному вивченню краєзнавства. Внаслідок популяризації народознавчих подорожей молодь Галичини почала активно подорожувати. **Іван Вагилевич** зосереджував свою увагу на вивчення історико-археологічних пам'яток, фольклору та етнографічних особливостей населених пунктів Українських Карпат. Івана Вагилевича вважають основоположником етнографічного туризму в Україні.

Активна діяльність Я. Головацького та І. Вагилевича мала великий вплив на членів товариства «*Просвіта*», до якого входили студенти Львівської духовної семінарії та університету. Влітку 1865 р. З. Заславський, Д. Танячкевич, І. Мандичевський, Ю. Целевич, Н. Вахнянин та інші протягом тижня мандрували по Галичині, збираючи краєзнавчі матеріали, які згодом знайшли застосування в археологічних, лінгвістичних, географічних, краєзнавчо-етнографічних дослідженнях.

Вагомий внесок у розвиток мандрівництва зробив **Василь Ільницький**. Він став автором багатьох досліджень і наукових

праць про культуру й освіту Галичини. Інформація про побут, звичаї, природу гуцульського краю вміщено у праці «З Карпат коломийських». Подорожував Ільницький також по території Європи. Першу закордонну мандрівку здійснив у 1844 році до Угорщини. Пізніше відвідав Італію, Чехію та Німеччину. З його подорожніх нотаток згодом опубліковано такі збірки: «Образки з світу альпійського», «Образки з Угорщини», «Подорож школяра до Італії», «З різних країв і народів», «Море і його чудеса», «Записки руського мандрівника».

Багато часу присвятив вивченню території Галичини І. Гавришкевич. Зі студентських років він любив подорожувати та був палким прихильником екскурсій. Він агітував українську молодь до подорожей та у 1851 р., разом з товаришами на возах здійснив багатоденну подорож за маршрутом: Люблін – Самбір – Уріж – Трускавець – Дрогобич – Тустановичі – Підбужжя – Опаки – Східниця – Урич – Корчин – Стрий – Козова – Орява – Тухолька – Турка – Ясениця – Спас – Доброміль – Перемишль. Під час подорожі Гавришкевич вів щоденник у якому описав історичні особливості відвіданих населених пунктів, церкви, курні хати, побут, спогади й перекази місцевих жителів. І. Гавришкевич значну увагу приділяє у власних описах й фізико-географічним об'єктам – річкам, озерам, печерам, рослинному світу, горам та окремим вершинам на яких довелося побувати самому. У статті «Висоти Східної Галичини і Буковини» він описав українські назви 2000 висот, які виявив при опрацюванні карт Кумерсберга. І. Гавришкевич практикував кількохденні (середньотривалі) подорожі по території Західної України, а також здійснив одну закордонну подорож у 1876 р. до Швейцарії.

Організовував науково-пізнавальні подорожі територією Галичини й *Іван Франко*. У 1872 р. організував подорож для учнів Дрогобицької гімназії, побував в Уричі, а вже з 1873 р. брав активну участь у мандрівках метою яких був збір краєзнавчих та етнографічних матеріалів. У 1876 р. І. Франко спільно з членами «*Академічного гуртка*» організував багатоденну мандрівку за маршрутом: м. Львів – Стрий через села Синевидне – Побук – Бубнице – Поляницю – Тисів – Церковну – Кальну – Мізунь – Вигоду – Шевенкове – Лолин – Людвіківку – Вишків – Сенечів –

Гошів – Болахів – Моршин – Стрий. На річці Свіча, через яку пролягав маршрут, туристи оглядали тартак (пилораму) Попера та штучні греблі на річці по якій сплавливали ліс.

У 1883 р. І. Франко організував етнографічно-статистичний гурток під назвою: *«Для студіювання життя і світогляду народу»* Пізніше цей гурток реорганізувався в *“Кружок для устроювання мандрівок по ріднім краю”*. Діяльність І. Франка була стимулом до збільшення організованих туристичних подорожей з-поміж різних категорій населення Галичини. У 1883-1889 рр. на території Східної Галичини організовано шість щорічних просвітницьких мандрівок студентської молоді. Кожна подорож відбулася за безпосередньої участі відомих письменників та культурних діячів.

Одна з таких мандрівок, організована для 80 студентів у липні 1884 року. Місце початку туристично-пізнавального маршруту було м. Дрогобич, де студенти оглянули церкву Святого Юра, звідки учасники потягом доїхали до м. Борислава, далі пішки вздовж річки Мразниця до Східниці. Зі Східниці – через села Урич Турка – Підгородці Турка – Крушельниця Турка – Корчин Турка – Верхне Синевидне Турка – Розгірча Турка – Бубнице (скелі Довбуша) Турка – Поляницю до м. Болахів. З Болахова Турка – на Гошів, а потім Долину Турка – Калуш Турка – Станіслав Турка – Коломию Турка – села Делятин Турка – Микуличин Турка – Ворохту. З Ворохти учасники піднялися найвищі вершини Українських Карпат – Говерлу, Шпиці та Піп Іван. Спустились до сіл Буркут, Жаб’є (сучасна Верховина), Устеріки, а звідти сплавились на плотах до с. Кути. Загальна протяжність маршруту становила біля 400 км. Частину шляху туристи проїхали на возах – 220 км., 137 км. – пройшли пішки та 28 км. проплили річкою на плотах.

Влітку 1885 р. відбулась чергова мандрівка студентів по території Поділля та Покуття. Рік по тому, влітку 1886 р., *“Кружок для устроювання мандрівок по ріднім краю”* знову організовує мандрівку у глибину Бойківщини (сучасна територія Польщі). Наступні маршрути пізнавально-красознавчих подорожей студентства відбувались по досі не відвіданих територіях Галичини.

Інтерес до мандрівок постійно зростав, розширювалась їх географія, удосконалювались форми туристично-краєзнавчої роботи. Наприкінці XIX ст. провідним центром з вивчення українського народознавства на матеріалах мандрівок та екскурсій став Львів.

Варто зазначити, що Галичина наприкінці 70-их рр. XIX ст. була однією з найвідсталіших провінцій Австро-Угорщини у промисловому, сільськогосподарському та культурно-освітньому розвитку. Наприклад, у Чехії частка неписьменного населення становила 17,7%, Моравії – 19,2%, а в Галичині – 63,8%.

З метою підняття культурно-освітнього рівня населення Галичини з 80-х рр. XIX ст. почали проводити етнографічні *виставки*. Перша з них відбулась у Станіславі (1880 р.) де можна було побачити експонати з дерева, шкіри та інших матеріалів покутських та гуцульських авторів. Друга виставка відбулась у 1881 р. у Коломиї, а третя (археологічна) – в 1885 р. у Львові. У 1886 р. І. Шараневич у народному домі створив археологічно-бібліографічну виставку та музей галицько-української старовини. У 1887 р. в Тернополі відкрилась етнографічна виставка, де експонувалися речі з Гуцульщини, Покуття, Поділля та Надбужжя. Під час цієї виставки вперше було зроблено фотографії та пам'ятний альбом.

На початку XX ст. відбулося піднесення туристично-краєзнавчого руху на Галичині, що сприяло не тільки збору наукових матеріалів, а й здійснювало освітньо-просвітницьку діяльність та долучилось до фізичного виховання молоді. У 1900-і роках інтерес до туристичної діяльності виявили спортивне товариство «*Сокіл*», а також польське товариство «Татранське» з філіями у багатьох містах Галичини.

Значну роль у розвитку туризму в Галичині відіграло прокладення залізниці Станіслав-Вороненка. В різних місцях почали будувати перші туристичні бази «закутки», зокрема поблизу Говерли.

У Ворохті, Кременці, Микуличині, Яміні та Яремчі були побудовані сотні притулків і пансіонатів для туристів. Щороку у цій зоні відпочивало до 10 тис. людей, їм видавались спеціальні

путівники та картки. Серед відпочиваючих були І. Франко, Л. Українка, М. Коцюбинський, О. Кобилянська, В. Стефаник та багато інших відомих людей, які проводили просвітницьку роботу серед місцевого населення.

Активізувалась туристично-красознавча робота серед учнів шкіл та гімназій. Позакласний навчально-виховний процес часто супроводжувався короткотривалими мандрівками та екскурсіями по території рідного краю, а згодом і до інших країн. У 1909 р. в українських гімназіях почала діяти *«Самовиховна шкільна громада»*, котра організувала для учнів прогулянки й екскурсії. Сприяла створенню шкільних музеїв та архівів.

8.3. Діяльність основних туристично-красознавчих та туристично-спортивних товариств

У квітні 1910 р. група любителів мандрівок м. Станіслава утворила організаційний комітет для створення товариства *«Чорногора»*, до якого увійшли С. Стеблицький, Л. Гаяновський, Я. Грушкевич, Й. Білинський, В. Якович та інші. 20 травня 1910 р. у Станіславі відбулися Загальні збори, де було прийнято статут товариства «Чорногора» й обрано голову та членів Виділу (Ради). Головою товариства став Станіслав Стеблицький. Найвищим органом українського туристичного товариства «Чорногора» стали Загальні збори та Виділ.

Загальні збори проводились раз на рік у квітні. На загальних зборах обиралися голова та члени Виділу, терміном на три роки. На цих зборах затверджувався план роботи на рік і кошторис, обиралась контрольна комісія у складі 3 осіб, які два рази на рік перевіряли наявність спорядження та фінансові справи. Всім членам товариства видавались посвідчення, а засновникам і почесним членам – спеціальні дипломи.

Відповідно до статуту кожен українець міг стати учасником товариства «Чорногора». Члени Товариства користувались безкоштовною ночівлею в туристичних притулках у горах, бібліотекою, науковим і картографічним матеріалом і пільговим проїздом у залізничному транспорті.

Основними завданнями українського туристичного товариства «Чорногора» були:

- пізнання краю, гір Галичини, Буковини, Альп і Татр та збір матеріалу про них;
 - популяризація туризму та надання методичної і практичної допомоги при проведенні мандрівок;
- співпраця з НТШ у Львові, Угорським карпатським товариством і польським Татранським товариством, обмін науковими матеріалами та досвідом роботи;

Досягнення результатів цих завдань планувалось здійснити за допомогою проведених зборів і спільних мандрівок, виставок, публікації наукових статей, та тематичної літератури та рекламного матеріалу (журналів, брошур, схем маршрутів, листівок), будівництва та догляд за туристичними притулками, стежками, дорогами, маркування туристичних маршрутів, будівництво літнього табору та утримання в гірських притулках штатних працівників (провідників, гірської сторожі).

Любителі подорожей могли дізнатись про популярні туристичні місця зі статей, нарисів, монографій. Відомими творами туристично-краєзнавчої проблематики були: «Туристика» А. Будзиновського, «Лещетарські шляхи коло Львова» П.Франка, «Прогулянки в наші гори» І. Франка, «Опис рідного краю» та «Мала географія України» Р. Заклинського, «Провідник по Галичині» М. Орловича.

У 1911 р. на Галичині виникло молодіжне товариство «**Пласт**». Засновниками перших пластових гуртків у Львові були Петро Франко (син І. Франка) та Іваном Чмола. Гуртки виникли також в інших містах – Станіславі, Коломиї. Пластуни організовували та брали активну участь у туристичних подорожах по території Галичини, практикувались у рятувальній справі та долучались до будівництва туристичних баз та притулків. У пласті також практикували створення мандрівних і постійних таборів, де молодь набувала фізичного й військового вишкілу. Перший мандрівний пластовий табір організував І.Чмола в 1913 р., а постійний – П.Франко в 1914 р.

У 1914 р. «Чорногора», «Пласт» та інші товариства, припинили свою діяльність, у зв'язку з початком Першої світової війни. Одразу ж після її завершення розпочинається поступове відновлення й створення нових туристично-краєзнавчих

товариства. У жовтні 1924 р. у Львові виникає товариство «Плай». Його засновниками були відомі краєзнавці – І.Крип'якевич, Б.Януш, Є.Пеленський та Ю. Полянський. Основне завдання товариства полягало в організації прогулянок по Львову та його околицях. Подорожі за межі Львова «Плай» починає практикувати з 1925 року. У статуті «Плаю» йшлося про поширення діяльності товариства на всю територію Львівського, Тернопільського, Станіславського та Краківського воєводств. Учасники Плаю мали на меті досліджувати рідний край та інші території, вивчати й сприяти охороні пам'яток історії, культури, природних об'єктів. Зимою, коли екскурсійна діяльність «завмирала» організатори Плаю проводили лекції з теорії мандрівництва, історії Львова та Галичини, організовували екскурсії музеями міста Львова.

Діяльність «Плаю» за кілька років поширилась по території інших міст Галичини – Перемишля, де проводились заняття для майбутніх екскурсиводів та Стрия. Плай припинив свою діяльність у зв'язку з економічною кризою кінця 20-х років. Після відновлення роботи товариства у 1931 р. далі продовжували проводити курси лекцій з історії, доповнили ще курсами з геології та географії. Новим напрямом діяльності була організація екскурсій за кордон. Плай долучається до створення та облаштування закладів інфраструктури у гірських районах. Так, у серпні 1935 р. товариство відкриває першу українську високогірну базу «захисток» у Карпатах.

На західноукраїнських землях у ХІХ-поч. ХХ ст. також здійснюється *рекреаційно-оздоровча* діяльність. Західна Україна між Першою та Другою світовими війнами була поділена між Польщею (Галичина і Волинь), Румунією (Буковина) і Чехословаччиною (Закарпаття). Найкраще рекреаційно-оздоровча діяльність тоді розвивалася на Галичині. Тут було створено і функціонувало декілька відомих не лише українцям, а й європейцям курортів – Трускавець, Моршин, Немирів, Шкло, Великий Любін та Черче. Більшість закладів були у приватній власності.

Трускавець з 1911 року переходить в руки акціонерної спілки, під керівництвом Раймонда Яроша, який докладає максимум

зусиль до перетворення Трускавця на курорт європейського рівня. Невдовзі у 1913 році чисельність туристичних відвідувань курорту сягає понад 5 тис. осіб. Цього ж року за успіхи у розвитку лікувальної бази та благоустрою Трускавець нагороджується Великою золотою медаллю. У 1919 році польські війська окупувають Галичину. З 1921 р. по 1939 р. польська влада спрямовує зусилля на розбудову інфраструктури Трускавця. Зокрема тоді були побудовані бальнеолікарня, бювети і павільйони мінеральних джерел, приватні готелі та пансіонати.

Курорти Закарпаття були невеликими приватними закладами. Найбільш відомим із них вважався був курорт Поляна («Сонячне Закарпаття»). Санаторно-курортна галузь Буковини почала розвиватись дещо пізніше.

У 1939 р. Галичина і Волинь, а в 1940 р. Північна Буковина були приєднані до Радянської України, відтоді рекреаційно-туристична справа розвивалася вже в єдиному загальнодержавному напрямі

Найбільшими центрами туризму на території земель сучасної України напередодні Другої світової війни були Київ, Одеса, Чернігів, Крим, Кам'янець-Подільський, Харків, Запоріжжя, Яремча, Ворохта, Криворівня, Коростів, Гребенів, Славське та ін. Починають організовувати різноманітні туристичні круїзи по Дніпру, Дністру, Чорному морю, проте масового характеру туристична галузь ще не набула.

Питання для самоконтролю

1. Які нові заклади розміщення з'явилися у провідних містах західноукраїнських земель?

2. Які нові заклади харчування у Львові завоювали прихильність місцевих жмтелів та подорожуючих?

3. Ознасте основні напрямки діяльності організації «Пласт» та «Чорногора».

4.. Чому Івана Франка та Петра Франка вважають сподвижниками туризму на західноукраїнських землях?

5. У яких містах західної України швидкими темпами розвивалась туристично-краєзнавча діяльність

6. Які населені пункти були центрами лікувально-оздоровчого туризму?

7. Які основні напрямки діяльності туристично-краєзнавчих товариств «Плай» та «Чорногора»?

Література

1. Абрамов В. В., Тонкошкур М. В. Історія туризму : Підруч. Харків: Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. ХНАМГ, 2010. 294 с.

2. Кузишин А.В. З історії організації туристично-краєзнавчої роботи в Галичині (друга пол. ХІХ-поч. ХХст.) : Історія української географії. Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. №5. С. 42-44.

3. Кузишин А.В. Історія туризму: Навч. посібн. Тернопіль: Вектор, 2011. 316 с.

4. Мальська М, Паньків Н, Ховалко А. Історія розвитку туризму : Навч. посібн. Львів: 2016. 117 с. <http://surl.li/apscp>

5. Петранівський В.Л., Рутинський М. Й. Туристичне краєзнавство: Навч. посіб. Київ. : Знання, 2006. 575 с.

6. Устименко Л. М. Історія туризму : Навч. посіб. Київ. : Альтерпрес, 2008. 354 с.

7. Федорченко В.К., Дьорова Т.А. Історія туризму в Україні : Навч. посіб. Київ.: Вища шк., 2002. 195 с.

ТЕМА ІХ. РОЗВИТОК ТУРИЗМУ В СВІТІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ - НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Основні питання

9.1. Чинники розвитку туризму в світі в другій половині ХХ століття

9.2. Основні види туризму в світі у другій половині ХХ – початку ХХІ століття

9.3. Створення та основні напрямки діяльності провідних міжнародних інтеграційних об'єднань у туризмі

9.1. Чинники розвитку туризму в світі в другій половині ХХ століття

Осередком розвитку туризму у другій половині ХХ століття стають високорозвинуті країни західного світу. Починаючи з 1950-х років, в західноєвропейських країнах активно розвивається масовий туризм. Організацію подорожей для широких верств населення здійснюють туристичні фірми. Перша половина ХХ століття вирізняється надзвичайною різноманітністю культур. Кожна країна мала унікальні перспективи розвитку туризму, хоча можливості здійснювати туристичні подорожі були ще далеко не у всіх. У середині ХХ століття світ став двополярним: дві потужні держави, США та СРСР, розділили світ на дві окремі частини. Такий поділ обмежував можливості для розвитку як туризму загалом так і туристичної індустрії зокрема в усьому світі, оскільки вихідці з країн заходу (капіталістичних) мали обмежений доступ до соціалістичних країн та навпаки. Основні потоки туристів спрямовувалися до європейських держав з США та у зворотному напрямку, їх інтенсивність поступово зростала. Також підвищувався попит на туристичні поїздки всередині європейського регіону та й окремих країн сходу.

Сприяє розвитку масового туризму на цьому етапі й *зміна світогляду людини*: відпочинок, оздоровлення та розваги стають невід'ємною складовою більшості населення. Туризм починають сприймати як засіб для відновлення фізичних сил після робочого

дня чи тижня, що стимулює розвиток екскурсійних короткотривалих подорожей. Споживачів туристичних послуг стає більше, однак ускладнювалася мотивація туристичного попиту: поряд із рекреаційним значенням, посилювалися творчий та комунікативний, виникає інвестиційний аспект туризму.

Вагоме значення для розвитку туризму мало *вдосконалення транспортних засобів*. Після Другої світової війни авіаційний та залізничний транспорт інтенсивно використовують для транспортування туристів до різних місць дестинацій. Вартість на перевезення стає доступною для більшості населення, швидкість долаття відстаней зростає, комфортабельність транспортних засобів підвищується.

Друга половина ХХ століття вирізняється стрімкими темпами *зростання чисельності міських жителів*, які були основними споживачами туристичних послуг. Більшість жителів міст, працюючи на підприємствах де виконують одноманітну, монотонну роботу, перебуваючи у постійній міській метушні тому потребують психологічного розвантаження яке можуть отримати здійснюючи туристичну поїздку.

Починаючи з 80-х років ХХ ст., підвищуються вимоги споживачів до пропонованого, відносно однотипного туристичного продукту. Це сприяє трансформації *масового конвеєрного туризму* в масовий *диференційований туризм*, який відрізняється більшою різноманітністю. Зароджується так званий *вузькоспеціалізований* (нішевий) туризм. Перехід від конвеєрного до нішевого туризму відбувся одночасно з переходом від ринку виробників до ринку споживачів туристичних послуг.

До кінця ХХ століття світ різко змінився після закінчення холодної війни. Усунення фізичних бар'єрів для подорожей та швидкий розвиток економічної глобалізації стимулювали зростання економічного співробітництва та розвиток туристичної галузі. США, будучи єдиною наддержавою у світі, сприяли швидкому зростанню впливу західної цивілізації на решту світу, зокрема англійська стала мовою міжнародного спілкування. Таким чином люди отримали можливість подорожувати куди завгодно, і такі соціально-культурні та технологічні зміни визначили розвиток сучасного туризму.

Загалом, ХХ століття вважають періодом формування масового туризму. Свідченням цього є *показник інтенсивність туризму*. Його прийнято розраховувати у розрізі країн світу, чи окремих регіонів за певний період часу (переважно за календарний рік). Коефіцієнт інтенсивності – відносний показник, що показує яка частина населення країни щорічно здійснює хоча б одну туристичну поїздку і розраховується за формулою:

$$K_i = \frac{Ч_T}{Ч_n} \times 100, \text{ де}$$

K_i – коефіцієнт інтенсивності туристичних потоків, %;

$Ч_T$ – чисельність населення країни (регіону), яке здійснило хоча б одну туристичну подорож за рік або за інший період часу;

$Ч_n$ – загальна чисельність населення країни (регіону) за досліджуваний період.

Якщо коефіцієнт інтенсивності туризму перевищує 50%, то можна говорити про сформований масовий туризм країни чи регіону.

Відповідно до сучасних досліджень міжнародної транспортної компанії Movehub, що базується на даних UNWTO, найчастіше у світі подорожують жителі Гонконгу – 11,4 поїздки на рік. Пересічна вартість витрачених на одну подорож коштів становить близько трьох тисяч доларів США. Мешканці Люксембургу посідають другу позицію у рейтингу та здійснюють 2,6 туристичних поїздок на рік, однак пересічна вартість однієї поїздки вдвічі вища та становить близько шести тисяч доларів США. Третє місце посіли угорці, які, подорожують 1,62 рази на рік, витрачаючи лише 250 доларів США на поїздку. Також до провідних країн резиденти яких багато подорожують належить Швеція (1,6), Фінляндія (1,5), Ірландія (1,5), Сінгапур (1,44), Швейцарія (1,42), Данія (1,4) та Албанія (1,36).

Отже, основними чинниками розвитку туризму другої половини ХХ століття були:

- підвищення рівня добробуту населення;
- запровадження для усіх працюючих оплачуваних відпусток;

- зростаючий рівень урбанізації;
- наявність великого парку авіаційних транспортних засобів (нове використання зайвих літаків після війни);
- технічні вдосконалення транспортних засобів (літаків, автомобілів);
- розвиток технічних можливостей та комунікацій для покращення діяльності туристичних операторів, створення більш якісного туристичного продукту;
- поширення телебачення, що доносить зображення решти світу майже до кожного помешкання.

9.2. Основні види та тенденції туризму в світі у другій половині XX – початку XXI століття

До кінця XX століття сформувались основні напрямки та види туризму. Безумовно, такі види туризму, як релігійний, пізнавальний, оздоровчий які були відомі з минулих історичних епох лише утвердились, однак у XX столітті деякі види (спортивний, розважальний, діловий) зазнали значних трансформацій та з'явилися нові, досі невідомі (екологічний, гастрономічний, сільський та інші).

Релігійний туризм (відомий ще з епохи Середньовіччя) передбачає подорожування з метою задоволення духовних потреб віруючих людей. Географія туризму з релігійними цілями пов'язана з регіонами поширення основних світових релігій – християнства, мусульманства та буддизму, та має чітко окреслені межі. Паломництво поширене також у таких релігіях як іудаїзм, синтоїзм, індуїзм та інших менш відомих. Сьогодні, як і багато століть тому, релігійні переконання є і одним із головних мотивів подорожування. Щороку понад 200 млн. осіб у світі здійснюють паломництво. З них 150 млн. християн, 20-30 млн. індуїстів, 40 млн. буддистів, мусульман, синтоїстів та ін. Релігійний туризм можна поділити на паломництво, релігійний туризм екскурсійно-пізнавального напрямку та науковий туризм з релігієзнавчими цілями.

Пізнавальний туризм – подорожування з метою ознайомлення з історико-культурними, археологічними, архітектурними об'єктами, визначними місцями, відвідування

музеїв, картинних галерей, театрів, фестивалів тощо. Пізнавальний туризм також передбачає знайомство з природними об'єктами – пам'ятками природи. Процес пізнання вищевказаних об'єктів часто відбувається на екскурсіях, тому цей вид туризму ще називають екскурсійним. Варто зазначити, що елементи пізнавального туризму присутні в певній мірі практично для кожного з різновидів туризму. Пізнавальний туризм не має чітких рамок та обмежень тому такі подорожі можуть здійснювати по території рідного краю, країни чи за межі країни проживання туриста. Пізнавальні тури розробляються для групи туристів, яким проводять екскурсії по різних місцях.

Найбільші потоки туристів, подорожуючих з пізнавальною метою спрямовані до Європи, де є надзвичайно багата історико-культурна спадщина. Азія приваблює своєю екзотичністю. Близький Схід вражає контрастами та унікальністю. Для невеликих груп туристів можна організувати пізнавальні тури у вигляді одноденних екскурсій з відвідуванням пам'яток культури.

Гастрономічний туризм – подорожі з метою ознайомлення з національними стравами, продуктами та напоями. Під час таких поїздок турист відвідує ресторани національної кухні, може брати участь у різноманітних гастрономічних заходах, конкурсах, приготуванні місцевих страв, знайомиться з історією та рецептурою національної їжі та напоїв, дегустувати напої, подорожувати по місцях вирощування, збору й виробництва продуктів, які його цікавлять.

Рекреаційний туризм – подорожування людей із метою заняття рекреаційною діяльністю, що передбачає відновлення фізичних і психологічних сил через активний відпочинок та оздоровлення шляхом поєднання помірних фізичних навантажень і сприятливого впливу навколишнього середовища, профілактикою хвороб за допомогою природних чинників (клімат) та природних мінеральних ресурсів (мінеральні води, лікувальними грязі, тощо). Рекреаційний туризм поділяють на лікувальний і відпочинково-оздоровчий. Відповідно відпочинково-оздоровчі потреби турист може задовольняти на рекреаційних об'єктах загальної спеціалізації (приміські

відпочинкові комплекси, міські рекреаційні зони, гірські та приморські курорти), а лікувальні – на спеціалізованих курортних закладах, де наявне необхідне медичне устаткування та кваліфікований персонал.

Діловий туризм. Поняття Business Travel (діловий туризм) є досить новим. На заході про нього заговорили у 70-80 х рр.. ХХ ст. Першими організованими закордонними подорожами ділового характеру були поїздки на міжнародні ярмарки та виставки. Ділові поїздки почастішали з посиленням глобалізаційних процесів у світовій економіці та послабленням митних кордонів. На сьогоднішній день – це одна з найбільш прибуткових галузей світової туріндустрії. Замість поняття Business Travel спеціалісти часто використовують термін-аббревіатуру – МІСЕ, що у перекладі означає ділові зустрічі – інсентив туризм – конференції – виставки. Діловий туризм можна поділити на: бізнес-подорожі, конгресно-виставковий та інсентив. Чисельність ділових поїздок поступово зростала у ХХ столітті та продовжує зростати й сьогодні. За кількістю доходів та витратами на діловий туризм з-поміж регіонів світу першість належить Європі. Однак, темпи зростання ділового туризму сповільнюються та Європа поступово відстає від інших туристичних макрорегіонів світу. Основними постачальниками «ділових туристів» у Європі є Німеччина, Велика Британія, Франція, Нідерланди, Італія, Іспанія, Швеція. Швидкими темпами розвивається діловий туризм і на Американському континенті (США, Канада, Мексика, Бразилія). У ХХІ столітті найбільші темпи приросту поїздок з діловими цілями простежуються до Азійського регіону.

Варто зауважити, що найбільш чутливими до геополітичного стану, фінансово-економічного становища є бізнес-подорожі. Будь-яка нестабільність відразу зменшує потоки ділових туристів до регіону чи країни.

Спортивний туризм – це вид рекреаційної діяльності оздоровчого характеру з особливими вимогами району подорожі, із високим рівнем споживання природних цінностей, що поєднує значні фізичні та психологічні навантаження на організм тому й вимагає досить високого рівня фізичної підготовки. За видами

спортивний туризм поділяється на: пішохідний, лижний, гірський, водний, спелеотуризм, вітрильний туризм. А також велосипедний, кінний, авто- та мототуризм.

Пригодницький туризм – туризм, пов'язаний з фізичними навантаженнями, а іноді і з небезпекою для життя, що є запланованою, а іноді й спонтанною. До екстремального туризму відносять різні пригодницькі тури, - пригодницькі подорожі, відвідування екзотичних місць, вулканів, островів, водоспадів і ін.

Екологічний туризм передбачає спілкування з природою, пізнання її об'єктів і явищ, активний відпочинок. Виник у 70-80 рр. ХХ ст. Від традиційного туризму екотуризм відрізняється орієнтацією на природні об'єкти, відновним природокористуванням, меншою ресурсо- та енергоємністю, гармонійним впливом на соціально-економічний розвиток місцевого населення та їхніх територій, залученням туристів до процесу активного екологічного пізнання. Зазвичай під час подорожі турист сподівається, з одного боку, отримати певні знання, а з іншого - відпочити на природі. Залежно від того, яка мета переважає, виділяють такі види екотуризму: науковий, пізнавальний, рекреаційний.

Сільський туризм – тимчасове переміщення туристів у сільську місцевість задля ознайомлення з місцевим способом життя, культурою, традиціями, звичаями населення. Цей вид туризму передбачає подорожування до сільських населених пунктів з обов'язковим розміщенням у приватних садибах. Основними споживачами даного виду туризму є сім'ї з дітьми та міська молодь. Найбільш поширений сільський туризм у мальовничих куточках гірських місцевостей. Він дає змогу мешканцям міст цікаво та змістовно відпочити в оточені природи. Окрім заняття різними видами рекреаційної діяльності, туристи мають можливість долучитись до ведення домашнього господарства.

З другої половини ХХ століття чітко виокремились **внутрішній туризм** (туристичні поїздки резидентами всередині країни) та **міжнародний туризм** (туристичні поїздки за межі країни проживання).

Внутрішній туризм перерозподіляє грошові потоки всередині країни, вносить позбавлення в економіку, сприяє розвиткові сфери послуг та третинного сектору. Невдвлячись на відкритість світу на сьогодні внутрішній туризм стійко утримує свої позиції. Відповідно до даних UNWTO у 2018 р. в усьому світі було здійснено близько 9 мільярдів внутрішніх туристичних поїздок, що у кілька разів більше, ніж міжнародних. Вагомим поштовхом для розвитку внутрішнього туризму стала й пандемія COVID-19. Країни, де частка туризму в структурі ВВП є великою вживають заходів для популяризації туризму всередині країни та зростання своїх внутрішніх туристських ринків: створюють спеціальні інституції для моніторингу внутрішнього туризму, розробляють системи знижок та бонусів, видають туристичні ваучери, пропонують фінансову допомогу сім'ям на внутрішні подорожі країною. Зокрема, в Італії програма Bonus Vacanze дозволяє сім'ям з доходом до 40 000 євро отримати кошти до 500 євро на послуги закладів розміщення у власній країні. Всі свята 2020-2021 року в Коста-Ріці перенесли на понеділок, обгрунтовуючи це тим, щоб туристи мали можливість продовжити свій вікенд і залишитись на один день довше у закладах розміщення. Таким чином в умовах нестабільності зумовленою пандемією COVID-19 внутрішній туризм більшості країн світу отримує нові можливості та державну підтримку.

У свою чергу розрізняють **міжнародний туризм** – іноземний (в'їзний) і зарубіжний – (виїзний). Той самий турист може бути класифікований як іноземний і зарубіжний одночасно залежно від того, стосовно якої країни описується його поїздка. Розрізняють *країну походження туриста*, тобто країну, яку він залишає з метою подорожі, і *країну призначення*, тобто країну, до якої подорожує. Таким чином між місцем призначення (де є пропозиція) і місцем відправлення (де є попит) виникає певна взаємодія яка може бути реалізована через *потоки туристів*.

Для сучасного міжнародного туризму характерна значна просторова нерівномірність. У загальному вигляді вона відображає різні соціально-економічні рівні країн світу: на розвинені країни припадає 57% туристських прибуттів, на країна,

що розвиваються – 30%, решта – 13% на країни транзитивної економіки.

Враховуючи міжнародну регіональну структуру туристських прибуттів (вибуттів) і доходів UNWTO виокремлює **6 макрорівнів** світу:

1. **Європейський** туристичний макрорегіон виходить за географічні межі Європи. Сюди належать усі європейські держави, Ізраїль, Кіпр, Туреччина, Росія, держави Центральної Азії та Закавказзя.

2. **Азійсько-Тихоокеанський** туристичний макрорегіон об'єднує країни Північно-Східної, Південно-Східної, Південної Азії, Австралію та Океанію;

3. **Американський** туристичний макрорегіон охоплює країни Північної, Центральної, Південної Америки та країни Карибського басейну;

4. **Африканський** туристичний макрорегіон включає усі держави крім Єгипту та Лівії;

6. **Близькосхідний** макрорегіон охоплює територію 14 держав, Єгипет та Лівію.

Уже багато років поспіль Європейський туристичний регіон є світовим лідером за показниками туристичних прибуттів та доходів від туризму. У 2019 році на даний регіон припадало 51 % всіх туристичних прибуттів і 39 % доходів. Туристичну привабливість Європейського регіону в цілому та окремих країн зокрема, визначають: якість довкілля, що виступає індикатором екологічної атрактивності туристичного регіону; інфраструктура туризму, що визначає рівень розвитку засобів розміщення та обслуговування туристів; висока концентрація культурно-історичних ресурсів, розважальних закладів; відносно спокійний стан криміногенної ситуації, що є запорукою безпеки подорожей в регіоні; рівень транспортної доступності; загальний імідж регіону.

Особливістю туризму, в Європейському регіоні, є його яскраво виражений внутрішньо регіональний характер: 75 % припадає на внутрішньо європейські поїздки, і тільки 25 % – на міжрегіональні поїздки. Найсуттєвішими, в територіальній структурі міжрегіональних туристичних потоків, є потоки, що

зв'язують Західну Європу з Північною Америкою та Японією. Саме ці регіони утворюють так звані центри економічного і одночасно туристичного тяжіння. Велике значення мають і меридіональні тури, що спрямовані з Північної Європи (Данія, Швеція, Фінляндія) в країни Середземноморського басейну (Іспанія, Греція, Франція, Хорватія, Греція). В число світових лідерів за туристичними прибуттями потрапляє шість держав Європейського макрорегіону – Франція, Іспанія, Італія, Туреччина, Німеччина та Велика Британія.

Азійсько-Тихоокеанський туристичний макрорегіон є найбільшим за площею. За показниками туристичних прибуттів посідає друге місце – 25% та аналогічну позицію займає й за показниками доходів від туризму – друге (30%). Успішний розвиток туризму спричинений високим рівнем збереженості природного й історико-культурного потенціалу, вигідним розташуванням щодо теплих морів та океанів, особливістю кліматичних умов у деяких регіонах що сприяють розвитку цілорічного туризму, досить високий рівень розвитку туристичної та транспортної інфраструктури у країнах Північно-Східної Азії. Даний туристичний регіон також вражає своєю контрастністю. Тут розташовані лідери світової економіки – Японія, Сінгапур, Китай та держави з надзвичайно низьким рівнем доходів та нерозвиненою сферою послуг – Афганістан, Бангладеш. За кількістю туристичних прибуттів та доходів лідирує Північно-Східний туристичний субрегіон. Китай у 2019 році увійшов до п'ятірки світових лідерів за кількістю туристичних прибуттів – 66 млн. осіб.

Американський туристичний макрорегіон розташований у Західній півкулі. 3-поміж п'яти макрорегіонів він посідає третє місце за кількістю туристичних прибуттів (15%) та доходів від розвитку міжнародного туризму (23%). Найпотужнішим є Північноамериканський субрегіон – перші місця за прибуттями та доходами. Такі держави як США, Канада та Мексика вирізняються високим рівнем розвитку як міжнародного так і внутрішнього туризму. За даними UNWTO 2019 року США посідають першу позицію в світі за доходами від міжнародного туризму та третє місце за туристичними прибуттями.

Найпопулярнішим регіоном «острівного туризму» є субрегіон Кариби, а Домініканська республіка є лідером за туристичними прибуттями. У субрегіоні Південна Америка лідером за туристичними прибуттями є Бразилія та Аргентина.

Африканському туристичному макрорегіону за рівнем розвитку міжнародного туризму належить четверте місце. Відповідно до статистики UNWTO на регіон припадає 5% туристичних прибуттів та 3% світового обсягу доходів. За отриманими доходами макрорегіон посідає п'яте (останнє) місце. Регіон не є привабливим для туристів в силу низки причин: наявність конфліктних зон, низький соціально-економічний рівень розвитку країн, незвичність клімату, поширення небезпечних видів комах та рослин, високий рівень захворюваності населення й загроза епід небезпеки. До країн з досить високим рівнем розвитку туристичної інфраструктури є країни Північної Африки – Марокко, Туніс, де успішно розвивається рекреаційний туризм. У таких країнах як Танзанія, Кенія та Зімбабве розвинутим є екологічний туризм. На півдні Африки туристів приваблює Південна Африка.

Близькосхідний туристичний макрорегіон територіально охоплює 14 країн: Бахрейн, Єгипет, Лівію, Ірак, Йорданію, Палестину, Кувейт, Ліван, Оман, Ємен, Саудівську Аравію, Катар, Сирію та ОАЕ. Це найменший за площею та кількістю туристичних прибуттів макрорегіон. За даними UNWTO у 2019 році на нього припадало 4% міжнародних туристичних прибуттів та 5% доходів. Однак серед інших макрорегіонів він вирізняється найвищими темпами приросту – 8% як прибуттів так і доходів. Лідерами за туристичними прибуттями є Саудівська Аравія (релігійний та екстремальний туризм), Єгипет (рекреаційний та пізнавальний туризм) та ОАЕ (рекреаційний та діловий туризм).

9.3. Створення та основні напрямки діяльності провідних міжнародних інтеграційних об'єднань у туризмі

Туризм є частиною процесу глобалізації, адже туристичні обміни, що відбуваються між країнами, спонукають до переливу капіталів, товарів та інформації з одних країн в інші, розвитку торгівлі, транспорту та комунікацій. Туристи виступають

споживачами благ різних країн світу, що експортуються, та є провідниками глобалізаційних процесів.

По завершенню Другої світової війни з'являється велика кількість міжнародних організацій глобального масштабу універсального та спеціалізованого характеру. Сфера туризму не залишається осторонь світових тенденцій. Цьому сприяють затвержені ООН рішення щодо політичних та громадських прав людей, зокрема – це право на відпочинок і свободу переміщення, що стало поштовхом для розвитку міжнародного туризму та відповідно й появи міжнародних організацій у даній сфері. Зараз у світі нараховують більше ста міжнародних інтеграційних лише туристичних об'єднань. Деякі з них були засновані ще до Другої світової війни, інші – у перші повоєнні роки та після низки реорганізацій зберегли свої функції й досі.

Перша організація туристичного спрямування заснована у 1947 році – **Міжнародний союз офіційних туристичних організацій** (International Union of Official Travel Organisations, MSOTO). Дана організація застосована на базі офіційної асоціації пропаганди туризму та Міжнародного конгресу офіційних туристських організацій, які впродовж 17 років послідовно змінювали один одного. Організація займалась видавничою діяльністю рекламного характеру, випускала міжнародний туристичний календар, де вказувалась інформація про важливі туристичних подій із зазначенням дат. Журнал «Всесвітній турист» виходив раз на два місяці. Спільне з ЮНЕСКО випустили довідник «Подорож за кордон - прикордонні формальності».

У 1975 р. на базі MSOTO у Мадриді створено **Всесвітню туристичну організацію** (World Tourism Organization, UNWTO). Це спеціалізована установа ООН яка координує розвиток міжнародного туризму, займається просуванням стійкого та загальнодоступного туризму. До її складу на початку XXI ст. входило близько 120 держав, у 2014 р. їх чисельність зросла до 156 країн, 6 територій. Також до складу організації увійшло понад 400 членів, серед яких органи державної влади, туристичні, готельні та ресторанны асоціації, авіакомпанії, туроператори, навчальні заклади туристичного профілю тощо. Штаб-квартира

UNWTO розташована в Мадриді. Статут UNWTO прийнято 27 вересня 1975 р., а з 1980 року цю дату прийнято відзначати як Всесвітній день туризму. У 1976 р. UNWTO отримала статус Виконавчої агенції Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН), а у грудні 2003 р. – спеціалізованої установи ООН.

Основними цілями UNWTO є: стимулювання розвитку туризму як засобу росту економічних показників; розвиток туризму як чинника миру та взаємного співробітництва між країнами; реалізація посередництвом туризму прав людини на відпочинок і свободу пересування незалежно від раси, статі, мови та релігії; зосередження уваги на країнах, що розвиваються, в сфері туризму; проведення науково-дослідної роботи в сфері туризму.

UNWTO прийняла низку важливих для туризму декларацій, серед яких: Манільська декларація «Про туризм у світі» (Філіппіни 1980 р.); «Документ Акапулько» (Мексика, 1982 р.); «Хартія туризму» і «Кодекс туриста» (Софія, Болгарія, 1985 р.); Гаазька «Декларація про туризм» (Голландія, 1989 р.).

Керівним та найважливішим органом UNWTO є Генеральна Асамблея, яка збирається один раз на два роки для обговорення бюджету та програми діяльності. У структурі UNWTO працюють 6 регіональних комісій: для Європи, Африки, Америки, Південної Азії, Близького Сходу і регіону Тихого океану.

Сьогодні UNWTO є провідною туристичною організацією глобального значення, яка долучається до збору та аналізу статистичної інформації щодо міжнародних туристичних потоків, бере участь у розробці стратегій, прогнозуванні подальших напрямків туризму тощо. Також UNWTO прагне сприяти розвитку туризму, який підтримує, в рівній мірі, збереження біорізноманіття, соціальний добробут та економічну безпеку приймаючих країн і громад. Не залишається UNWTO осторонь і в період пандемії COVID-19. З початку пандемії ЮНВТО спрямовує значні зусилля на надання державам-членам допомоги у подоланні кризи, відновленні впевненості людей у безпеці подорожей та збільшення вкладу туризму у соціально-економічне відновлення країни. З цією метою ЮНВТО

сформувала Глобальний кризовий комітет у галузі туризму у складі представників держав - членів та афілійованих членів ЮНВТО, а також відповідних організацій системи ООН, Організації економічного співробітництва та розвитку та міжнародних асоціацій підприємців, який підготував Глобальні керівні принципи щодо відновлення туризму, щоб надати як урядам, так і діловим колам вичерпний перелік з 23 рекомендацій та 6 пріоритетних завдань, покликаних допомогти їм відновити туризм безпечним, безпроблемним та відповідальним чином.

4 листопада 1946 р. створено **ЮНЕСКО** – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization). ЮНЕСКО є міжнародною міжурядовою організацією та спеціалізованою установою ООН. Офіційними мовами ЮНЕСКО є англійська, арабська, іспанська, китайська, російська та французька. 3 листопада 1958 року у Парижі на площі Фонтенуа відбулося урочисте відкриття головної будівлі штаб-квартири ЮНЕСКО. У 1950 році ЮНЕСКО розробила програму розвитку туризму ЕКОСОР, що спрямована формування туризму як галузі економіки. Основними міжнародно-правовими документами ЮНЕСКО, які мають безпосереднє відношення до сфери туризму є: конвенції про охорону культурних цінностей у випадку збройного конфлікту – 1954 р.; про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності – 1970 р.; про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини – 1972 р.; про охорону підводної культурної спадщини – 2001 р., про охорону нематеріальної культурної спадщини – 2003 р., про охорону та заохочення різноманіття форм культурного самовираження – 2005 р.

У другій половині ХХ ст. було створено низку навчальних закладів з питань туризму. У 1951 р. створена **Міжнародна академія з туризму** (у Монако). Головна мета академії полягала у визначенні та вивченні термінологічного апарату туризму, формування відповідного словника та переклад його на інші мови. Перше французьке видання туристичного словника вийшло у 1953 р.

В 1963 р. в Римі відбулась перша **Всесвітня конференція з проблем туризму**, на якій були представлені 87 держав. Основна робота на конференції була проведена в комітеті з питань формальностей і в комітеті з розвитку туризму. Саме тут запропоновано й прийнято офіційне визначення понять: "турист", "екскурсант", "тимчасовий відвідувач". Також розглядалися питання митних формальностей, їх спрощення та уніфікації.

До неурядових організацій з міжнародного туризму початку другої половини ХХ століття належали наступні:

- **Міжнародна асоціація наукових експертів** з питань туризму заснована у 1951 р. з метою об'єднання основних навчальних, наукових, проектних організацій і закладів світу. Організація здійснює консультації для туристичних підприємств та об'єднань галузях менеджменту і маркетингу;

- **Міжнародне бюро соціального туризму** (створене в 1936р.), об'єднало організації вільних профспілок, діяльність спрямована на участі в міжнародному туризмі широких верств населення;

- **Міжнародна федерація курортної справи** (створена у 1958 р.) власниками курортів, мета діяльності полягала у вирішенні соціальних проблем курортних закладів;

- **Бюро подорожей міжнародного союзу студентів** (створене в 1960 р.), сприяння в організації міжнародних подорожей студентів – започатковані міжнародні студентські квитки, наявні заклади для розміщення (студентські гуртожитки);

- **Міжнародне бюро туризму і подорожей молоді** створене в 1961 р., до нього входило 50 країн. Бюро сприяє активізації міжнародного студентського туризму.

Період кінця ХХ початку ХХІ століття відзначився активізацією діяльності міжнародних туристичних організацій в силу зростаючої ролі туризму в економіці багатьох країн. Міжнародні туристичні організації створюються на засадах добровільного членства і роботи у них представників туристичної галузі різних країн. На кінець ХХ століття у світі було близько 170 міжнародних туристичних організацій. Міжнародна співпраця у сфері туризму розвивається на сьогодні у 2 формах: співпраця на двосторонній основі та співпраця на

багатосторонній основі. Двостороння співпраця здійснюється між двома країнами, яка скріплюється особливими договорами, які переважно називаються міждержавними угодами про співпрацю у галузі туризму.

Україна є активним членом багатьох міжнародних туристичних організацій. За 1990-2000 рр. наша держава уклала угоди більш ніж з 20 країнами. 18 жовтня 2005 р. Україна стала членом Європейської туристичної комісії, станом на 1 лютого 2006 р. укладено 40 міжурядових та міжвідомчих угод у галузі туризму у тому числі 9 – з країнами ЄС.

Багатостороння співпраця. Формами багатосторонньої співпраці є міжнародні наради, форуми з питань туризму, а також різноманітні туристичні організації.

У 1994 р. в м. Осака (Японія) відбулася Всесвітня конференція міністрів з туризму, яка прийняла Декларацію туризму, а в 1996 р. на о. Балі в Декларації з питань туризму були намічені подальші шляхи реалізації програми ВТО і ЮНЕСКО в галузі туризму. Згідно з цими документами засновано "Університет туризму на благо світу", з метою розвитку співробітництва між університетами Ізраїлю, Марокко і Тунісу через супутниковий зв'язок.

До регіональних міжнародних туристичних організацій відносять Європейську комісію з туризму (КЕТ); Європейську туристську групу (ЕТАГ); Бюро організацій-членів ЛІТ у Європейському союзі (АІТ-ЕС); Асоціацію з розвитку і координації європейських туристичних обмінів (АДСЕТЕ); Американське товариство туристичних агентств (АСТА), Асоціація туристичних агентств Тихоокеанського регіону (РАТА), Конференція туристичних організацій країн Латинської Америки (СОТАЛ). Щорічно до співпраці приєднуються нові країни, покращуються методи її організації, використовуються сучасні нові технології.

Отже, міжнародні туристичні організації відрізняються за статусом, цілями, завданнями та формами організації. Але всі вони спрямовують свою діяльність на підтримку інтересів туристичних компаній, на формування певної політики у відносинах з урядовими туристичними організаціями,

готельними, транспортними, страховими та іншими компаніями та об'єднаннями; попереджують і вирішують конфлікти в туристичній діяльності; сприяють розвитку міжнародного туризму та залученню до нього населення різних країн.

Питання для самоконтролю

1. Які чинники прискорили розвиток туризму у другій половині ХХ століття ?
 2. Який показник свідчить про сформований масовий туризм у країні?
 3. Який період вирізняється створенням великої кількості туристичних організацій та які процеси цьому сприяли?
 4. Які із видів туризму не втрачають своєї популярності й досі?
 5. Які види туризму можна віднести до категорії «нових», тобто тих, які зародились у 70-80-х роках ХХ століття?
 6. Коли та де була створена Всесвітня туристична організація (UNWTO)?
 6. Скільки туристичних макрорегіонів пропонує виділяти UNWTO та чому?
 7. Яке значення міжнародних інтеграційних об'єднань у розвитку туризму в ХХІ столітті ?
-

Література

3. Кузик С. Географія міжнародного туризму : Підручник. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2019. 272 с.
4. Мальська М. Міжнародний туризм і сфера послуг : Підручник. – К.: Рухууз 2008. 661 с.
5. Устименко Л. М. Історія туризму : Навч. посіб. Київ. : Альтер-прес, 2008. 354 с.
4. Найбільш залежні від туризму країни. [Електронний ресурс] URL : <https://news.finance.ua/ua/news/-/424477/nazvano-najbilsh-zalezni-vid-turyzmu-krayiny-na-yakomu-mistsi-ukrayina>

5. UNWTO Tourism Highlights, 2020 Edition [Электронный ресурс]. URL :

<https://www.eunwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419029>

6. Macleod, D. Tourism, globalization, and cultural chang: An island community perspective/ D. Macleod. – Business&Economics, 2004

7. Tourism and travel-related services [Электронный ресурс]

URL : CIA. – Режим доступа:

http://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/tourism_e/

[tourism_e.htm](http://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/tourism_e/tourism_e.htm)

8. ЮНЕСКО <https://mepr.gov.ua/content/yunesko-unesco.html>

ПЕРЕЛІК ТЕМ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ПРЕЗЕНТАЦІЙ

1. Формування системи закладів гостинності в Стародавній Греції
2. Олімпійські ігри Стародавньої Греції та їх значення у розвитку туризму
3. Грецькі колонії та їх місце в історії подорожей
4. Мандрівки на Давньому Сході як складова способу життя. Подорожі жителів цивілізації Хараппі і Мохенджо-Даро
5. Найпопулярніші курортні центри Європи часів Римської Імперії
6. Формування системи закладів гостинності на території Римської Імперії
7. Сім чудес Стародавнього світу
8. Культура стародавнього Китаю
9. Культура стародавньої Індії
10. Подорож Марко Поло
11. Історичне значення подорожі Афанасія Никітіна
12. Середньовічні міста, як туристичні дестинації
13. Вклад у світове мандрівництво китайського паломника Фа-Сяня
14. Визначні місця паломництва епохи Середньовіччя
15. Зародження освітнього туризму в епоху Середньовіччя
16. Цивілізація Інків: минуле та сучасність
17. Цивілізація Майя: минуле та сучасність
18. Подорож Васко да Гама
19. Історія виникнення й розповсюдження кавового напою
20. Шовковий шляхта дорога спецій, як найпопулярніші торгові маршрути 16-17 ст.
21. Досвід французів у створенні перших закладів ресторанного типу
22. Подорожі та географічні відкриття голландців (17-18 ст.)
23. Подорожі та географічні відкриття англійців (17-18 ст.)
24. Розбудова та популяризація курортів на території Європи у 18 ст.
25. Особливості діяльності закладів харчування Америки (17-18 ст.)

26. Внесок Томаса Кука у розвиток туристичної сфери
27. Перша організована туристична подорож під керівництвом Томаса Кука
28. Розбудова системи закладів розміщення у Англії у 19 ст.
29. Діяльність закладів розміщення та харчування Америки у 19 ст.
30. Особливості готельних послуг у Галичині в другій половині 19-поч 20 ст.
31. Діяльність туристично-краєзнавчого товариства Плай Черногора
32. Зародження та становлення закладів швидкого харчування в США
33. Зародження та розвиток системи придорожних закладів розміщення (мотелів) у США
34. Хостели: історичні особливості становлення та різновиди в період сучасності.
35. Особливості освоєння сучасних українських земель в епоху Давнього світу
36. Заклади розміщення міста Чернівці в австрійський період
37. Сім чудес сучасного світу

Тестові завдання

1. Який документ потрібен був стародавнім грекам для здійснення подорожей за межі держави?

- а) сфрагіс
- б) паспорт
- в) супровідний лист
- г) екзегет

2. Хто у 320 р. до н.е. обігнув сучасний острів Велика Британія, визначивши його точні розміри?

- а) Піфей
- б) Неарх;
- в) Марко Поло
- г) Геродот

3. Мансіони це – ...

- а) приватні заклади розміщення Римської Імперії
- б) заклади розміщення в Стародавній Греції;
- в) мережа державних готелів Стародавнього Риму;
- г) поодинокі придорожні заклади розміщення в Римській Імперії.

4. Кому належить ідея бригадного підряду на кухні?

- а) Огюсту Ескоф'є
- б) Цезару Рітцу
- в) Даніелю Суїні
- г) Уолтеру Ендерсону.

5. Який з лікувальних курортів був найпопулярнішим а епоху античності?

- а) Бая
- б) Габії
- в) Баден
- г) Кампані

6. Хто з відомих учених мандрівників античності мандрував вздовж Дніпру?

- а) Анаксимандр
- б) Страбон
- в) Геродот
- г) Птолемей

7. На території якої з сучасних країн розташовувалась найбільше давньоримських курортів?

- а) Німеччина
- б) Франції
- в) Хорватії
- г) Австрії

8. Епоха Середньовіччя тривала ...

- а) V – XV ст. н.е.
- б) II – X ст. н.е.
- в) V ст. до н.е. – V ст. н.е.
- г) III – XIV ст. н. е

9. Оберіть характерні риси епохи Середньовіччя.

- а) обмеженість у наукових пізнаннях
- б) руйнування здобутків Римської імперії
- в) розквіт культури;
- г) занепад світових релігій.

10. Які види подорожей переважали в епоху Середньовіччя?

- а) релігійні
- б) завойовницькі
- в) освітні
- г) оздоровчі

11. Хто та коли здійснив багаторічне паломництво до Індії?

- а) у IV ст. Фа Сянь
- б) у VI ст.. Марко Поло
- в) у V ст. Чан Гунь
- г) у VI ст.. Чан Гунь.

12. Коли паломництво на території Європи набуло масового характеру?

- а) у V ст.
- б) у IVст.
- в) у VI ст.
- г) IX ст..

13. Коли з'явилися перші путівники для прочан?

- а) у II пол. VII ст.
- б) у II пол. VIII ст.
- в) у I пол. V ст.
- в) у X ст..

14. Які події сприяли розвитку хрестових походів?

- а) ненависть до ісламу
- б) активізація торгівлі з мусульманами
- в) територіальні суперечки
- г) бурхливий розвиток культури

15. Який внесок аль-Ідрісі у розвиток мандрівництва?

- а) розробка кругової й прямокутної карти
- б) опис м. Ужгород
- в) написав словник «Алфавітний перелік країн»

16. Які події, що сприяли зародженню одного із видів туризму відбувались в епоху Середньовіччя у головних містах сучасної Італії, Франції, Німеччини (Нюрнберзі й Кельні)?

- а) продуктові ярмарки
- б) книжкові ярмарки
- в) карнавали й фестивалі
- г) святкування релігійних свят

17. Яку назву мав готель збудований у Нанті в 1788р.?

- а) Готель Генріха 4
- б) Сіті Хотел
- в) Оспіс-де-Бон
- г) Савой

18. Які відкриття належать голландцям в епоху Просвітництва?

- а) відкриття нової Голландії
- б) вивчення Нової Зеландії;
- в) відкриття Великого Бар'єрного рифу
- г) відкриття Антарктиди

19. Яка атракція приваблювала великі маси людей на ярмарках Італії в епоху Просвітництва?

- а) комедія
- б) торгівля прянощами
- в) літературні диспути
- г) виступи акробатів

20. Де та коли введена курортна такса?

- а) у 1985 р у Карлових Варах
- б) у 1795 р. у Баден- Бадені;
- в) у 1895 р у Віші
- г) немає вірної відповіді.

21. Хто довів і розрекламував корисність морської води?

- а) М. Буланже
- б) Р. Расел
- в) Л. Ескоф'є
- г) В. Паєро.

22. Які види туризму зародились в епоху Просвітництва?

- а) альпінізм
- б) спортивний
- в) подорожі на повітряних кулях
- г) рекреаційний

23. Який санаторій створений у 1792 р. в Маргіті?

- а) бальнеологічний
- б) для літніх людей
- в) дитячий морський
- г) більнеокліматичний морський

24. Між якими регіонами світу у XIX ст. були найактивніші пасажироперевезення морським транспортом покращеної комфортабельності?

- а) Європою та Азією
- б) Європою та Америкою
- в) Америкою та Азією
- г) Австралією та Європою

25. Оберіть основні мотиви подорожей у Стародавньому світі

- а) торгівля
- б) прочанство
- в) освіта
- г) наукові пошуки

26. Хто відкрив перший у світі природничо-науковий музей?

- а) Олександр Македонський
- б) Арістотель
- в) Неарх
- г) Карл Великий

27. Яке з чудес світу зруйноване внаслідок безпосереднього втручання людини?

- а) Фороський маяк
- б) храм Артеміди
- в) Колос Родоський
- г) Єгипетські піраміди

28. Оберіть основні чинники розвитку туризму у XIX – поч. XX ст.

- а) введення гарантованих відпусток
- б) масові міграції
- в) підвищення рівня життя населення
- г) зародження народного туризму

29. Установіть відповідність між елементами туристичної інфраструктури та місцями їх розташування

1) катагогії	а) професійні перекладачі Стародавньої Греції;
2) ксен	б) заїжджі двори Греції;
3) пандокеї	в) член Союзу гостинності;
4) екзегети	г) готелі стародавньої Греції;
	д) заклади розміщення Київської Русі.

30. Установіть відповідність між аббревіатурою міжнародних організацій та їх повною назвою

1) ЮНЕСКО	а) Міжнародний союз офіційних туристичних організацій;
2) КЕТ	б) Міжнародна організація з питань освіти, науки та культури;
3) МСОТО	в) Європейська комісія з туризму;
4) UNWTO	г) Всесвітня організація повітряного транспорту;
	д) Всесвітня туристична організація.

31. Установіть відповідність між відомим туристичним об'єктом та місцем його розміщення

1) Статуя Зевса	а) о. Форос, Греція;
2) храм Артеміди	б) Олімпія, Греція;
3) Александрійський маяк	в) Галікарнас, Туреччина;
4) гробниця Мавсола	г) Ефес, Туреччина;
	д) о. Родос, Греція

32. Установіть відповідність між відомими в туризмі постатями та подіями пов'язаними з їх іменами

1) Вацлав Ржевувський	а) впроваджувала екскурсії в навчальний процес школярів;
2) Софія Русова	б) організував експедицію до Близького Сходу;
3) В'ячеслав Петр	в) організовував одно та багатоденні подорожі по Україні та за кордон;

- 4) Ульріх фон Вердум г) подорожував по території України в 17 ст.
 д) створив перші екомаршрути Українськими Карпатами

33. Установіть відповідність між постатями та їх здобутками

1) Томас Кук	а) відкрив перший хостел у Німеччині;
2) Ф. Магеллан	б) відкрив перший готель для вишуканої публіки;
3) Цезар Рітц	в) здійснив першу навколосвітню мандрівку;
4) Річард Шірман	г) організував першу туристичну подорож;
д) відкрив Америку.

34. Установіть відповідність між часом та подіями

1) 5.07.1841 рік	а) засновано UNWTO;
2) 4.11. 1946 року	б) засновано ЮНЕСКО
3) 1975 рік	в) зародження організованого туризму
4) 1933 рік	г) видано перший путівник готелями;
д) заснований Імперський комітет з туризму.

35. Установіть відповідність між країною розташування та готелем (19 ст.)

1) Бадіше-Хоф	а) Лондон
2) Парк-Роуд	б) Інтерлахен
3) Швайцер-Хоф	в) Нью-Йорк
4) Савой	г) Баден-Баден
д) Париж

36. Яку дату прийнято вважати «днем народження» туризму в світі?

- а) 5 липня 1941 року
- б) 27 вересня 1991 року
- в) 1 вересня 1918 року
- г) 5 липня 1841 року

37. Кого вважають засновником етнографічного туризму в Україні

- а) Я. Головацького
 - б) І. Вагилевича
 - в) В Генша
 - в) І. Франка
- 31.

38. Яку країну можна вважати Батьківщиною автомобільного туризму?

- а) Німеччину
- б) Бельгія
- в) Чехія
- г) США.

39. Які показники покладені в основу поділу світу на туристичні макро та субрегіони (обрати дві відповіді)

- а) кількість туристичних міжнародних прибуттів та вибуттів
- б) доходи від міжнародного туризму
- в) рекреаційний потенціал території
- г) рівень розвитку туристичної інфраструктури регіону

40. Які товариства, що популяризували науково-пізнавальні подорожі функціонували на території українських земель у період Австро-Угорщини

- а) Альпійський гірський клуб
- б) Кримсько-Кавказький гірський клуб
- в) Плай та Черногора
- г) Плай

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Навчальне видання

Оксана **Заячук**
Степан **Брик**

ІСТОРІЯ ТУРИЗМУ

Навчальний посібник

Літературні редактори: А. Антофійчук, О. Лупул

Комп'ютерний набір О. Заячук

Технічний редактор
та дизайн обкладинки О. Кудрінська

Підписано до друку 26.08.2022. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Друк різнографічний. Умов.-друк. арк. 11,0.

Обл.-вид. арк. 12,0. Тираж 50. Зам. Н-085.

Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету.

58002, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.

e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 891 від 08.04.2002.